

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

EDITIONEM PRIMAM CURAVIT

GUILELMUS WEISSENORN.

EDITIO ALTERA, QUAM CURAVIT

MAURITIUS MÜLLER.

PARS IV. FASC. I. LIB. XXXI—XXXV.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCXCI.

LIBRI XXXI—XXXV.

SCRIPTURAE ED. MADVIG. (HAUNIAE MDCCCLXXXIV)
A NOSTRA DISCREPANTIS INDEX.

Lib. XXXI. Cap. I, 4 duodenonaginta] Weiss. B: LXXVIII. 7 (v. quae de hoc aliisque librorum XXXI—XXXV locis dixi in Fleckeisen. annal. 1886 p. 855—863. VII, 3 [Punico] proximo certe bello] Weiss. nonnulli codd. rec. Vid. quae dixi ibid. VIII, 8 uti rogas] B. XI, 3 Q. Minucio] unciis inclusi. Vid. ibid. 12 eis] Gronov. Sibi pertinet ad opus esse. XII, 6 (Lanuvi <in> templo Weissenb. ed. II me auctore scripsit; v. quae de h. l. exposui in progr. Stendal. 1866 p. 5). 9 (De v. praeterea, pro quo Gütbauer scripturus erat propterea, vid. quae dixi in Fleckeis. annal. ibid.) XIV, 2 descriptis] B. XIV, 12 (De v. <cum> insignibus v. quae exposui in Fleckeis. annal. IC p. 340 sq.) XV, 8 recepit B. 11 Thraciae] Gron. B: graeciae. XVI, 4 labore, postremo] supplevi <nequiquam oppugnasset>; v. quae dixi in Fleckeisen. annal. XVIII, 1 (trium consensu verum esse non potest.) 5 coacervata erant] scripseram quaeque coacervata <alia> erant, v. ibid., cum vidi H. J. Müllerum quoque similiter emendare velle quaeque alia coac. erant] accepto] Harant. 6 ([repente] Crev.) | (De eorum . . vivorum hosti fecissent v. quae dixi in progr. Stendal. 1866 p. 5). XXI, 2 Cremonam tum] Weiss. Unger. 4 lassitudini militum pepercit] B. Loci corrupti nondum probabilis emendatio inventa est. Timuit in B. manu sec. inter versus est adiectum; fuitne indulsit? cf. 9, 43, 19. 11 (Abl. multitudinem ex B recipere non dubitavi; non opus est addita praepositione in). 7 (ne . . quidem iam Weiss. ed. I. Teubn. scribere maluit). XXIV, 1 perditis erat] Luchs. 11 et diu . .] Weissenb. M. Müller; v. quae dixi in progr. Stend. 1866 p. 5 sq., Fleckeis. annal. 1869 p. 342, cf. Zingeri; in ephem. Austr. 1884 p. 516. | expletum iri] codd. XXV, 4 attineret, pollicitus] supplevi est, interceptum per -et Madv. voluit pollicitus <est>; Livius autem semper fere dicit est pollicitus, v. 29, 17, 2. 41, 20, 6. 43, 3, 6; etiam 37, 36, 2, ubi edd. copulam supplent, hic verborum ordo est servandus. XXVI, 13 satiata <erat>] H. J. Müller. XXIX, 11 prodigium relicta, crudelius] Vulg. XXXI, 3 (de

ordine verbor. inferos superosque v. quae disputavi in eod. progr. p. 8). XXXIII, 8 (de neutros fefellit v. ibid. p. 9). XXXIV, 8 descripta] B. XXXV, 1 rex tam] H. J. Müller. Probabiliter Novak: non tam <proelium ipsum, quam> celerem aleam. XXXVI, 6 Octolobum] Weiss. B: attolobum. 7 cresceret [et] simul] M. Müller ibid. p. 10. XXXVII, 7 (ut primo Codd.) 12 (equi spoliis simul armorum Gelen. B: equi sunt. De hoc l. v. quae dixi in Fleckeis. annal. XL, 1 Elmiam se recepit] Harant. 9 Octolobum] B. XLIII, 2 (tale auxilii genus magis est ex Livii consuetudine quam quod duo codd. rec. exhibent: talis auxilii genus, v. 5, 43, 3. 10, 6, 11. 37, 5, 3. 42, 1, 12; in B deest talis). XLIV, 4 (cum Madv. dedi statucae <et> imagines, v. quae dixi ad 27, 16, 7 et in Fleckeis. annal. 1884 p. 186.) (sacerdotes. Fuitne sacerdotia? cf. 4, 4, 4, cum substantiv. abstract., quod dicunt, accomodatius sit verbum profanandi, cf. 3, 19, 7, et praeterea inter rerum et institutionum enumerationem personarum commemoratio h. l. aliquid admirationis habere videatur. maiorumve] B. XLVI, 2 (H. J. Müllerus Heracleam ante ad communicanda, Pluygersius ante venit ponendum censent; v. tamen quae dixi in Fleckeis. annal.) 12 legatus, relicti quot satis videbantur] B. Numerum vel substantivum excidisse opinor, v. quae dixi ibid. XLVII, 2 interesset, <tempus> tenuit] B. 6 imminens, absente . . . ratus, Roman] M. Müller, v. ibid. 7 petiit] B. XLVIII, 6 suis quis auspiciis] Fr. 2. XLIX, 2 (Madv. secutus dedi ex vestigiis cod. B: centum milia mille quingentos, sed dubito an scribendum sit . . . et mille quingentos, cf. 26, 14, 8. 10, 46, 5. 9 esset, eorum] Weissenb. B: esset et eorum. 10 (de <testes> rerum gestarum v. quae dixi ibid. l. 6 (recte Madv. iudicat non improbabilius Ungerum scribere comitiis aedilium curulium, quamquam comitiis aediles curules creati sunt ferri potest, v. 4, 41, 2. 9, 40, 21). 8 (De uti ad plebem ferrent v. quae ibid. exposui).

Lib. XXXII. Cap. I, 6 (prorogata imperia Gron. Madv. B: prorogato imperio). II, 7 datum erat] B. IV, 3 Thessalia; itaque] Doujat. B: Thessaliaeque. V, 4 Eleis Alipheran] Madv., qui ad h. l. adnotat: 'Coniecturam meam . . . non ausus sum in textu ponere, quia Livii ipsius errorem subesse non prorsus negari potest.' 7 (firmabat; <ad>] Madv., cf. 37, 13, 7 quod plurimum intererat ad animos civitatum comparat. cum 29, 11, 4. VII, 3 et [portoria] venalicium Capuae] venalicium corruptum et verbum excidisse videtur. Fuitne: et portoria vectigali(aque instituerunt Capuae? cf. 40, 51, 8 portoria quoque et vectigalia iidem (censores) multa instituerunt. VIII, 14 in potestate] B., v. quae dixi ad 2, 14, 4 ed. meae. X, 2 consilio] B. XI, 10 apud stationes] B. Loci corrupti nondum emendatio inventa est. XIII, 9 (pro Iresiae Leakius aliique: Piresiae). 14 mixta imbelli]

M. Müller, v. progr. Stend. 1866 p. 11; B: mixta ex imbelli. XV, 3 Pirea] Leakius; nomen urbis incertum est. Codd. dett. Pirea, Pyrhea, Pieria; deest in B. | (venia [eisdem] petentibus] eisdem auctore Madv. uncis inclusi; v. quae dixi in Fleckeis. annal. 1886 p. 860. XVI, 3 Zammam] Sigon., cf. 36, 42, 5, v. Weissenborn. H. J. Müller ad h. l. B: Zammam. | (pro Livio (B) alii: L. Apustio, H. J. Müller: <C. > Livio). 17 signa <ac> tabulae] Weissenb., v. quae dixi in Fleckeis. annal. 1884 p. 186. In B est signata ornamenta, omissis: tabulae priscae artis et vacuo spatio relicto. XVII, 4 longiorem atrocioemque] praeviente ex parte Gronovio Heusinger. 8 (fuitne sivistis pro sensissent? cf. 5, 43, 2 scandere hostem sinunt, quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. 9 expugnandae] B. 17 trepidationemque † insanam] codd. rec.; in B desunt verba trepidationem . . . armatis praebuerit. H. J. Müller: trep. vanam. Ad animos Macedonum confirmandos pluris intererat trepidationem Romanorum magnam, quam vanam esse. Insanus apud poetas interdum idem est quod immensus, ingens, nimis magnus, cf. interpp. ad Verg. Aen. VI, 135. Vid. progr. Stend. 1866 p. 11 sq. XIX, 10 (fuitne quid vellent aut quid op<timum pu>arent? cf. c. 20, 6. XX, 2 mirum est] B. | eos orationes] Vulg. B: eossi. Non puto Livium si post pronomen collocasse. XXI, 2 (De <ut> pro sententiis dictas v. quae dixi in Fleckeis. annal. 1886 p. 860). 25 num id postulare facere nos, quod fieri non posset] mendum latere videtur; v. quae dixi ibid. 28 (de hac paragrapho v. quae dixi ibid.) | implorem] v. ibid. et Madv. em. p. 479. XXIII, 1 (<Attalo> edd. vet. Deest in codd., qui habent aut cum Romanis ac Rhodiis (B) aut cum Rhodiis (nonnulli rec.). XXV, 10 nihil statu moto] M. Müller, v. Fleckeis. annal. ibid. B: nihil statu modo, codd. dett.: nihil tantum modo, aut nihil statu tantummodo aut nihil statu modo. XXVI, 7 (<ea> Madv.). XXVIII, 7 nunc quoque] B. XXXI, 6 in Gallia gestis prope sub] Kreyssig. B: in Gallia gestis prospere sub. XXXII, 15 ne nulla fides sit] B. Lectio dubia. XXXIII, 12 reges, sed] M. Müller, v. ibid. XXXIV, 4 possint] B. XXXV, 3 se consumpsisse] B. XXXVII, 2 moverunt vero] B, omisso eo. Eo in B temere additum videtur a librario opinante secuturum esse quod; quae edd. pro eo scripserunt (vero, cum) ab hoc loco aliena sunt. 39, 24, 7. 27, 7, 3. XXXVIII, 8 (Cobetii con. torti non necessaria est, v. 34, 25, 8). XL, 9 rediit] B. 11 domum accersendo] B.

Lib. XXXIII. Cap. II, 3 (perferuntque sanum esse non posse iam Gronov. vidit). III, 7 indictum <eum> tenuit] B; v. 3, 29, 6. 22, 19, 10. 34, 39, 7; cf. 43, 13, 2. 5, 34, 7. 9 (numeorum (sescenti) corruptum esse v. dd. iure existimant, cf. Plut. Tit. 7. Nissenius p. 140 codicum lectionem nimis artificiose

defendere videtur). IV, 1 (scribendum puto eladi interim a vel eladi interea a; rex dicit inter acceptam a Macedonibus ad Aoum flumen cladem et pugnam, quae instet, proelium ad Atracem factum esse, quo Romani pulsati sint; v. quae dixi in progr. Stend. 1866 p. 12 sq.) V, 7 (et ante quia delendum esse censet Madv.). 10 (ramos B. Weissenb. coni. ramis). VII, 8 (rex Jakobs. B: sed.) | offusam] B; cf. 22, 49, 11. VIII, 2 (vacuum spatium post dicentem — perexiguum teste Goellero — temere in B relictum esse Madvigio censenti adsentior). XI, 2 praedaeque venundatis] Hertzius recte vidit alterum partim excidisse, sed ante venundatis supplendum erat, cf. Madv. praef. p. IX. 37, 5, 3. Nusquam apud Livium partim semel positum occurrit. XII, 4 falli aiunt eum] B. 9 haberi] B. Locus sanus est. Weiss. ed. II recte interpretatus coniungit adversus victos mitissimum quemque, cf. 6, 34, 8 pius adversus sororem. 3, 33, 9 adversus alios aequitas. 39, 53, 11 oboedientem adversus Romanos, similia. XIII, 1 consilio] B. XIV, 4 mille octingentos Illyrios] B. 5 et (centum ex) ipsorum] Walch. Gronov. 12 armaturae levis**] Perizon., v. 44, 2, 10; numerus et post armaturae levis excidisse potest, cf. 42, 57, 7. Ceterum hoc uno loco Liv. dixisse videtur armatura levis, alibi semper levis arm. XV, 2 (B: ibi parte dimidia exercitus dimissa dimidiam trifariam divisit, man. 1 dimisit. Locus nondum persanatus est). 13 magnam utrobique] Weiss. B: magna ibique. XVIII, 6 (ex notavit Madv. Harant. coni. omnibus eo praesidiis . . . devocatis; ordo verborum non abhorreret ab usu Liviano, cf. 23, 35, 3. 38, 8, 3. 10 Rhodii Achaeos milites, lectam peditum manum, habuere medios; mixta . . . quod erat, cornibus circumiectum] Lacunam post Achaeos esse Weiss. ed. II vidit. Verbis dextro cornu, sinistro mercenarios locum interpolasse editores Moguntinos Madv. iure suspicatur. Fortasse scribendum est: Rhodii Achaeos* milites, lectam peditum manum, (in cornibus) habuere; medios . . . auxilia; equites . . . cornibus circumiectum. 12 (H. J. Müller v. torrentis posuit post ripam. Madvigius minus usitatum verborum ordinem mutare non ausus est; quod facere ipse quoque vereor). 18 effunduntur Bargylas petentes [fugerunt] Codd. XXI, 4 (uxori ac liberis Jakobsius. B: uxor ac liberos). 5 quos (quattuor) superstites habuit, mitis] Sig. Mog.*] B: duos superstites habuit, mitis. 8 omnem; et quae] Vulg. XXII, 8 (H. J. Müller: militum, T. Iuventium, Cn. Ligurium legionis quartae: adversa. De interpunct. dixi in progr. Stendal. 1866 p. 13). XXIII, 2 cum apud hostes essent] Cobet. Apud aliquem esse, non addito, quo nomine (captivorum, obsidum) apud eum fuerint, dicuntur ii, qui voluntarii apud aliq. versantur: 27, 17, 2. 38, 38, 7.

*) Mog. = ed. Mogunt., M = cod. Mogunt.

45, 35, 2. Si quis in servitute tenetur, captum eum vel captivum vel in servitute apud alig. esse: 25, 6, 14. 26, 34, 6. 27, 49, 7. 34, 50, 3, cf. 38, 11, 7, Livius dicit. XXIII, 7 (duplex centurioni, triplex equiti Duk. Madv. B: duplex equiti centurionique). XXIV, 5 senatus est datus] B. Madv. cum Goellero scribit est datus, quia in Mog. erat est habitus. Livius autem semper habet senatus datus est (non senatus est datus, exceptis duobus locis 41, 6, 4. 23, 10, 1, quibus copula omissa est. 8 (B et Mog.: eo die. Madv. adnotat: 'aut ipsius Livii calamus aberravit, aut error subest'. H. J. Müller scr.: eodem (anno). Fort. scribendum: (per) eos dies, ut saepe). XXV, 9 (fugatumque Mog. Madv. fugatum B. H. J. Müller). XXVI, 8 aedes] B. XXVIII, 8 argumentatur] Weissenb. ed. II argumentatus (est); verborum ordinem mutavi. XXIX, 4 praedae facinora] Mog. XXX, 11 (Parum Mog., v. Madv. praef. p. XI. B, H. J. Müller: Lemnum). XXXIV, 10 iis] Vulg. XXXV, 9 monuit, ut] B. XXXVI, 2 (Lacunam notavit Madv.; scribendum esse proponit: alios (vagos per agros oppressit, alios)). 7 (ex) tanto] Gron., v. 39, 30, 7. XXXVIII, 10 (navalibus terrestribusque Mog., ex usu Liviano). 12 (omnia B. omni cura Mog. Puto in archetypo fuisse omni(a cum) cura, cf. 22, 42, 5; 3, 2). | (tectae murosque Mog. tectae, muros B. XXXIX, 7 potuerit, quod] B. In Mog. deest quid. XL, 5 (Lectio dubia. Codd.: usurpandae alienae possessionis causa). XLI, 7 (multae fractae, multae eiectae naves Jakobs. B: multae fractae multae naves. Mog.: multae naves eiectae). XLII, 1 triumviri] B. 8 descriperunt] B. 10 (maximus del. Drak.). XLIII, 9 (ad Etruriam notavit Madv.). XLIV, 1 (iussi facere Baumgarten-Crusius. B: iussit facere. Mog.: iussu fecere). XLV, 1 ([tum] qui Ussing. Fort. scribendum ut qui). 7 otio situque] B. XLVI, 8 divisui principum] B. XLVIII, 1 Achollam] B. Ancillam Mog. 5 (umbraculum coni. Madv. B: umbraetum. Mog.: umbrae etenim). 9 (et notavit Weiss. Fort. scribendum: Carthagine mane multitudinis . . .). Lib. XXXIV. Cap. I, 3 (nec vestimento Mog. Drak. Madv. B: nec v. Sed ne . . . nec . . . neu non videtur esse Livianum). II, 2 non compescimus] Hertz. B: non potuimus. Compesco semel apud Liv. et in prima decade: 2, 43, 3. 11 prope] B. 12 (quam legem Harant. B: aliam l. Mog.: aliae. Locus nondum est persanatus). 14 (feceritis M. facietis B. Post nisi vos feceritis aliquid excidisse suspicor). III, 1 recensete animo] Vulg. B: recens et ea omnia. | per quae (eas)] Wulsch. de praep. per usu Liv. Hal. 1880 p. 65. B: per q^a subiecerint. 2 (exaequari M. aequari B). 9 fulgeamus] B., cf. Neue lat. Formenlehre II, 2, 423. IV, 3 est, quo magis imperium crescit] B. 19 existimare futuram] Mog. V, 2 clarissimus] B. 9 iam [urbe] capta a Gallis quo redempta urbs est? Nempe

aurum matronae] *Duk. B.*: nempe matronae. *M.* (*teste Modio*): nempe aurum matronae. 12 (*Cobet. sine probabili causa*: propria [ad ipsos pertinente], *cf. 37, 53, 2* quod ad ipsos . . . proprie pertineat). *VI, 7* abrogamus? quam vetus? Regia] *M. B.*: quae vetus. *Huius loci saepe temptati nondum probabilis emendatio inventa est. Fort. scribend.:* abrogamus? eequae vetus. 10 lex (aut antiqua) aut] *Meyerhoefer. V. quae dixi de h. l. in progr. Stend. 1871 p. 1 sq. 15* [Oppia] lex] *Codd. VII, 3* nec ut vivi [solum] habeant tantum insigne] tantum corruptum esse puto. *Fuitne*: nec ut vivi solum habeant (usi)tatum insigne? *cf. usitato honore Cic. fam. 15, 6, 2. cf. Verg. 6, 221* velamina nota. *VIII, 6* (dixerat *B.* edixerat *M.*). *IX, 4* ferae et bellicosae genti, obiectos] *Vett. edd. B.*: fera et bellicosae genti esse obiectis. *Frob. II. Drak. Madv. Weiss.²*: ferae et bellicosae genti obiectos. *XI, 2* nisi praesidio Romanus miles esset] *Bekk. B.*: nisi praesidium romanis missis et. *M.*: nisi praesidio romanus miles esset. *XII, 5* (respondet *Siesbyeus. Codd.*: respondit). 6 (iussit notavit *Perison.*). *XIII, 2* castra [hiberna] *Codd. Hiberna unciis inclusit Drak. Sed cf. Fronton. ad Verum imp. II, 1. 6* conseretis manum] *B. XIV, 4* tutissimum est, in] *B. 8* et aversos in hostem verterit] *B. XV, 3* equo revehitur] *B. Revehi equo (addito adiectivo) semel apud Liv. 7, 41, 3* citato equo reductus ad urbem. | signa propere ferri] *Seuffert; Codd. Weiss.²*: prae se ferri. *Signa praeferebantur in triumphis. 7* (castris exuti, *v. quae dixi in progr. Stend. 1866 p. 14 sq.*). *XVI, 1* (*De h. l. v. quae dixi ibid.*). *XVII, 6* passi (sunt)] *Codd. Weiss. accidisse putat sunt. XXI, 2* et 6 *Bergestanus et Bergestanos] codd. recce. XXII, 3* circum] *B. XXIV, 4* (pacata haec *Mog. pacata B. Possis etiam pacatam i. e. Graeciam*). *XXV, 7* Argivus] *B. XXVI, 2* (futurum eum motum fuisse *M. motum eum fut. fuisse B.*) 3 (*Weidner. cont. ea porta*). *XXVII, 1* (suas hostiumque aestimanti vires *M. Drak. vires suas hostiumque aestimanti Weiss.*) 5 iussit] *B. XXVIII, 3* velut] *B. 6* directa] *Bessler. erecta M. decreta B. 11* veluti] *B. | minus trepida] M. Müller. v. quae dixi in progr. Stendal. 1866 p. 17; cf. 10, 44, 4. 22, 12, 9; 39, 17. M.* minus ** ac trepida. *Frob. II. Drak.*: infida ac trepida. *Infida ac desunt in B. 12* inde cum] *B. XXIX, 9* (*in M* fuit miserat eum, *v. Drak., fortasse corruptum ex miserat clam, cf. 36, 17, 11* emittentis clam. 30, 25, 5. 36, 12, 4). 11 (*in*) supercilio] *Codd. XXX, 2* omnibus circa hostibus] *Gronov. Codd. hostibus. | (Weiss.² proposuit scribendum: a mari . . . se interclusum (cernens); fortasse inter se et inter-accidit (sēsit = sensit); postquam . . . se (sensit) interclusum. XXXII, 3* (*Scripturam codd. eos cum Madv. tenui, cf. 6, 18, 8*) | (tyranno, qui unquam fuit, saevissimo et violentissimo *Madv. Em.² 502 sq. B. M.*: tyranno quam qui unquam

fuit saevissimo et violentissimo. *Locus nondum persanatus est. Nisi correctio violenta esset, scriberem; et tyranno omnium, qui unquam fuerunt, saevissimo et violentissimo.* 7 (nihil est *Hertz. nihil si in B. nihil sit Mog.*). 12 ut miseri] *B. 19* Malei] *Drak. Weiss. In codd. videtur esse Maleae; nihil enim a Drakenb. adnotatum; sic et Frob. II. XXXIII, 9* autem fore diuturnam] *M. Müller, v. in progr. Stendal. 1866 p. 17, cum in B et codd. recce. sit et diuturnam; cf. 6, 22, 3. 14* inchoati] *B. XXXIV, 2* inquit; quando ita placet obsideamus Lacedaemonem; illud] *B. 5* (explorandumque *Mog. Madv. In B* deest que). 4 educeretur; sine dolo malo, si] *B. Vulg. Quod Madvigius dicit sine dolo malo nisi a Livii manu orta esse non posse, idem statuendum est de formula recte. Fort. scriptum fuit: et ne quod inde mancipium educeretur dolo malo (cf. 42, 21, 5); si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur (cf. § 8. 38, 5). 7* (liberos et coniuges *codd. aliquot recce. Drak.*) XXXVI, 4 sicut] *B. XXXVII, 1* primo circulos serentes] *Mog. Vid. progr. Stend. p. 17 sq. XXXVIII, 5* partem unam . . . alteram . . . tertiam] *Codd. XL, 4* deducta res est] *B., cf. 4, 6, 8. 30, 40, 11. 35, 11, 1.* eo adducta res est 25, 8, 11. 5 (prope *inclusit P. R. Müller*). *XLIV, 4* Cethegus. principem] *interpunxi cum H. J. Müller. 8* sociorum] *codd. recce. M.* sociorum. *B.* consociorum. *V.* sociorum non addito genitivo (noxae, culpa, consilii) abhorret ab usu *Liviano. XLVI, 4* locis idoneis] *B. 13* (eiecerunt *B. Ed. Mog.* eiecere pro eiecerunt dedisse videtur ad vitandum similem sonitum: iniecerunt . . . eiecerunt). *XLVII, 6* circa vallum morata est] *B. XLVIII, 8* (nimiam et aliis gravem et ipsis . . . praecipitem esse. *Interp. c. Madvigio, qui recte verba effrenatam et vel et effrenatam unciis includit.* *L, 6* (argumentum sit *M. Prisc. p. 1348 P. B.*: est). *LII, 6* quatuor] *Codd. LIV, 4* censentibus] *B. Et censentibus (cf. 41, 23, 4) et existimantibus (M, cf. 28, 8, 10) Livianum est. LVI, 3* ex auct. patrum] *B. 7* descripsit] *B. LVII, 9* neque accipere] *B. LVIII, 7* Romanorum expetere] *B. LIX, 4* qualique] *B. LXI, 5* (conviviisque *ed. Mog. B.*: circulis conviviis). 7 serere et in occulto] *B. 8* conclamavere] *M. B.*: conclamavere. 10 et 14 (*cum M. et Madv. dedi Aristo ex constanti usu Liv., cf. praeter exempla a Drak. allata etiam: Croto 24, 3, 1; 2, 5. Crito 23, 39, 3. Gelo 23, 30, 11. Hiero 24, 4, 2 saepius. Nico 25, 8, 3; 5; 9, 11. Thraso 24, 5, 7; 8.* 16 et ad senatum] *B. LXII, 3* (ora *codd. Drak. Harant.: (in) ora.* 13 (agitur . . . posse (se) . . . possedisse *Madv. codd. Drak.*).

Lib. XXXV. Cap. 1, 10 fere] *B. Liv. saepius* omnis ferme dicit, quam o. fere; sed et hoc *Livianum est. 12* facta [est] *Codd. Vid. Weissenb. ad 3, 5, 14. II, 4* quingentos] *B. M.*: quingentos. 8 etiam in Siciliam] *Vulg. III, 2* dixerat] *B.*

3 fere] *B.* 5 emittebant] *B.* mittere praedatum vel ad praedandum *Livio usitatus quam* emittere, 6 per quod] *B.* cf. 32, 32, 4, 42, 47, 7, 22, 57, 3, 38, 34, 2, 4 e finibus suis] *B.* egredi finibus magis *Livianum* quam e finibus. *V.* 3 (iussit, unde *B.*; in *M.* est iussit; inde). 11 paululum] *B.* ex usu *Livii*, qui semper paulum admitti habet, cf. 21, 8, 8, 23, 13, 6. | perturbatos] *B.* turbatos trepidantesque etiam 6, 29, 2; turbare multo usitatus apud *L.* quam perturbare. | (sissent *codd. rec.* usitata *Liv. forma* 3, 18, 6, 27, 6, 8, 45, 44, 18. *Vid. ad* 1, 32, 7 *ed. meae Lips.* 1875). *VI.* 9 non deletum] *B.* *Vulg.* *VII.* 2 obruebant] *B.* 3 (diceretur *M.* in *B.* est redderetur. 4 (deinde *M.* inde *B.*). *VIII.* 3 deinde, ut supplicationem] *B.* 7 ne ea, quae scripsisset, praesens diceret, <et> aut argueret coram, aut, si . . . afferret, argui posset] *M. Müller.* 9 supplicatio decerneretur] *B.* *IX.* 2 centum quadraginta tria milia septuaginta quattuor] *Pighius.* 7 (nomen castrum incertum est; *Madv. con.* Terinaeum, *Unger:* Traentinum). *X.* 5 in Scipione] *B.* | (sed quo *Drak. Codd.*: et quo). *XI.* 10 inter medias] *B.* Erumpere per magis *Livianum*: 8, 24, 9, 22, 50, 8; 60, 9; 60, 18; 60, 27. Erumpere inter semel: 25, 34, 13. *XII.* 1 (animice infesti *B.*). 8 (propter uncis inclus. *Gronov.* *Fort. corruptum* ex repetitum, cf. c. 18, 5, vel praereptum). 10 orationi] *B.* 18 [et] reges tamen] *B.* *XIII.* 1 vicos maritimos] *B.* cf. 10, 2, 7, 31, 45, 14. *M.*: vicos maritimos, cf. 38, 30, 7, 3 foederis eum Romani] *B.* *M.*: foederis eum *R.* 5 Selgam] *Glar. B.* Sicam. *XV.* 7 (redit *codd. rec.* *Drak.*, redit *B.*). *XVI.* 2 (statuitis *I. Gron.* *Codd.*: statuistis). 5 Zmyrna et Lampsaco] *B.* 6 maioribus et stipendiarias] *B.* 9 (mutaverunt *Duk.* mutaverint *B.*). 10 venerint] *B.* 12 nobis nihil] *B.* *XVII.* 8 ((a) Romanis agi *Gronov.*) | (sed alias *Crev.*). *XVIII.* 1 (Philippi *M. B.* habet Philippo] erat, Philippi . . . Antiochi; et] *interp. sec. Weissenb.* *XIX.* 4 sciam, veniam] *Codd. Vid. quae de h. l. dixi in progr. gymn. Stendal.* 1866 p. 18. *XX.* 4 (Latini nominis *M. Drak. Madv. B.*: nominis Latini). 6 scriberentur, et] *B.* 9 plebis etiam scito] *B.* 10 (Atilio *ed. Frob. Madv.*). 12 pedites darent Romanos] *B.* *XXI.* 3 terra pluvisse] *B.*, v. *Luterbacher 'der Prodigienlaube und Prodigienstil der Römer'* Burgdorf 1880 p. 30. 5 (priore <anno> impetu *scr. Tanaq. Faber. Codd.*: priore impetu). *XXII.* 6 Vescellam] *B.* *XXIII.* 6 decrevit, ut inde] *Codd.*, cf. 22, 1, 17, 42, 32, 5. *Caes. b. c. 1, 6, 3. Tac. ann. 1, 68. XXV.* 2 infensus] *B.* *XXVI.* 2 (harum novarum navium *Mog.*; in *B.* est harum ut novarum tum navium). 5 (annis octoginta ante *M.*, etsi is antequam Cratere). *XXVII.* 3 (stativa essent, et pauci *ed. Ascens. Drak. B.*: stativa essent, pauci | (harundine *M.*, in quo tamen est arundine, sed cf. 30, 3, 9, 27, 3, 3, ex abundare videtur. *B.*: harundinibus). 13 Barbosthenem] *codd. c. 30, 9. XXVIII.* 1 (ad id maxime animum exercuerat *M.*;

in *B.* est: se ad id m. exerc.). 2 ab iis] *B.* 3 (recta acie *codd. rec.* *Drak. B.*: directae acie; *Livius dicit alioquin* acie directae). 6 agminis foret] *Codd.* 10 (haud displicet *Weissenbornii et Harantii con.* tam propinquis castris, cf. 23, 17, 7). *XXIX.* 2 (Cretenses et hostium auxiliares *interp. c. Madvig. Fort. interpungendum*: Cretenses et hostium auxiliares equitumque idem genus, Tarentini (sc. erant); praesidio aquatoribus erant. 6 ad castra] *B.* Magis est *Livianum* compellere in castra, quam ad castra, quod ter invenitur (4, 16, 9, 10, 19, 20, 37, 42, 8). 10 (simul et *M. B.*: simul etiam, simul et magis *Livianum* est). *XXX.* 4 et diripiunt] *Accusativus deesse* vix potest; quare scribd. aut ea pro et, cf. 10, 34, 13, 33, 10, 6, aut et ea. 10 Barbosthenem] v. ad c. 27, 13. 11 (ubi ea sunt praegressi] *M.*, nisi quod cum *edd. vet.* scripsi praetergressi; *Livius semper habet* praetergredi 35, 4, 4, 42, 54, 7, 45, 33, 8). *XXXI.* 1 circumiere] *B.*, cf. 2, 6, 1, 40, 56, 7. 4 alienati a Romanis] *B.*, cf. 30, 14, 10, 44, 27, 8. 10 (vetere *M.*, cf. 27, 6, 10. *B.*: noto). 13 (adsensum . . . indignationem *codd. rec.* *Drak. B.*: adsensu . . . indignatione). *XXXII.* 2 (redierat inde Menippumque *Drak. ex cod. Mog.*, cf. *Harant. emend.* p. 13 sq. 177). 7 (et propter *M.* propter et *B.*) | (petiit *codd. rec.* *B.*: petiit). *XXXIV.* 1 (Lacunam post verba inde, ut quaeque de Antiocho *Madvigius in hunc modum explendam censet*: fama allata erat, Aetoli excipiebant, et ne . . . *Weissenbornius*: adferebantur, in ea intenti Aetoli, ut . . . vel mutato inde in illi: adferrentur, opperientes). 3 novari] *codd. Sigonius*: novari. 4 consilium non dico <rei, sed> spei quoque] *M. Müller. Ex Madvigii con.* non dico rei recepti rei; vox non dico ap. *Livium nisi in orationibus non invenitur; praeterea displicet* sed . . . quoque ante sed etiam, cf. 1, 22, 2 cum aetas viresque tum avita quoque gloria animum stimulabat. 6 nulla erat alia spes] *B.*, nisi quod deest spes. *M.*: nulla erat alia spes. 7 (*Madv. secutus scripsi* cum sordida veste, tenentes . . . supplicum <in> contionem . . . acciverunt mutato adcierunt in acciverunt, quia formae compositorum verbi cire (ciere) accire, concire, excire exceptis duobus locis (1, 60, 2 concierat et 33, 49, 2 concisse) literam v servant. 8 movit et pro] quamquam teste *Modio in M.* erat et, scripsi movit: <ita> pro, quod tertium et . . . post et . . . et displicebat; ita (= itaque 'daher, und so') saepe sic apud *Liv.*, v. quae dixi ad I, 5, 4. *XXXV.* 9 Nabidi quoque ipsi] in archetypo duae lectiones fuisse videntur: quoque atque: et ipsi, quarum altera alteri superscripta erat. Alterutrum retinendum est. Ne *Moguntini quidem* lectio quoque ipsi, quam ab scriba haud indocto mutatam esse ex quoque et ipsi existimo, vera esse potest. 14 equitandi] *B.* *Verb. simplex* equitare nusquam apud *Liv.* exstat; adequitare saepius invenitur. 16 dextras<que>] *B.*, cf. 22, 29, 11. *XXXVII.* 2 (habenda Alexameno *B. Madv.*

habenda ab Alex. codd. rec. Weissenb.). 3 forte ad idem tempus] *B.* Semper fere apud Livium forte secundo loco, post pronom. is, idem, hic, ipse et adiectiva, cf. 10, 45, 2 per idem forte tempus. 24, 36, 3 sub idem forte tempus. 7 Thoas, ducentos] *Crev. B.*: et Thoas ducentos. XXXVIII, 8 venient ad se oppugnandos] *B.*, cf. 4, 10, 2. 35, 13, 5. 14 (repetiit *Wessenb. Codd.*: repetit). XXXIX, 1 (in Chalcidis Euripo *Gelen. addens legendum vetus scriptura indicat in Chalcidis Euripo*). *B.* in Calchide Eurypo. *Weissenb. con.* in Chalcidico Euripo). 5 sese venisse] *B.* XL, 6 equitibus] *B.* Raro Livius habet dare, dividere equitibus 5, 12, 13. 33, 23, 9, saepe equiti. 7 in triduum] *uncis inclusi in, quod nusquam apud Livium habere supplicationem in —, vel fuit supplicatio in —, sed semper accus. tempor. unum diem, biduum, triduum. Sollemnis est formula.* XLI, 1 (et fama de b. Antiochi *M.*). 3 (eam *Madv. Codd.*: iam. *Vid. quae de h. l. dixi in progr. Stendal. 1866 p. 19.* cf. 3, 38, 3). 6 (e. quae *ibid. dixi*). 8 lovi] *B.* XLII, 8 (possit *M. posset B.*). 11 (prope *codd. dett., de M. non constat; deest in B.*). XLIII, 1 virtutem, ut bonum alienum] *Codd.* Cf. 8, 31, 2 venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatiue. 9 significatur vulgi] *B.* XLIV, 1 (aliis introductus facto *M.*, cf. 27, 51, 5. 39, 49, 8; 9. *B.* in pro introductus] rex dicere orsus] *B.* XLVI, 3 (ab Demetriade *Frob. 1535. Drak.*). 6 re liberandae] *B.* XLVII, 3 (Brachyllae *edd. vett. (M?)*, Brachylli *B.* 6 inclusam] *Koch, cf. 4, 9, 5. Codd. inclutam | e fratribus] Vulg. XLVIII, 3 (averso refugientis equo Weiss. e B.* aversos refugientis equo). 10 (petiit *ed. Frob. Drak. B.*; peti ut). XLIX, 6 et hominis boni] *Weiss. haud improbane Madv. Codd.*: hominis et boni. | multa et varia] *Codd. Vocem varietatis ut premeret (cf. responsum hospitis: varietatem illam et speciem . . factam et § 8 varia enim genera armorum et multa nomina gentium), Liv. priore loco posuit varia, cf. 44, 33, 3 liquidam multamque aquam. 7 non, qua isti sunt, gloriosus] Vulg. M.* non quam ut isti sunt gl. *B.* non quam iusti sunt gl. *Fort. scribd.* nequaquam, ut isti sunt, gl. *L.* 7 cum omni classe] *B.* LI, 4 (eos corruptum esse et numerum latere *Creverius vidit. Madvig. con.* CCC). 10 (insulae eius *B.*).

Stendaliae mense Aprili a. 1887.

Mauritius Müller.

TITI LIVI
AB VRBE CONDITA
LIBER XXXI.

PERIOCHA LIBRI XXXI.

Belli adversus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti causae referuntur hae: tempore initiorum duo iuvenes Acarnanes, qui non erant initiati, Athenas venerunt et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tamquam summum nefas commisissent, ab Atheniensibus occisi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt et Athenas oppugnaverunt; Athenienses auxilium a Romanis petierunt. coeptum est autem anno quingentesimo quinquagesimo primo ab urbe condita, post pacem Carthaginiensibus datam paucis mensibus. cum Atheniensium, qui a Philippo obsidebantur, legati auxilium a senatu petissent, et id senatus ferendum censuisset, plebe, cui tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente tenuit auctoritas patrum, ut sociae civitati ferre ** quoque opem populus iuberet. id bellum P. Sulpicio consuli mandatam est, qui exercitu in Macedonia ducto equestribus proclis prospere cum Philippo pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi ad exemplum Saguntinorum suos seque occiderunt. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem Poenum bellum in ea parte Italiae molientem acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est et milia hominum triginta quinque. [praeterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius consul bellum gerebat adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis. triumphavit de Gallis L. Furius praetor.]

I. Me quoque iuvat, velut ipse in parte laboris
 ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse.
 2 nam etsi profiteri ausum perscripturum res omnis
 Romanas in partibus singulis tanti operis fatigari
 minime conveniat, tamen, cum in mentem venit tris
 3 et sexaginta annos — tot enim sunt a primo Punico
 4 ad secundum bellum finitum — aequae multa volumina
 occupasse mihi, quam occupaverint quadringenti octo-
 ginta septem anni a condita urbe ad Ap. Claudium
 consulem, qui primum bellum Carthaginiensibus in-
 5 tulit, iam provideo animo, velut qui proximis litori
 vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid pro-
 gredior, in vastiorem me altitudinem ac velut pro-
 fundum invehi, et crescere paene opus, quod prima
 quaeque perficiendo minui videbatur.
 6 Pacem Punicam bellum Macedonicum exceptit,
 periculo haudquaquam comparandum aut virtute ducis
 7 aut militum robore, claritate regum antiquorum ve-
 tustaque fama gentis et magnitudine imperii, quo
 multa quondam Europae, maiorem partem Asiae ob-
 8 tinnerant armis, prope nobilior. ceterum coeptum
 bellum adversus Philippum decem ferme ante annis
 triennio prius depositum erat, cum Aetoli et belli et
 9 pacis fuissent causa. vacuos deinde pace Punica iam
 Romanos et infensos Philippo cum ob infidam ad-
 versus Aetolos aliosque regionis eiusdem socios pacem,
 10 tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa
 Hannibali Poenisque preces Atheniensium, quos agro
 pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad reno-
 vandum bellum. II. sub idem fere tempus et ab
 Attalo rege et Rhodiis legati venerunt nuntiantes
 2 Asiae quoque civitates sollicitari. his legationibus
 responsum est curae eam rem senatui fore; consul-
 tatio de Macedonico bello integra ad consules, qui
 3 tunc in provinciis erant, reiecta est. interim ad Pto-
 lomaicum, Aegypti regem, legati tres missi, C. Claudius
 Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus,

ut nuntiarent victum Hannibalem Poenosque et gratias
 agerent regi, quod in rebus dubiis, cum finitimi etiam
 4 socii Romanos desererent, in fide mansisset, et peterent,
 ut, si coacti iniuriis bellum adversus Philippum sus-
 cepissent, pristinum animum erga populum Romanum
 conservaret.

Eodem fere tempore P. Aelius consul in Gallia, 5
 cum audisset a Boiis ante suum adventum incursiones
 in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis 6
 tumultus eius causa scriptis additisque ad eas quat-
 tuor cohortibus de exercitu suo C. Ampium, praefec-
 tum socium, hac tumultuaria manu per Umbriam,
 qua tribum Sapiniam vocant, agrum Boiorum invadere
 iussit; ipse eodem aperto itinere per montes duxit.
 Ampius ingressus hostium fines primo populationes 7
 satis prospere ac tuto fecit; delecto deinde ad castrum
 Mutilum satis idoneo loco ad demetenda frumenta —
 iam enim maturae erant segetes — profectus neque
 explorato circa nec stationibus satis firmis, quae 8
 armatae inermis atque operi intentos tutarentur, po-
 sitis improvise impetu Gallorum cum frumentatoribus
 est circumventus. inde pavor fugaque etiam armatos
 cepit. ad septem milia hominum palata per segetes 9
 sunt caesa, inter quos ipse C. Ampius praefectus;
 ceteri in castra metu compulsi. inde sine certo duce 10
 consensu militari proxima nocte relicta magna parte
 rerum suarum ad consulem per saltus prope invios
 pervenere. qui, nisi quod populatus est Boiorum finis 11
 et cum Ingaunis Liguribus foedus icit, nihil quod
 esset memorabile aliud in provincia cum gessisset,
 Romam rediit. III. cum primum senatum habuit,
 universis postulantibus, ne quam prius rem quam de
 Philippo ac sociorum querellis ageret, relatum extemplo
 est; decrevitque frequens senatus, ut P. Aelius consul 2
 quem videretur ei cum imperio mitteret, qui classe
 accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in
 Macedoniam traiceret. M. Valerius Laevinus propraetor 3

missus circa Vibonem duodequadraginta navibus ab
 4 Cn. Octavio acceptis in Macedoniam transmisit. ad
 quem cum M. Aurelius legatus venisset edocuissetque
 eum, quantos exercitus, quantum navium numerum
 5 comparasset rex, quem ad modum circa omnis non
 continentis modo urbes sed etiam insulas partim ipse
 adeundo, partim per legatos conciret homines ad arma:
 6 maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse,
 ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus
 prius ausus ex aliquanto minore regno esset, haec
 scribere eadem Aurelium consulibus senatuique placuit.

IV. Exitu huius anni cum de agris veterum mi-
 litum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Sci-
 pionis in Africa bellum perfecissent, decreverunt patres,
 2 ut M. Iunius praetor urbanus, si ei videretur, decem-
 viros agro Samniti Apuloque, quod eius publicum
 populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet.
 3 creati P. Servilius, Q. Caecilius Metellus, C. et M. Ser-
 vilii — Geminis ambobus cognomen erat —, L. et
 A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius
 Flaccus, P. Aelius Paetus, T. Quinctius Flamininus.

4 Per eos dies P. Aelio consule comitia habente
 creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta.
 praetores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius
 5 Purpurio, Q. Fulvius Gillo, C. Sergius Plautus. ludi
 Romani scaenici eo anno magnifice apparatusque facti
 ab aedilibus curulibus L. Valerio Flacco et L. Quinctio
 6 Flaminino; biduum instauratum est; frumentique vim
 ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis
 aeris populo cum summa fide et gratia dividerunt.
 7 et plebei ludi ter toti instaurati ab aedilibus plebi
 L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex aedi-
 litate praetor creatus erat. et Iovis epulum fuit lu-
 dorum causa.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo primo ab
 urbe condita, P. Sulpicio Galba C. Aurelio consulibus,
 bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus

post pacem Carthaginiensibus datam. omnium primum 2
 eam rem idibus Martiis, quo die tum consulatus ini-
 batur, P. Sulpicius consul rettulit, senatusque decrevit, 3
 uti consules maioribus hostiis rem divinam facerent
 quibus diis ipsis videretur cum precatione ea: 'quod 4
 senatus populusque Romanus de re publica deque
 ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti po-
 pulo Romano sociisque ac nomini Latino bene ac
 feliciter eveniret'; secundum rem divinam precationem-
 que ut de re publica deque provinciis senatam con-
 sulerent. per eos dies opportune irritandis ad bellum 5
 animis et litterae ab M. Aurelio legato et M. Valerio
 Laevino propraetore adlatae et Atheniensium nova
 legatio venit, quae regem appropinquare finibus suis 6
 nuntiaret, brevique non agros modo, sed urbem etiam
 in ditione eius futuram, nisi quid in Romanis auxilii
 foret. cum renuntiassent consules rem divinam rite 7
 peractam esse et precationi annuisse deos haruspices
 respondere laetaque exta fuisse et prolationem finium
 victoriamque et triumphum portendi, tum litterae Va-
 lerii Aureliique lectae et legati Atheniensium auditi.
 senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiae 8
 agerentur, quod diu sollicitati ne obsidionis quidem
 metu fide decessissent; de auxilio mittendo tum re- 9
 sponderi placere, cum consules provincias sortiti essent
 atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad
 populum tulisset, ut Philippo, regi Macedonum, indi-
 ceretur bellum. VI. P. Sulpicio provincia Macedonia
 sorti evenit, isque rogationem promulgavit, vellent
 iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno
 eius essent, ob iniurias armaque illata sociis populi
 Romani bellum indici. alteri consulum Aurelio Italia
 provincia obtigit. praetores exinde sortiti sunt C. 2
 Sergius Plautus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam,
 Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpurio Gal-
 liam. rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab 3
 omnibus ferme centuriis antiquata est. id cum fessi

diuturnitate et gravitate belli sua sponte homines
 4 taedio periculorum laborumque fecerant, tum Q. Baebius tribunus plebis, viam antiquam criminandi patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace
 5 unquam frui plebs posset. aegre eam rem passi patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis, et consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret castigaretque
 6 segnitiam populi atque edoceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset. VII. consul in campo Martio comitiis, priusquam centurias in suffragium mitteret, contione advocata 'ignorare' inquit
 7 'mihi videmini, Quirites, non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli — neque enim liberum id vobis Philippus permittet, qui terra marique ingens bellum
 8 molitur —, sed, utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostes in Italiam accipiatis. hoc quantum intersit, si numquam alias, Punico proximo certe bello experti estis. quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram inplorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam
 9 accepimus? ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum iam per legatos litterasque cum Hannibale, ut in Italiam traiceret, misso cum classe Laevino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. et quod tunc fecimus, cum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc pulso Italia Hannibale, devictis Carthaginensibus cunctamur
 10 facere? patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiam nostram experiri regem: non quinto inde mense, quem ad modum ab Sagunto Hannibal, sed quinto [inde] die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. ne aequaveritis Hannibali Philippum nec Carthaginensibus Macedonas; Pyrrho certe aequabitur.

aequabitur dico? quantum vel vir viro vel gens genti praestat! minima accessio semper Epirus regno Macedoniae fuit et hodie est. Peloponnesum totam in
 9 ditione Philippus habet Argosque ipsos, non vetere fama magis quam morte Pyrrhi nobilitatos. nostra
 10 nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, adgressus Pyrrhus tamen concussit et victor prope ad ipsam urbem Romanam venit! nec Tarentini modo
 11 oraque illa Italiae, quam maiorem Graeciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus et Brutius et Samnis ab nobis defecerunt. haec vos,
 12 si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello. numquam isti populi, nisi cum deerit, ad quem desciscant, ab nobis non deficient. si pigruisset vos in Africam traicere, hodie in Italia Hannibalem et Carthaginensibus hostis haberetis. Macedonia potius quam Italia bellum habeat; hostium
 13 urbes agrisque ferro atque igni vastentur; experti iam sumus foris nobis quam domi feliciora potentioraque
 14 arma esse. ite in suffragium bene iuvantibus divis et, quae patres censuerunt, vos iubete. huius vobis
 15 sententiae non consul modo auctor est sed etiam dii immortales, qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui vobisque, sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, laeta omnia prosperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogaret, bellum iusserunt. supplicatio inde a consulibus
 2 in triduum ex senatus consulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria dii, ut, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eveniret, consultique fetiales ab consule Sulpicio, bellum, quod
 3 indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari iuberent, an satis esset, in finibus regni quod proxi-

4 mum praesidium esset, eo nuntiari. fetiales decre-
 verunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. consuli
 a patribus permissum, ut, quem videretur ex iis, qui
 extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum
 5 regi indicendum. tum de exercitibus consulum prae-
 torumque actum. consules binas legiones scribere
 6 iussi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum
 ac magni nominis bellum decretum erat, permissum,
 ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset,
 voluntarios, quos posset, duceret; invitum ne quem
 7 militem veterem ducendi ius esset. praetoribus L.
 Furio Purpurioni et Q. Minucio Rufo quina milia so-
 cium Latini nominis consules darent, quibus prae-
 sidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obti-
 8 neret. Q. Fulvius Gillo ipse iussus ex eo exercitu,
 quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime
 multa stipendia haberet, legere, donec et ipse quinque
 milia socium ac nominis Latini effecisset: id praesidii
 9 Siciliae provinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui
 praetor priore anno Campaniam provinciam habuerat,
 10 prorogatum in annum imperium est, uti praetor
 in Sardiniam traiceret: is quoque de exercitu, qui ibi
 esset, quinque milia socium nominis Latini, qui eorum
 11 minime multa stipendia haberent, legeret. et consules
 duas urbanas legiones scribere iussi, quae, si quo res
 posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici
 belli societate iraque inde tumentibus, mitterentur.
 sex legionibus Romanis eo anno usura res publica erat.

IX. In ipso adparatu belli legati a rege Ptolomeo
 venerunt, qui nuntiarent Athenienses adversus
 2 Philippum petisse ab rege auxilium; ceterum, etsi
 communes socii sint, tamen nisi ex auctoritate populi
 Romani neque classem neque exercitum defendendi
 aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Graeciam
 3 missurum esse; vel quieturum eum in regno, si populo
 Romano socios defendere libeat, vel Romanos quiescere,
 si malint, passurum atque ipsum auxilia, quae

facile adversus Philippum tueri Athenas possent, mis-
 surum. gratiae regi ab senatu actae responsumque
 4 tutari socios populo Romano in animo esse; si qua
 re ad id bellum opus sit, indicaturos regi regnique
 eius opes scire subsidia firma ac fidelia suae rei pu-
 blicae esse. munera deinde legatis in singulos quinum
 5 milium aeris ex senatus consulto missa.

Cum dilectum consules haberent pararentque,
 quae ad bellum opus essent, civitas religiosa, in prin-
 6 cipiis maxime novorum bellorum, supplicationibus ha-
 bitis iam et obsecratione circa omnia pulvinaria facta,
 ne quid praetermitteretur, quod aliquando factum esset,
 ludos Iovi donumque vovere consulem, cui provincia
 Macedonia evenisset, iussit. moram voto publico Li-
 7 cinius pontifex maximus attulit, qui negavit ex in-
 certa pecunia vovere licere; ex certa voveri debere,
 quia ea pecunia non posset in bellum usui esse se-
 ponique statim deberet nec cum alia pecunia misceri;
 quod si factum esset, votum rite solvi non posse.
 8 quamquam et res et auctor movebat, tamen ad colle-
 gium pontificum referre consul iussus, si posset recte
 votum incertae pecuniae suscipi. posse rectiusque
 etiam esse pontifices decreverunt. vovit in eadem
 9 verba consul praeunte maximo pontifice, quibus antea
 quinquennialia vota suscipi solita erant, praeterquam
 10 quod tanta pecunia, quantam tum, cum solveretur,
 senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit.
 octiens ante ludi magni de certa pecunia voti erant;
 hi primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis
 repente, nihil minus eo tempore timentibus, Gallici
 tumultus fama exorta. Insubres Cenomanique et Boii
 2 excitis Celinibus Ilvatibusque et ceteris Ligustinis
 populis Hamilcare Poeno duce, qui in iis locis de
 Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inva-
 serant; et direpta urbe ac per iram magna ex parte
 3 incensa, vix duobus milibus hominum inter incendia

ruinasque relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. vicinae urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas praesidiaque per muros disponenda, ut obsiderentur tamen prius quam expugnarentur nuntiosque mitterent ad praetorem Romanum. L. Furius Purpurio tum provinciae praeerat cetero ex senatus consulto exercitu dimisso praeter quinque milia socium ac Latini nominis; cum iis copiis in proxima regione provinciae circa Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset: duarum coloniarum, quae ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari; nec in exercitu suo satis praesidii colonis laborantibus fore, nisi quinque milia socium quadraginta milibus hostium — tot enim in armis esse — trucidanda obicere velit, et tanta sua clade iam inflatos excidio coloniae Romanae augeri hostium animos. XI. his litteris recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse iuberet et aut ipse, si per commodum rei publicae posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur aut [Q. Minucio] praetori scriberet, ut, cum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque milibus sociorum, quae interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam: Carthaginem, ut nuntiarent civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia — haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu — bellum contra foedus facere, exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum; eum, si pax placeret, revocandum illis et dedendum populo Romano esse. simul nuntiare iussi perugas sibi non omnis redditos esse, ac

magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici; quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex foedere restituantur. haec ad Carthaginenses mandata. Masinissae gratulari iussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adiecta etiam auxisset. nuntiare praeterea iussi bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginenses auxiliis iuvisset iniuriasque inferendo sociis populi Romani flagrante bello Italia coegisset classes exercitusque in Graeciam mitti et distinendo copias causa in primis fuisset serius in Africam traiciendi; peterentque, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. dona ampla data, quae ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea et palmata tunica cum eburneo scipione et toga praetexta cum curuli sella; iussique polliceri, si quid sibi ad firmandum augendumque regnum opus esse indicasset, enixe id populum Romanum merito eius praestaturum. Verminae quoque, Syphacis filii, legati per eos dies senatum adierunt excusantes errorem adulescentiamque et culpam omnem in fraudem Carthaginensium avertentem: et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum; Verminam quoque adnissurum, ne officiis in populum Romanum aut a Masinissa aut ab ullo alio vincatur; petere, ut rex sociusque et amicus ab senatu appellaretur. responsum legatis est, et patrem eius Syphacem sine causa ex socio et amico hostem repente populi Romani factum, et eum ipsum rudimentum adulescentiae bello lacessentem Romanos posuisse. itaque pacem illi prius petendam ab populo Romano esse, quam ut rex sociusque et amicus appelletur; nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminae pacis dent leges, liberum arbitrium eius populo Romano permittenti; si quid ad eas addi, deminutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.

18 legati cum iis mandatis in Africam missi C. Terentius
Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius. quinquere-
singulis datae.

XII. Litterae deinde in senatu recitatae sunt
Q. Minucii praetoris, cui Bruttii provincia erat: pecu-
niam Locris ex Proserpinae thesauris nocte clam
sublatam, nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla
2 extare. indigne passus senatus non cessari ab sacri-
legiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque
noxae simul ac poenae exemplum, homines detertere.
3 C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad praetorem
in Bruttias scriberet senatui placere, quaestionem de
expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M.
4 Pomponius praetor triennio ante habuisset; quae in-
venta pecunia esset, reponi; si quo minus inventum
foret, expleri, ac piacularia, si videretur, sicut ante
5 pontifices censuissent, fieri. curam expiandae viola-
tionis eius templi prodigia etiam sub idem tempus
pluribus locis nuntiata accenderunt. in Lucanis cae-
6 rubrum solem fuisse, Lanuvi in templo Sospitae Iu-
nonis nocte strepitum ingentem exortum. iam ani-
malium obsceni fetus pluribus locis nuntiabantur: in
Sabinis incertus infans natus, masculus an femina
esset, alter sedecim iam annorum item ambiguo sexu
7 inventus; Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessae
porcus cum capite humano natus, in Lucanis in agro
8 publico eculeus cum quinque pedibus. foeda omnia
et deformia errantisque in alienos fetus naturae visa;
ante omnia abominati semimares iussique in mare
extemplo deportari, sicut proxime C. Claudio M. Li-
vio consulibus deportatus similis prodigii fetus erat.
9 nihilo minus decemviros adire libros de portento eo
iusserunt. decemviri ex libris res divinas easdem, quae
proxime secundum id prodigium factae essent, impera-
runt. carmen praeterea ab ter novenis virginibus cani
per urbem iusserunt donumque Iunoni reginae ferri.

ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum 10
responso curavit. carmen, sicut patrum memoria Li-
vius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus — nam etiam
Locris sacrilegium pervestigatum ab Q. Minucio erat,
pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros repo-
sita — cum consules in provincias proficisci vellent,
privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Va- 2
lerio M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia
pensio debebatur eo anno, adierunt senatum, quia 3
consules, cum ad novum bellum, quod magna classe
magnisque exercitibus gerendum esset, vix aerarium
sufficeret, negaverant esse, unde iis in praesentia sol-
veretur. senatus querentes eos non sustinuit: si in 4
Punicum bellum pecunia data in Macedonicum quoque
bellum uti res publica vellet, aliis ex aliis orientibus
quam noxia suam pecuniam fore? cum et privati 5
aecum postularent, nec tamen solvendo aere alieno
res publica esset, quod medium inter aecum et utile 6
erat decreverunt, ut, quoniam magna pars eorum
agros volgo venales esse diceret et sibimet emptis
opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum la-
pidem esset, copia iis fieret: consules agrum aestima- 7
turos et in iugera asses vectigal testandi causa publi-
cum agrum esse imposituros, ut, si quis, cum solvere 8
posset populus, pecuniam habere quam agrum mallet,
restitueret agrum populo. laeti eam condicionem pri- 9
vati accipere; trientabulumque is ager, quia pro tertia
parte pecuniae datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius secundum vota in Capi-
tolio nuncupata paludatis lictoribus profectus ab urbe
Brundisium venit et veteribus militibus voluntariis ex 2
Africano exercitu in legiones discriptis navibusque ex
classe Cn. Cornelii electis altero die, quam a Brundisio
solvit, in Macedoniam traiecit. ibi ei praesto fuere 3
Atheniensium legati orantes, ut se obsidione eximeret.

missus extemplo Athenas est C. Claudius Cento cum viginti longis navibus et mille militum. neque enim ipse rex Athenas obsidebat; eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam cum Rhodiis et Attalo navilibus certaminibus, neutro feliciter proelio, vires expertus; sed animos ei faciebat praeter ferociam insitam foedus ictum cum Antiocho, Syriae rege, divisaeque iam cum eo Aegypti opes, cui morte audita Ptolomaei regis ambo imminebant.

Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa, dum ex veteri fortuna nihil praeter animos servant. Acarnanes duo iuvenes per initiorum dies non initiati templum Cereris imprudentes religionis cum cetera turba ingressi sunt. facile eos sermo prodidit absurde quaedam percunctantis, deductique ad antistites templi, cum palam esset per errorem ingressos, tamquam ob infandum scelus interfecti sunt. id tam foede atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit impetravitque ab eo, ut datis Macedonum auxiliis bellum se inferre Atheniensibus pateretur. hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus cum omnis generis praeda in Acarnaniam rediit. et irritatio quidem animorum ea prima fuit; postea iustum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique persecuti cedentem in Macedoniam Philippum cum Aeginam venissent, rex Piraeum renovandae confirmandaeque cum Atheniensibus societatis causa traiecit. civitas omnis obviam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intransent urbem ac di prope ipsi exciti sedibus suis acceperunt. XV. in contionem extemplo populus vocatus, ut rex, quae vellet, coram ageret; deinde ex dignitate magis visum scribere eum, de quibus videretur, quam praesentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere aut significationibus adclamationibusque multitudinis adsentatione

immodica pudorem onerantis. in litteris autem, quae missae in contionem recitataeque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem suorum, deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset, ad postremum adhortatio capessendi belli, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent: nequiquam postea, si tum cessassent, praetermissam occasionem quaesituros. Rhodii deinde legati auditi sunt; quorum recens erat beneficium, quod naves longas quattuor Atheniensium, captas nuper ab Macedonibus recuperatasque, remiserant. itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis habiti. tum primum mentio inlata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda, et Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitasque Rhodiis data, quem ad modum Rhodii prius Atheniensibus dederant. secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recipit; Rhodii Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum navigarunt omnibus praeter Andrum Parumque et Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae missi in Aetoliam nuntii expectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere. sed neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace, et ipse Rhodiique, cum, si institissent Philippo, egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent, patiundo rursus eum in Hellespontum traicere occupantemque Thraeciae opportuna loca vires colligere bellum aluere gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus; qui eum Attalum Rhodiosque hostis non sustinisset, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus milibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Athenien-

3 sium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maro-
 neam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus
 4 milibus peditum, equitibus ducentis pergit. et Maro-
 neam quidem primo impetu expugnavit; Aenum inde
 cum magno labore *nequiquam oppugnasset*, postremo
 per proditionem Callimedidis, praefecti Ptolomaei, cepit.
 deinceps alia castella, Cypsela et Doriscon et Ser-
 5 rheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum Elae-
 unta et Alopeconnesum tradentibus ipsis recipit; Cal-
 lipolis quoque et Madytos dedita et castella quaedam
 6 ignobilia; Abydeni ne legatis quidem admissis regi
 portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum te-
 nuit, eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et
 7 Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum
 milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex
 8 classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem
 postea, cum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse
 Attalus cum traiecisset, spem tantum auxilii ex pro-
 pinquo ostendit neque terra neque mari adiutis sociis.
 XVII. Abydeni primo tormentis per muros dispositis
 non terra modo adeantis aditu arcebant, sed navium
 2 quoque stationem infestam hosti faciebant; postea,
 cum et muri pars strata ruinis et ad interiorem
 raptim oppositum murum cuniculis iam perventum
 esset, legatos ad regem de condicionibus tradendae
 3 urbis miserunt. paciscebantur autem, ut Rhodiam
 quadriremem cum sociis navalibus Attalique praesi-
 dium emitti liceret atque ipsis urbe excedere cum
 4 singulis vestimentis. quibus cum Philippus nihil pa-
 cati nisi omnia permittentibus respondisset, adeo re-
 nuntiata haec legatio ab indignatione simul ac de-
 5 speratione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem
 versi matronas omnis in templo Dianae, pueros inge-
 nuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus
 6 in gymnasio includi iuberent, aurum et argentum in
 forum deferri, vestem pretiosam in navis Rhodiam
 Cyzicenamque, quae in portu erant, coici, sacerdotes

victimasque adduci et altaria in medio poni. ibi 7
 delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum pro
 diruto muro pugnantes vidissent, extemplo coniuges
 liberosque interficerent, aurum argentum vestemque,
 quae in navibus esset, in mare deicerent, tectis pu- 8
 blicis privatisque, quam plurimis locis possent, ignes
 subicerent; id se facinus perpetratos praeeuntibus 9
 execrabile carmen sacerdotibus iureiurando adacti;
 tum militaris aetas iurat neminem vivum nisi victo-
 rem acie excessurum. hi memores deorum adeo per- 10
 tinaciter pugnaverunt, ut, cum proelium nox diremp-
 tura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna
 abstiterit. principes, quibus atrocior pars facinoris 11
 delegata erat, cum paucos et confectos vulneribus ac
 lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima
 sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo
 mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis, qui Alexan-
 dream missi erant, M. Aemilius trium consensu, mi-
 nimus natu, audita obsidione Abydenorum ad Philip-
 pum venit. qui questus Attalo Rhodiisque arma
 illata, et quod tum maxime Abydum oppugnaret, 2
 cum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessi-
 tum diceret, 'num Abydeni quoque' inquit 'ultro tibi
 intulerunt arma?' insueto vera audire ferocior oratio 3
 visa est, quam quae habenda apud regem esset. 'aetas'
 inquit 'et forma et super omnia Romanum nomen te
 ferociorem facit. ego autem primum velim vos foe- 4
 derum memores servare mecum pacem; sin bello la-
 cessitis, mihi quoque animos facere et regnum et
 Macedonum nomen haud minus quam Romanum no-
 bile sentietis.' ita dimisso legato Philippus auro, 5
 argento quaeque coacervata *alia* erant acceptis homi-
 num praedam omnem amisit. tanta enim rabies mul-
 6 titudinem invasit, ut [repente], proditos rati, qui pug-
 nantes mortem occubuissent, periuriumque alius alii
 exprobrantes et sacerdotibus maxime, qui, quos ad

mortem devovissent, eorum deditiōnem vivorum hosti
 7 fecissent, repente omnes ad caedem coniugum libero-
 rumque discurrerent seque ipsi per omnes vias leti in-
 terficerent. obstupefactus eo furore rex suppressit
 impetum militum et triduum se ad moriendum Aby-
 8 denis dare dixit. quo spatio plura facinora in se
 victi ediderunt, quam infesti edidissent victores, nec,
 nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit,
 quisquam vivus in potestatem venit. Philippus im-
 9 posito Abydi praesidio in regnum rediit. cum velut
 Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum
 clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntii
 occurrerunt consulem iam in Epiro esse et Apolloniam
 terrestres copias, navalis Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter haec legatis, qui in Africam missi
 erant, de Hamilcare, Gallici exercitus duce, responsum
 a Carthaginiensibus est nihil ultra se facere posse,
 quam ut exilio eum multarent, bona eius publicarent;
 2 perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare po-
 tuerint, reddidisse et de ea re missuros legatos Ro-
 mam, qui senatui satisfacerent. ducenta milia modium
 tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam
 3 miserunt. inde in Numidiam ad reges profecti legati.
 dona data Masinissae mandataque edita. equites mille
 4 Numidae, cum duo milia daret, accepti. ipse in navis
 imponendos curavit et cum ducentis milibus modium
 tritici, ducentis hordei in Macedoniam misit. tertia
 5 legatio ad Verminam erat. is ad primos fines regni
 legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas
 vellent, pacis condiciones permisit: omnem pacem
 6 bonam iustamque fore sibi cum populo Romano.
 datae leges pacis, iussusque ad eam confirmandam
 mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro
 2 consule ex Hispania rediit. qui cum in senata res
 ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas
 exposuisset postulassetque, ut triumphanti sibi invehi

liceret in urbem, res triumpho dignas esse censebat 3
 senatus, sed exemplum a maioribus non accepisse, ut,
 qui neque dictator neque consul neque praetor res
 gessisset, triumpharet: pro consule illum Hispaniam 4
 provinciam, non consulem aut praetorem obtinuisse.
 decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, inter- 5
 cedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui ni-
 hilo magis id more maiorum aut ullo exemplo futu- 6
 rum diceret. postremo victus consensu patrum tri-
 bunus cessit, et ex senatus consulto L. Lentulus ovans 7
 urbem est ingressus. argenti tulit [ex praeda] quadra-
 ginta tria milia pondo, auri duo milia quadringenta
 quinquaginta. militibus ex praeda centenos vicenos
 asses divisit.

XXI. Iam exercitus consularis ab Arretio Ari-
 minum transductus erat et quinque milia socium La-
 tini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque 2
 L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus
 Gallos Cremonam *etiam* tum obsidentes profectus,
 castra mille quingentorum passuum intervallo ab
 hoste posuit. occasio egregie rei gerendae fuit, si 3
 protinus de via ad castra oppugnanda duxisset; pa-
 4 lati passim vagabantur per agros nullo satis firmo
 relicto praesidio. lassitudini militum timuit, quod
 raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum 5
 ex agris revocati omissa praeda, quae in manibus
 erat, castra repetivere. [et] postero die in aciem
 progressi; nec Romanus moram pugnandi fecit. sed 6
 vix spatium instruendi fuit; eo cursu hostes in proe-
 lium venerunt. dextra ala — in alas divisum socialem 7
 exercitum habebat — in prima acie locata est, in
 subsidiis duae Romanae legiones. M. Furius dextrae 8
 alae, legionibus M. Caecilius, equitibus L. Valerius
 Flaccus — legati omnes erant — praepositi. praetor
 secum duos legatos, C. Laetorium et P. Titinium, habe-
 bat, cum quibus circumspicere et obire ad omnis ho- 9
 stium subitos conatus posset. primo Galli omni mul- 10

titudine in unum locum conixi obruere atque obterere sese dextram alam, quae prima erat, sperarunt posse. 11 ubi id parum procedebat, circuire a cornibus et amplecti hostium aciem, quod multitudine adversus paucos 12 facile videbatur, conati sunt. id ubi vidit praetor, ut et ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra laevaue alae, quae in prima acie pugnabat, circumdat 13 aedemque Diiovi vovit, si eo die hostis fudisset. L. Valerio imperat, ut parte una duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat 14 nec circuire eos aciem patiatur; simul et ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites et perumpere 15 ordines iubet. et cornua ab equitibus et mediū a pedite pulsī. ac repente, cum in omni parte caede ingenti sternerentur, Galli terga verterunt fugaue effusa 16 repetunt castra. fugientes persecutus eques; mox et 17 legiones insecutae in castra impetum fecerunt. minus sex milia hominum inde effugerunt; caesa aut capta supra quinque et triginta milia cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis multa praeda oneratis 18 plus ducentis. Hamilcar, dux Poenus, eo proelio cecidit et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi, ad duo milia liberorum capitum, redditi colonis.

2 XXII. magna victoria laetaue Romae fuit. litteris adlatis supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo milia eo proelio ceciderunt, plurimi dextrae alae, in quam primo impetu vis hostium 3 ingens illata est. quamquam per praetorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis quae Romae agenda fuerant, profectus in Galliam victorem exercitum a praetore accepit.

4 Consul alter cum autumnno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat, ab 5 classe, quae Corcyrae subducta erat, C. Claudius triremesque Romanae, sicut ante dictum est, Athenas missae cum Piraeum pervenissent, despondentibus iam animos

sociis spem ingentem attulerant. nam et terrestres 6 ab Corintho quae per Megara incursiones in agros fieri solitae erant non fiebant, et praedonum a Chalcide naves, quae non mare solum infestum, sed etiam 7 omnis maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare sed ne extra frētum Euripi quidem committere aperto mari se audebant. super 8 venerunt his tres Rhodiae quadriremes, et erant Atticae tres apertae naves, ad tuendos maritimos agros comparatae. hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existimanti Claudio esse maioris etiam rei fortuna oblata est. XXIII. exules ab Chalcide, regionum iniuriis pulsī, attulerunt occupari Chalcidem sine certamine ullo posse; nam et Macedonas, 2 quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, praesidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. his auctoribus profectus 3 quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Euboeae posset, ne superato promunturio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit; primis tenebris movit et tran- 4 quillo pervectus Chalcidem paulo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa scalis cepit alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiēte. progressi inde ad 5 frequentia aedificiis loca custodibus interfectis refractaque porta ceteram multitudinem armatorum acceperunt. inde in totam urbem discursum est aucto etiam tu- 6 multa, quod circa forum ignis tectis iniectus erat. con- 7 flagrarunt et horrea regia et armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. caedes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri coepta est. nec ullo iam, qui militaris aetatis esset, 8 non aut caeso aut fugato, Sopatro etiam Acarnane, praefecto praesidii, interfecto praeda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. carcer etiam 9 ab Rhodiis refractus, emissisque captivi, quos Philippus

10 tamquam in tutissimam custodiam condiderat. statuis
inde regis deiectis truncatisque, signo receptui dato
conscenderunt naves et Piraeum, unde profecti erant,
11 redierunt. quod si tantum militum Romanorum fuisset,
ut et Chalcis teneri et non desereri praesidium Athe-
narum potuisset, magna res principio statim belli,
12 Chalcis et Euripus adempta regi forent; nam ut terra
Thermopylarum angustiae Graeciam, ita mari fretum
Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quo cum
esset nuntiata clades sociae urbis, quamquam serum
auxilium perditis *rebus* erat, tamen, quae proxima auxilio
2 est, ultionem petens, cum expeditis quinque milibus
et trecentis equitibus extemplo profectus cursu prope
Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi
3 Romanos posse. a qua destitutus spe nec quicquam
aliud quam ad deforme spectaculum semirutae ac fu-
mantis sociae urbis cum venisset, paucis vix, qui se-
pelirent bello absumptos, relictis aequae raptim ac
venerat transgressus ponte Euripum per Boeotiam
Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum
4 ratus responsurum. et respondisset, ni speculator —
hemerodromos vocant Graeci, ingens die uno cursu
emetientis spatium —, contemplatus regium agmen ex
specula quadam, praegressus nocte media Athenas
5 pervenisset. idem ibi somnus eademque negligentia
6 erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. ex-
citati nuntio trepido et praetor Atheniensium et Dio-
xippus, praefectus cohortis mercede militantium auxi-
liorum, convocatis in forum militibus tuba signum ex
7 arce dari iubent, ut hostis adesse omnes scirent. ita
undique ad portas, ad muros discurrunt. paucas post
horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appro-
pinquans urbi, conspectis luminibus crebris et fremitu
8 hominum trepidantium, ut in tali tumultu, exaudito
sustinuit signa et considerare ac conquiescere agmen
iussit vi aperta propalam usurus, quando parum dolus

profuerat. ab Dipylo accessit. porta ea, velut in ore
urbis posita, maior aliquanto patentiorque quam ceterae
est, et intra eam extraque latae viae sunt, ut et oppi-
dani derigere aciem a foro ad portam possent, et extra
limes mille ferme passus longus, in Academiae gym-
nasium ferens, pediti equitique hostium liberum spa-
tium praerberet. eo limite Athenienses cum Attali
praesidio et cohorte Dioxippi acie intra portam in-
structa signa extulerunt. quod ubi Philippus vidit, 11
habere se hostis in potestate ratus et *odium* diu optata
caede — neque enim ulli Graecarum civitatum infestior
erat — expleturum, cohortatus milites, ut se intuentes
pugnarent scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, 12
ubi rex esset, concitat eum non ira tantum, sed etiam
gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad 13
spectaculum muris conspici se pugnantem egregium
ducebat. aliquantum ante aciem cum equitibus paucis 14
euctus in medios hostis ingentem cum suis ardorem,
tum pavorem hostibus iniecit. plurimos manu sua
comminus eminusque vulneratos compulsosque in por-
tam consecutus et ipse, cum maiorem in angustiis
trepidantium edidisset caedem, in temerario incepto
tutum tamen receptum habuit, quia, qui in turribus 16
portae erant, sustinebant tela, ne in permixtos hosti-
bus suos conicerent. intra muros deinde tenentibus 17
milites Atheniensibus Philippus signo receptui dato
castra ad Cynosarges — templum Herculis gymna-
siumque et lucus erat circumiectus — posuit. sed et 18
Cynosarges et Lycium et quidquid sancti amoenive
circa urbem erat incensum est, dirutaque non tecta
solum, sed etiam sepulcra, nec divini humanive iuris
quicquam prae impotenti ira est servatum. XXV. po-
stero die cum primo clausae fuissent portae, deinde
subito apertae, quia praesidium Attali ab Aegina Ro-
manique ab Piraeo intraverant urbem, castra ab urbe
rettulit rex tria ferme milia passuum. inde Eleusinem 2
profectus spe improvise templi castellicae, quod et

imminet et circumdatum est templo, capiendi, cum
 haudquaquam neglectas custodias animadvertisset et
 classem a Piraeo subsidio venire, omisso incepto Me-
 gara ac protinus Corinthum ducit et, cum Argis
 Achaeorum concilium esse audisset, inopinantibus
 3 Achaeis contioni ipsi supervenit. consultabant de bello
 adversus Nabim, tyrannum Lacedaemoniorum, qui tra-
 lato imperio a Philopoemene ad Cycliadam, nequaquam
 parem illi ducem, dilapsa cernens Achaeorum auxilia,
 redintegraverat bellum agrosque finitimorum vastabat
 4 et iam urbibus quoque erat terribilis. adversus hunc
 hostem cum, quantum ex quaque civitate militum
 scriberetur, consultarent, Philippus dempturum se eis
 curam, quod ad Nabim et Lacedaemonios attineret,
 est pollicitus nec tantum agros sociorum populationi-
 5 bus prohibitorum, sed terrorem omnem belli in ipsam
 Laonicam ducto eo extemplo exercitu tralaturum.
 6 haec oratio cum ingenti adsensu hominum acciperetur,
 'ita tamen aequum est' inquit 'me vestra meis armis
 7 tutari, ne mea interim nudentur praesidiis. itaque, si
 vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad
 Oreum et Chalcidem et Corinthum tuenda satis sit,
 ut meis ab tergo tutis securus bellum Nabidi inferam
 8 et Lacedaemoniis.' non fefellit Achaeos, quo spectasset
 tam benigna pollicitatio auxiliumque oblatum adversus
 Lacedaemonios: id quaeri, ut obsidem Achaeorum
 iuventutem educeret ex Peloponneso ad inligandam
 9 Romano bello gentem. et id quidem coarguere Cy-
 cliadas, praetor Achaeorum, nihil attinere ratus, id
 modo cum dixisset, non licere legibus Achaeorum de
 aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent,
 10 decreto de exercitu parando adversus Nabim facto con-
 silium fortiter ac libere habitum dimisit, inter adsen-
 11 tatores regio ante eam diem habitus. Philippus, magna
 spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis
 Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in

Achaia fuit, Philocles, praefectus regius, ex Euboea
 profectus cum duobus milibus Thracum Macedonumque
 ad depopulandos Atheniensium fines regione Eleusinis
 saltum Cithaeronis transcendit; inde dimidia parte 2
 militum ad praedandum passim per agros dimissa cum
 parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, 3
 ut, si ex castello ab Eleusine in praedantis suos im-
 petus fieret, repente hostis effusus ex improvise ado-
 riretur. non fefellere insidiae. itaque revocatis, qui 4
 discurrerant ad praedandum, militibus instructisque,
 ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus cum
 multis inde vulneribus recessit Philippoque se venienti
 ex Achaia coniunxit. temptata et ab ipso rege op- 5
 pugnatio eiusdem castelli est; sed naves Romanae a
 Piraeo venientes intromissumque praesidium absistere
 incepto coegerunt. diviso deinde exercitu rex cum 6
 parte Philoclem Athenas mittit, cum parte Piraeum
 pergit, ut, dum Philocles subeundo muros et commi-
 nanda oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi
 Piraeum levi cum praesidio relictum expugnandi fa- 7
 cultas esset. ceterum nihilo ei Piraei quam Eleusinis
 facilius iisdem fere defendentibus oppugnatio fuit. a
 Piraeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita 8
 peditum equitumque inter angustias semirutum muni, qui
 brachii duobus Piraeum Athenis iungit, repulsus,
 ommissa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus 9
 exercitu ad agros vastandos profectus, cum priorem
 populationem sepulcris circa urbem diruendis exer-
 cuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa deum, 10
 quae pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi
 iussit; et ornata eo genere operum eximie terra Attica 11
 et copia domestici marmoris et ingenii artificum prae-
 buit huic furori materiam. neque enim diruere modo 12
 ipsa templa ac simulacra evertere satis habuit, sed
 lapides quoque, ne integri cumlarent ruinas, frangi
 iussit. et postquam non tam ira erat satiata quam 13
 irae exercendae materia deerat, agro hostium in Boe-

otiam excessit nec aliud quicquam dignum memoria in Graecia egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra, quo accessitum L. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius, extrema Macedoniae populatus, Corrhago et Gerronio et Orgesso castellis primo impetu captis ad Antipatream, in faucibus angustis sitam urbem, venit. ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus; deinde, ubi magnitudine ac moenibus situque urbis freti dicta aspernabantur, vi atque armis adortus expugnavit puberibusque interfectis, praeda omni militibus concessa diruit muros atque urbem incendit. hic metus Codrione, satis validum et munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. praesidio ibi relicto Cnidus — nomen propter alteram in Asia urbem quam oppidum notius — vi capitur. revertentem legatum ad consulem cum satis magna praeda Athenagoras quidam, regius praefectus, in transitu fluminis a novissimo agmine adortus postremos turbavit. ad quorum clamorem et trepidationem cum reductus equo prope legatus signa convertisset et coniectis in medium sarcinis aciem derexisset, non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occisi, plures capti. legatus incolumi exercitu reducto ad consulem remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso reguli ac principes aeolae Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilaedi filius et Amynander Athamanum rex et ex Dardanis Bato Longari filius. bellum suo nomine Longarus cum Demetrio, Philippi patre, gesserat. pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum et Pleurati opera, cum exercitum in Macedonia induceret, se usurum; Amynandro Aetolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis

— nam ii quoque per id tempus venerant — mandat, ut Aeginae rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur, qua adiuncta bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. nec Philippus segnius — iam enim in Macedonia pervenerat — adparabat bellum. filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui aetatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quae ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium praedae ac praemio essent, diruit. ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquiet adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Aetolorum stata die, quod Pan-aetolium vocant, futurum erat. huic ut occurrerent, et regis legati iter adcelerarunt, et a consule missus L. Furius Purpurio legatus venit; Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. primi Macedones, cum quibus recentissimum foedus erat, auditi sunt. qui in nulla nova re nihil se novi habere, quod adferrent, dixerunt; quibus enim de causis experta inutili societate Romana pacem cum Philippo fecissent, compositam semel pacem servare eos debere. 'an imitari' inquit unus ex legatis 'Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui cum legatis vestris Romae responderi ita iussissent: 'quid ad nos venitis, Aetoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis?', iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant; et antea propter vos et pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant, nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanae ut auxilio essent, primo in Siciliam transcenderunt; iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent; et Messanam et Syracusas et totam Siciliam ipsi habent vectigalemque provinciam securibus et fascibus subiecerunt. scilicet sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus a vobis

creatos concilium habetis, socium hostemque libere
 quem velitis lecturi, pacem ac bellum arbitrio habi-
 turi vestro, sic Siculorum civitatibus Syracusas aut
 Messanam aut Lilybaeum indicitur concilium: — prae-
 9 tor Romanus conventus agit; eo imperio evocati con-
 veniunt; excelso in suggestu superba iura reddentem,
 stipatum lictoribus vident; virgae tergo, secures cer-
 vicibus imminet; et quotannis alium atque alium
 10 dominum sortiuntur. nec id mirari debent aut pos-
 sunt, cum Italiae urbes Regium, Tarentum, Capuam,
 ne finitimas, quarum ruinis crevit urbs Roma, nomi-
 11 nem, eidem subiectas videant imperio. Capua quidem,
 sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato et
 extorri eiecto ipso populo, superest, urbs trunca sine
 senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, re-
 12 licta crudelius habitanda, quam si deleta foret. furor
 est, si alienigenae homines, plus lingua et moribus
 et legibus quam maris terrarumque spatio discreti,
 haec tenuerint, sperare quicquam eodem statu man-
 13 surum. Philippi regnum officere aliquid videtur liber-
 tati vestrae; qui, cum merito vestro vobis infensus
 esset, nihil a vobis ultra quam pacem petiit fidemque
 14 hodie pacis pactae desiderat. adsuefacite his terris
 legiones externas et iugum accipite: sero ac nequi-
 quam, cum dominum Romanum habebitis, socium Phi-
 15 lippum quaeritis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas,
 eiusdem linguae homines, leves ad tempus ortae causae
 diiungunt coniunguntque; cum alienigenis, cum bar-
 baris aeternum omnibus Graecis bellum est eritque;
 natura enim, quae perpetua est, non mutabilibus in
 16 diem causis hostes sunt. sed unde coepit oratio mea,
 ibi desinet: hoc eodem loco iidem homines de eius-
 dem Philippi pace triennio ante decrevistis iisdem
 improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam
 et compositam turbare volunt. in qua consultatione
 nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video.
 XXX. secundum Macedonas ipsis Romanis ita conce-

dentibus iubentibusque Athenienses, qui foeda passi
 iustius in crudelitatem saevitiamque regis invehi po-
 terant, introducti sunt. deploraverunt vastationem 2
 populationemque miserabilem agrorum: neque id se
 queri, quod hostilia ab hoste passi forent; esse enim
 quaedam belli iura, quae ut facere, ita pati sit fas:
 sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumque 3
 agi misera magis quam indigna patienti esse; verum 4
 enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alieni-
 genas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina
 humanaque iura polluerit, ut priore populatione cum
 infernis deis, secunda cum superis bellum nefarium
 gesserit. omnia sepulcra monumentaque diruta esse 5
 in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa
 terra tegi. delubra sibi fuisse, quae quondam pagatim 6
 habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata
 ne in unam urbem quidem contributi maiores sui de-
 serta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum 7
 infestos circumtulisse ignes; semusta, truncata simu-
 lacra deum inter prostratos iacere postes templorum.
 qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam 8
 opulentamque, talem eum, si liceat, Aetoliam Grae-
 ciamque omnem facturum. urbis quoque suae similem 9
 deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent.
 eodem enim scelere urbem colentis deos praesidemque
 arcis Minervam petitam, eodem Eleusine Cereris tem-
 plum, eodem Piraei Iovem Minervamque; sed ab eorum 10
 non templis modo sed etiam moenibus vi atque armis
 repulsum in ea delubra, quae sola religione tuta fue-
 rint, saevisse. itaque se orare atque obsecrare Aetolos, 11
 ut miseriti Atheniensium ducibus diis immortalibus,
 deinde Romanis, qui secundum deos plurimum possent,
 bellum susciperent. XXXI. tum Romanus legatus:
 'totam orationis mea formam Macedones primum,
 deinde Athenienses mutarunt. nam et Macedones, cum 2
 ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis
 urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem

3 ut accusatione potiore haberem effecerunt, et Athenienses in deos inferos superosque nefanda atque inhumana scelera eius referendo quid mihi aut cuiquam
4 reliquerunt, quod obicere ultra possim? eadem haec Cianos, Abydenos, Aenios, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larisenses, Messenios hinc ex Achaia existimate queri, graviora acerbioraque eos, quibus nocendi
5 maiorem facultatem habuit. nam quod ad ea attinet, quae nobis obiecit, nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Regium et Capuam et Syracusas
6 nobis obiecit. Regium Pyrrhi bello legio a nobis Reginis ipsis, ut mitteremus, orantibus in praesidium
7 missa urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem
8 nostram redactam, tergo et cervicibus poenas sociis pendere cum coegissemus, urbem, agros suaque omnia cum libertate legibusque Reginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, cum tulissemus opem et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, cum iam ipsi Syracusani servire tyrannis quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam
9 urbem reddidimus. neque infitias imus Siciliam provinciam nostram esse et civitates, quae in parte Carthaginiensium fuerunt et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse; quin contra hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse.
10 an Campanorum poenae, de qua ne ipsi quidem queri possunt, nos paeniteat? hi homines, cum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta
11 cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos foedere primum, deinde conubio atque cognationibus, postremo
12 civitate nobis coniunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiae populorum, praesidio nostro foede interfecto, ad Hannibalem defecerunt, deinde

indignati se obsideri a nobis Hannibalem ad oppugnandam Romam miserunt. horum si neque urbs ipsa
13 neque homo quisquam superesset, quis id durius quam pro merito ipsorum statutum indignari posset? plures sibi met ipsi conscientia scelerum mortem con-
14 sciverunt, quam ab nobis supplicio adfecti sunt. ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque
15 ad habitandum daremus, urbem innoxiam stare incolumem pateremur, ut, qui hodie videat eam, nullam oppugnatae captaeque ibi vestigium inveniat. sed quid ego Capuam dico, cum Carthagini victae pacem ac libertatem dederimus? magis illud est periculum, ne
16 nimis facile victis ignoscendo plures ob id ipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incitemus. haec pro nobis dicta sint, haec adversus Philippum, 17
18 cuius domestica parricidia et cognatorum amicorumque caedes et libidinem inhumaniorem prope quam crudelitatem vos, quo propiores Macedoniae estis, melius nostis. quod ad vos attinet, Aetoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum, vos sine nobis cum eo pacem fecistis. et forsitan dicatis bello Punico
19 occupatis nobis coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse; et nos, cum alia maiora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi
20 omisimus. nunc et nos deum benignitate Punico per-
21 facto bello totis viribus nostris in Macedoniam incutimus, et vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est, nisi perire cum Philippo quam vincere cum Romanis mavultis. XXXII.
22 haec dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos Damocritus, praetor Aetolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta nihil aut huic
23 aut illi parti adsensus, rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam quam celeritatem
24 dixit; celerem enim paenitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi, cum praecipitata raptim consilia neque revocari neque in integrum restitui possint.

3 deliberationis eius, cuius ipse maturitatem expectan-
dam putaret, tempus ita iam nunc statui posse: cum
legibus cautum esset, ne de pace belloque nisi in
Panaetolico et Pylaico concilio ageretur, decernerent
4 extemplo, ut praetor sine fraude, cum de bello et pace
agere velit, advocet concilium, et quod tum referatur
decernaturque ut perinde ius ratumque sit, ac si in
5 Panaetolico aut Pylaico concilio actum esset. dimissis
ita suspensa re legatis egregie consultum genti aie-
bat: nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad
eius societatem inclinatos. haec in concilio Aeto-
lorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat
bellum. navalis copias Demetriadem in Thessaliam
2 contrahebat; Attalum Romanamque classem principio
veris ab Aegina ratus moturos, navibus maritumaeque
orae praefecit Heraclidam, quem et ante praefecerat;
3 ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia
Romanis detraxisse credens, ex una parte Aetolos, ex
altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo
4 interclusis. ab consule non parabatur, sed gerebatur
iam bellum. per Dassaretiorum fines exercitum duce-
bat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum
vehens, quod in usum militi satis esset praebentibus
5 agris. oppida vicique partim voluntate, partim metu
se tradebant; quaedam vi expugnata, quaedam deserta
in montis propinquos refugientibus barbaris invenie-
6 bantur. ad Lyneum stativa posuit prope flumen Be-
vum; inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum
mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa
pavoremque ingentem hominum cernebat, sed parum
gnarus, quam partem petisset consul, aliam equitum
ad explorandum, quoniam hostes iter intendissent, misit.
7 idem error apud consulem erat; movisse ex hibernis
8 regem sciebat, quam regionem petisset, ignorans. is
quoque speculatum miserat equites. hae duae alae ex
diverso, cum diu incertis itineribus vagatae per Das-

saretios essent, tandem in unum iter convenerunt. neu-
tros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque
exauditus est, hostes appropinquare. itaque priusquam
in conspectum venirent, equos armaque expedierant;
nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta
est. forte et numero et virtute, utpote lecti utrimque, 9
haud impares, aequis viribus per aliquot horas pugna-
runt. fatigatio ipsorum equorumque incerta victoria
diremit proelium. Macedonum quadraginta equites, 10
Romanorum quinque et triginta ceciderunt. neque eo
magis explorati quiequam, in qua regione castra ho-
stium essent, aut illi ad regem aut hi ad consulem
rettulerunt; per transfugas cognitum est, quos levitas 11
ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus
bellis praebet. XXXIV. Philippus aliquid et ad cari-
tatem suorum et ut promptius pro eo periculum ad-
irent ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant 2
in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, adferri
eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus fu-
neris honos. nihil tam incertum nec tam inaestimabile 3
est quam animi multitudinis. quod promptiores ad
subeundam omnem dimicationem videbatur facturum,
id metum pigritiamque incussit; nam qui hastis sa- 4
gittisque et rara lanceis facta vulnera vidissent, cum
Graecis Illyriisque pugnare adsueti, postquam gladio
Hispaniensi detruncata corpora, brachiis cum humero
abscisis, aut tota cervice desecta divisa a corpore
capita patentiaque viscera et foeditatem aliam vulnorum
viderunt, adversus quae tela quosque viros pugnandum 5
foret, pavidi vulgo cernebant. ipsum quoque regem
terror cepit nondum iusto proelio cum Romanis con-
gressum. itaque revocato filio praesidioque, quod in 6
faucibus Pelagoniae erat, ut iis copiis suas augetet,
Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit.
ipse cum viginti milibus peditum, duobus milibus 7
equitum ducibus transfugis ad hostem profectus paulo
plus mille passus a castris Romanis tumultum propin-

8 quum Athaco fossa ac vallo communivit; ac subiecta
cernens Romana castra, admiratus esse dicitur et uni-
versam speciem castrorum et discripta suis quaeque
partibus cum tendentium ordine tum itinerum inter-
vallis et negasse barbarorum ea castra ulli videri
9 posse. biduum consul et rex, alter alterius conatus
expectantes, continuere suos intra vallum; tertio die
Romanus omnis in aciem copias eduxit. XXXV. rex
[non] tam celerem aleam universi certaminis timens
quadringentos Trallis — Illyriorum id, sicut alio dixi-
mus loco, est genus — et Cretenses trecentos, addito
his peditibus pari numero equitum, cum duce Athena-
gora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites
2 misit. ab Romanis autem — aberat acies eorum paulo
plus quingentos passus — velites et equitum duae
ferme alae emissae, ut numero quoque eques pedesque
3 hostem aequarent. credere regii genus pugnae, quo
adsueverant, fore, ut equites in vicem insequentes re-
fugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent,
Illyriorum velocitas ad excursiones et impetus subitos
usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem
4 sagittas conicerent. turbavit hunc ordinem pugnandi
5 non acrior quam pertinacior impetus Romanorum; nam
haud secus, quam si tota acie dimicarent, et velites
emissis hastis comminus gladiis rem gerebant, et
equites, ut semel in hostem eveci sunt, stantibus
equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immis-
6 centesque se peditibus pugnabant. ita nec eques regius
equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam, nec pedes
concurator et vagus et prope seminudus genere armo-
rum veliti Romano parmam gladiumque habenti pari-
7 tato. non tulere itaque dimicationem nec alia re
quam velocitate tutantes se in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, cum omnibus
copiis equitum levisque armaturae pugnaturus rex
esset, nocte caetratos, quos peltastas vocant, loco

opportuno inter bina castra in insidiis abdidit prae-
ceperatque Athenagorae et equitibus, ut, si aperto 2
proelio procederet res, uterentur fortuna, si minus,
cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertra-
herent. et equitatus quidem cessit, duces caetratae 3
cohortis non satis expectato signo ante tempus exci-
tatis suis occasionem bene gerendae rei amiserunt. Ro-
manus et aperto proelio victor et tutus a fraude in-
sidiarum in castra sese recepit.

Postero die consul omnibus copiis in aciem de- 4
scendit ante prima signa locatis elephantis, quo auxilio
tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico
habebant, usi sunt. ubi latentem intra vallum hostem 5
vidit, in tumulos quoque ac sub ipsum vallum expro-
brans metum successit. postquam ne tum quidem
potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis
statis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites
per agros equitibus extemplo invasuris, octo fere inde 6
milia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus,
castra ad Ottolobum — id est loco nomen — movit.
cum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo 7
rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret *socordia*
simul et neglegentia cum audacia hosti. ubi effusos 8
vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliariis,
quantum equitem velocissimi pedites cursu aequare
poterant, citato profectus agmine inter castra Romana
et frumentatores constituit signa. inde copiis divisis 9
partem ad consecandos vagos frumentatores emisit
dato signo, ne quem vivum relinquerent, cum parte
ipse substitit itineraque, quibus ad castra recursuri
videbantur hostes, obsedit. iam passim caedes ac fuga 10
erat, necdum quisquam in castra Romana nuntius cladis
pervenerat, quia refugientes in regiam stationem in-
cidebant, et plures ab obsidentibus vias quam ab emissis 11
ad caedem interficiebantur. tandem inter medias ho-
stium stationes elapsi quidam trepidi tumultum magis
quam certum nuntium intulerunt castris. XXXVII. consul

equitibus iussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus ipse legiones e castris educit et agmine quadrato ad hostem ducit. dispersi equites per agros quidam aberrarunt decepti clamoribus aliis ex alio existentibus loco, pars obvios habuerunt hostis. pluribus locis simul pugna coepit. regia statio atrocissimum proelium edebat; nam et ipsa multitudine equitum peditumque prope iusta acies erat, et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat, et Cretensium auxiliarios multos ex improvise vulnerabant, conferti praeparatique in dispersos et effusos pugnantes. quod si modum in insequendo habuissent, non in praesentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret; nunc aviditate caedis intemperantius secuti in praegressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere, et fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos, versaque momento temporis fortuna pugnae est terga dantibus, qui modo secuti erant. multi comminus congressi, multi fugientes interfecti; nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. rex quoque in periculo fuit; nam ruente saucio equo praeceps ad terram datus, haud multum a fuit, quin iacens opprimeretur. saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit pavidumque regem in equum subiecit; ipse, cum pedes aequare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus perit. rex circumvectus paludes per vias inviaque trepida fuga in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. ducenti Macedonum equites eo proelio periere, centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi spoliis simul armorum relatis abducti.

XXXVIII. Fuere, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent: nam et Philippo quies-

cendum fuisse, cum paucis diebus hostes exhausto circa omni agro ad ultimum inopiae venturos sciret, et consulem, cum equitatum hostium levemque armaturam fudisset ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisset; nec enim mansuros ita percussos hostis fuisse, debellarique momento temporis potuisse. id dicta quam re, ut pleraque, facilius erat. nam si omnibus peditum quoque copiis congressus rex fuisset, forsitan inter tumultum, cum omnes victi metuque percussi ex proelio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex; cum vero integrae copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas praesidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis, effuse paulo ante secuti percussos equites, imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperae pugnae imposuisset. eo quoque minus est mirum temptasse eum fortunam, quod fama erat Pleuratum Dardanosque ingentibus copiis profectos domo iam in Macedoniam transcendisse; quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum credi poterat. itaque secundum duas adversas equestris pugnas multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, cum abire inde et fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis misso ad consulem, qui indutias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem secunda vigilia multis ignibus per tota castra relictis silenti agmine abit. XXXIX. corpus iam curabat consul, cum, venisse caduceatorem et quid venisset, nuntiatum est. responso tantum dato mane postero die fore copiam conveniendi, id quod quaesitum erat, nox dieique insequentis pars ad praecipendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. consul prima luce

caduceatore datis indutiis dimisso haud ita multo post abisse hostem cum sensisset, ignarus, qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit.

4 Staberram deinde petit atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pluinnam est progressus nondum conperto, quam regionem hostes

5 petissent. Philippus cum primo ad Bruanium stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus terrorem praebuit subitum hosti. movere itaque ex Pluinna

6 Romani et ad Osphagum flumen posuerunt castra. rex haud procul inde et ipse vallo super ripam amnis

7 ducto — Erigonum incolae vocant — consedit. inde satis comperto Eordaeam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus

8 inclusum aditum possent, praecessit. ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus obiectis, ut aut locus postulabat aut

9 materia suppeditabat, propere permuniit atque, ut ipse rebatur, viam suapte natura difficilem obiectis per

10 omnes transitus operibus inexpugnabilem fecit. erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum, quae nisi ubi praelongis hastis velut vallum ante clipeos obiecit, quod ut fiat libero campo

11 opus est, nullius admodum usus est. Thracas quoque rumpiae, ingentis et ipsae longitudinis, inter obiectos

12 undique ramos impediabant. Cretensium una cohors non inutilis erat; sed ea quoque ipsa, ut, si quis impetum faceret, in patentem vulnere eum equitemque sagittas conicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad traiciendum satis magnam vim habebat, nec

13 aperti quicquam erat, quod peterent. itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem. ea maiore cum sonitu quam vulnere ullo pulsatio scutorum parumper

14 succedentis Romanos tenuit. deinde, iis quoque spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostis,

15 partim brevi circuitu cum in iugum collis evasissent,

trepidus ex praesidiis stationibusque Macedonas deturbant et, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obruncant. XL. ita angustiae minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatae et in Eordaeam perventum, ubi pervastatis passim agris in Elimiam consul se recepit. inde impetum in Orestidem facit et oppidum Celetrum est adgressus in paene insula situm; lacus moenia cingit; angustis faucibus

2 unum ex continenti iter est. primo situ ipso freti clausis portis abnuere imperium; deinde, postquam

3 signa ferri ac testudine succedi ad portam obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. ab

4 Celetro in Dassaretios processit urbemque Pelion vi cepit. servitia inde cum cetera praeda abduxit [et], libera capita sine pretio dimisit oppidumque iis reddidit praesidio valido imposito; nam et sita opportune

5 urbs erat ad impetum in Macedoniam faciendos. ita peragratis hostium agris consul in loca pacata ad

6 Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit.

Philippum averterant Aetoli et Athamanes et

7 Dardani et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. adversus Dardanos, iam recipientes ex Macedonia sese,

8 Athenagoran cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum instare ab tergo abeuntibus et carpendo postremum agmen segiores eos ad movendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus

9 praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum [auctor] fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat post famam equestris ad Ottolobum pugnae Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in

10 Macedoniam, ad hoc classis Romanae adventum Oreum et super circumfusas tot Macedoniae gentes maritimam quoque instantem obsidionem. XLI. hae causae Damocritum Aetolosque restituerant Romanis; et Amyandro, rege Athamanum, adiuncto profecti Cercinium obsedere. clausuram portas, incertum vi an voluntate,

2

3 quia regium habebant praesidium. ceterum intra pau-
 cos dies captum est Cercinium atque incensum; qui
 superfuere e magna clade, liberi servique, inter ce-
 4 teram praedam abducti. is timor omnis, qui circum-
 colunt Boeben paludem, relictis urbibus montis coegit
 5 petere. Aetoli inopia praedae inde aversi in Perrhae-
 biam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt foedeque
 diripiunt; qui Maloeam incolunt, voluntate in deditio-
 6 nem societatemque accepti. ex Perrhaebia Gomphos
 petendi Amynder auctor erat; et imminet Athamania
 huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certa-
 7 mine posse. Aetoli campos Thessaliae opimos ad
 praedam petiere sequente, quamquam non probante
 Amyndro nec effusas populationes Aetolorum nec
 castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine aut
 8 cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum ne-
 glegentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius causa
 esset, cum campestribus locis subicientis eos castra
 9 Pharcadoni urbi videret, ipse paulo plus mille passuum
 inde tumultum suis, quamvis levi munimento tutum,
 10 cepit. cum Aetoli, nisi quod populabantur, vix memi-
 nisse viderentur se in agro hostium esse, alii palati
 semermes vagarentur, alii in castris sine stationibus
 per somnum vinumque dies noctibus aequarent, Phi-
 11 lippus inopinantibus advenit. quem cum adesse refu-
 gientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare
 Damocritus ceterique duces — et erat forte meridia-
 num tempus, quo plerique graves cibo sopiti iace-
 12 bant —, excitare alii alios, iubere arma capere, alios
 dimittere ad revocandos, qui palati per agros praeda-
 bantur; tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam
 13 equitum exirent, loricas plerique non induerent. ita
 raptim educti, cum universi sescentorum aegre simul
 equites peditesque numerum explessent, incidunt in
 regium equitatum numero, armis animisque praestan-
 14 tem. itaque primo impetu fusi vix temptato certa-
 mine turpi fuga repetunt castra; caesi captique, quos

equites ab agmine fugientium interelusere. XLII. Phi-
 lippus iam suis vallo appropinquantibus receptui cani
 iussit; fatigatos enim equos virosque non tam proelio
 quam itineris simul longitudine, simul praepropera
 celeritate habebat. itaque turmatim equites, in vicem 2
 manipulos levis armaturae aquatum ire et prandere
 iubet, alios in statione armatos retinet, opperiens agmen 3
 peditum tardius ductum propter gravitatem armorum.
 quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut statutis signis 4
 armisque ante se positis raptim cibum caperent binis
 ternisque summum ex manipulis aquandi causa missis;
 interim eques cum levi armatura paratus instructusque
 stetit, si quid hostis moveret. Aetoli — iam enim 5
 et quae per agros sparsa multitudo fuerat receperat
 se in castra — ut defensuri munimenta circa portas
 vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi
 feroces ex tuto spectabant. postquam mota signa 6
 Macedonum sunt et succedere ad vallum parati atque
 instructi coepere, repente omnes relictis stationibus
 per aversam partem castrorum ad tumultum ad castra
 Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam
 trepida fuga capti caesique sunt Aetolorum. Philippus, 7
 si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes
 quoque exui castris potuissent, die per proelium, deinde
 per direptionem castrorum absumpto sub tumulto in
 proxima planitie consedit prima luce insequentis diei
 hostem adgressurus. sed Aetoli eodem pavore, quo 8
 sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt.
 maximo usui fuit Amynder, quo duce Athamanes
 itinerum periti summis montibus per calles ignotas
 sequentibus eos hostibus in Aetoliam perduxerunt.
 non ita multos in dispersa fuga error intulit in Ma- 9
 cedonum equites, quos prima luce Philippus, ut de-
 sertum tumultum videt, ad carpendum hostium agmen
 misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras regius prae-
 factus Dardanos recipientes se in finis adeptus po-

2 streum agmen turbavit; dein, postquam Dardani con-
versis signis direxere aciem, aequa pugna iusto proelio
erat. ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite
et levi armatura regii nullum tale auxilii genus ha-
bentes Dardanos oneratosque immobilibus armis vexa-
3 bant; et loca ipsa adiuvabant. occisi perpauci sunt,
plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt te-
mere ordinibus suis, sed confertim et pugnant et
cedunt.

4 Ita damna Romano accepta bello duabus per
opportunas expeditiones coercitis gentibus restituerat
Philippus incepto forti, non prospero solum eventu.
minuit deinde ei forte oblata res hostium Aetolorum
5 numerum. Scopas, princeps gentis, ab Alexandria
magno cum pondere auri ab rege Ptolomaeo missus,
sex milia peditum et quingentos equites mercede con-
6 ductos Aegyptum vexit; nec ex inventute Aetolorum
quemquam reliquisset, ni Damocritus nunc belli, quod
7 instaret, nunc futurae solitudinis admonens, incertum
cura gentis an ut adversaretur Scopae parum donis
cultus, partem iuniorum castigando domi continuisset.
XLIV. haec ea aestate ab Romanis Philippoque gesta
terra; classis a Corcyra eiusdem principio aestatis cum
L. Apustio legato profecta Maleo superato circa Scyl-
2 laeum agri Hermionici Attalo regi coniuncta est. tum
vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per
metum iam diu moderata erat, id omne in auxilii
3 praesentis spem effudit. nec umquam ibi desunt linguae
promptae ad plebem concitandam; quod genus cum
in omnibus liberis civitatibus, tum praecipue Athenis,
ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur.
4 rogationem extemplo tulerunt plebesque scivit, ut
Philippi statuae et imagines omnes nominaque earum,
item maiorum eius virile ac muliebre secus omnium
tollerentur delerenturque festi, sacra, sacer-
dotes, quae ipsius maiorumque eius honoris causa
5 instituta essent, omnia profanarentur; loca quoque,

in quibus positum aliquid inscriptumve honoris eius
causa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quicquam
postea poni dedicarique placere eorum, quae in loco
puro poni dedicarique fas esset; sacerdotes publicos, 6
quotienscumque pro populo Atheniensi sociisque, exer-
citibus et classibus eorum precarentur, totiens detestari
atque execrari Philippum, liberos eius regnumque,
terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne
nomenque. additum decreto, si quis quid postea, quod 7
ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret,
id omne populum Atheniensem iussurum; si quis contra 8
ignominiam prove honore eius dixisset fecissetve, qui
occidisset eum iure caesurum. postremo inclusum, ut
omnia, quae adversus Pisistratidas decreta quondam
erant, eadem in Philippo servarentur. Athenienses 9
quidem litteris verbisque, quibus solis valent, bellum
adversus Philippum gerebant; XLV. Attalus Roma-
nique, cum Piraeum primo ab Hermione petissent,
paucos ibi morati dies oneratique aequae immodicis ad 2
honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant,
Atheniensium decretis navigant a Piraeo Andrum. et 3
cum in portu, quem Gaurion vocant, constitissent,
missis, qui temptarent oppidanorum animos, si volun-
tate tradere urbem quam vim experiri mallerent, post- 4
quam praesidio regio arcem teneri nec se potestatis
suae esse respondebant, expositis copiis apparatuque
omni urbium oppugnandarum diversis partibus rex et
legatus Romanus ad urbem subeunt. plus aliquanto 5
Graecos Romana arma signaque non ante visa ani-
mique militum tam prompte succedentium muros ter-
ruere; itaque fuga extemplo in arcem facta est, urbe 6
hostes potiti. et in arce cum biduum loci se magis
quam armorum fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi
praesidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium
Boeotiae transveherentur, urbem arcemque tradiderunt.
ea ab Romanis regi Attalo concessa; praedam orna- 7
mentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam

haberet insulam, et Macedonum fere omnibus et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea et ab Delio, qui ex pacto trajecti eo fuerant, promissis regis, cum desiderium quoque patriae facilius ad credendum inclinaret animos, revocati.

Ab Andro Cythnum traiecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequiquam absumpti, et, quia vix operae pretium erat, abcessere. ad Prasias — continentis Atticae is locus est — Issaeorum viginti lembi classi Romanorum adiuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros; cetera classis Geraestum, nobilem Euboeae portum, dum ab Carysto Issaei redirent, tenuit. inde omnes velis in altum datis mari medio praeter Scyrum insulam Icum pervenere. ibi paucos dies saeviente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum traiecere, vastatam urbem direptamque nuper a Philippo. per agros palati milites frumentum et si qua alia usui esse ad vescendum poterant ad naves rettulere; praedae nec erat quicquam, nec meruerant Graeci, cur diriperentur. inde Cassandream petentes primo ad Mendaem, maritimum civitatis eius vicum, tenuere. inde cum superato promunturio ad ipsa moenia urbis circumagere classem vellent, saeva coorta tempestate prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis in terram effugerunt. omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam conlectis in unum navibus expositisque copiis adgressi urbem, cum multis vulneribus repulsi — et erat validum ibi regium praesidium — irrito incepto regressi ad Canastraeum Palenes traiecere. inde superato Toronae promunturio navigantes Acanthum petiere. ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progressi — iam enim et graves praeda naves habebant — retro, unde venerant, Sciathum et ab Sciatho Euboeam repetunt. XLVI. ibi relicta classe decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere ad collo-

quendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Pyrrhias Aetolus princeps legationis eius fuit, quae ad communicanda consilia Heraeae cum rege et cum Romano legato venit. petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret; tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. id negatum Aetolis, quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi; Apustius cum Attalo ad classem redit.

Inde agitari de Oreo oppugnando coeptum. valida ea civitas et moenibus et, quia ante fuerat temptata, firmo erat praesidio. coniunxerant se iis post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroti viginti Rhodiae naves, tectae omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt — Phthiotidis super Demetriadem promunturium est peropportune obiectum —, ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in praesidio essent. Heraclides, praefectus regius, classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam neglegentia hostium dedisset, quam aperta vi quicquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex Attalus oppugnabant, Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas iacentem arces, qua et muro intersaepta urbs est. et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romanus testudinibus et vineis et ariete admovendo muris, regii ballistis catapultisque et alio omni genere tormentorum tela ingerentes et pondere ingenti saxa; faciebant et cuniculos et quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. ceterum non plures tantum Macedones quam ante tuebantur urbem arcesque, sed etiam praesentioribus animis, et castigationis regis in admissa culpa et simul minarum, simul promissorum in futurum memores. itaque cum

praeter spem tempus ibi traheretur, plusque in obsidione et in operibus quam in oppugnatione celeri spei
 12 esset, interim et aliud agi posse ratus legatus, * relictis, quod satis videbatur ad opera perficienda, traiecit in proxima continentis Larisamque — non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten
 13 vocant — subito adventu praeter arcem cepit. Attalus quoque Pteleon nihil minus quam tale quicquam in
 14 alterius oppugnatione urbis timentibus oppressit. et iam cum opera in effectu erant circa Oreum, tum praesidium, quod intus erat, labore adsiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque et vulneribus confectum.
 15 muri quoque pars ariete incusso subruta multis iam locis prociderat; perque apertum ruina iter nocte Romani in arcem, quae super portum est, perruperunt.
 16 Attalus luce prima signo ex arce dato ab Romanis et ipse urbem invasit stratis magna ex parte muris; praesidium oppidanique in arcem alteram perfugere, unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Iam autumnale aequinoctium instabat; et est sinus Euboicus, quem Coela vocant, suspectus nautis. itaque ante hiemales motus evadere inde cupientes Piraeum, unde profecti ad bellum erant, repertunt. Apustius triginta navibus ibi relictis super
 2 Maleum navigat Corcyram. regem statum initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit; secundum initia et ipse in Asiam se recepit Agesimbrotus et Rhodiis
 3 domum remissis. haec ea aestate terra marique adversus Philippum sociosque eius ab consule et legato Romanis adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis gesta.
 4 Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus
 5 praetorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam ipse in agrum hostium legiones induxit populandoque cum praeda maiore quam gloria
 6 bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil

erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho immittens, quem absente consule irato atque invidente facilius impetrari posse ratus est, Romam inopinato cum venisset, senatum in aede Bellonae habuit expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem
 7 invehi liceret, petit. XLVIII. apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat et gratia. maiores natu negabant triumphum, et quod
 2 alieno exercitu rem gessisset et quod provinciam reliquisset cupiditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo exemplo fecisse; consulares praecipue
 3 expectandum fuisse consulem censebant; potuisse enim castris prope urbem positam tutanda colonia ita, ut acie non decerneret, in adventum eius rem extrahere; quod praetor non fecisset, senatui faciendum
 4 esse, ut consulem expectaret; ubi coram disceptantis consulem et praetorem audissent, verius de causa existimatos esse. magna pars senatus nihil praeter
 6 res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. ex duabus
 7 coloniis, quae velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositae fuissent, cum una direpta et incensa esset, traiecturumque id incendium velut ex continetibus
 8 tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem praetori faciendum fuisse? nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit — potuisse enim, sicut non praetoris sed consulis exercitu rem geri voluerit, ita finire senatus consulto, ne per praetorem sed per consulem gereretur —, aut consulem, qui non,
 9 cum exercitum ex Etruria transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurreret, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. non expectare belli tempora
 10 moras et dilationes imperatorum, et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. pugnam ipsam eventumque pugnae spectari debere. fusos
 11 caesosque hostis, castra capta ac direpta, coloniam

liberatam obsidione, alterius coloniae captivos recuperatos restitutosque suis, debellatum uno proelio esse. non homines tantum ea victoria laetatos, sed diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere res publica a L. Furio praetore gesta esset. data fato etiam quodam Furiae genti Gallica bella. XLIX. huius generis orationibus ipsius amicorumque victa est praesentis gratia praetoris absentis consulis maiestas, triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius praetor et in aerarium tulit trecenta viginti milia aeris, argenti centum milia mille quingentos. neque captivi ulli ante currum ducti neque spolia praelata neque milites secuti. omnia praeter victoriam penes consulem esse apparebat.

4 Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul
5 in Africa voverat, magno apparatu facti. et de agris militum eius decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera agri acciperet; eum agrum decemviri adsignarent. triumviri item creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatae vires eius coloniae erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flaminius, P. Cornelius Cn. f. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt.

7 Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit, quindecim milia Hispanorum eo proelio dicuntur caesa, signa militaria capta octo et septuaginta.

8 C. Aurelius consul, cum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id, quod animis praeceperant, questus est, non expectatum se ab senatu, 9 neque disceptandi cum praetore consuli potestatem factam, sed ita triumphum decresse senatum, ut nullius nisi eius, qui triumphaturus esset, et non eorum, qui

bello interfuisent, verba audiret. maiores ideo instituisse, ut legati, tribuni, centuriones, milites denique triumpho adessent, ut testes rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, populus Romanus videret. eequem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri praetor vanive adferret? comitiis 12 deinde diem edixit, quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. praetores inde facti L. Quinctius Flaminius, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Baebius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit; frumenti vim magnam ex Africa advectam aediles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Aelius Paetus binis aeris in modios populo diviserunt. et ludos Romanos magno 2 apparatu fecerunt; diem unum instaurarunt; signa aenea quinque ex multaticio argento in aerario posuerunt. plebei ludi ab aedilibus L. Terentio Massiliota et Cn. Baebio Tamphilo, qui praetor designatus erat, ter toti instaurati. et ludi funebres eo anno per 4 quadriduum in foro mortis causa M. Valeri Laevini a Publio et Marco filiis eius facti, et munus gladiatorium datum ab iis; paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemvir sacrorum mortuus; 5 in eius locum M. Acilius Glabrio suffectus.

Comitiis aediles curules creati sunt forte ambo, 6 qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, 7 quem praesentem creaverant, quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat; magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si aedilis, qui pro se iuraret, arbitrato 8 consulum daret, consules, si iis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. datus, qui 9 iuraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, praetor desig-

natus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit,
 10 ut perinde esset, ac si ipse aedilis iurasset. et de altero
 aedile scitum plebi est factum; rogantibus tribunis,
 quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire
 iuberent, ut C. Cornelius aedilis curulis ad magistratum
 11 gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus decederet
 de provincia multos post annos, plebes Cn. Cornelio
 Lentulo et L. Stertiniō pro consulibus imperium esse
 in Hispania iussit.

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXXII.

PERIOCHA LIBRI XXXII.

Complura prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur, inter quae in Macedonia in puppe longae navis lauream esse natam. T. Quintius Flaminius consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri fugatumque coegit in regnum reverti. ipse Thessaliam, quae est vicina Macedoniae, sociis Aetolis et Athamanibus vexavit, L. Quintius Flaminius, frater consulis, navali proelio Attalo rege et Rhodiis adiuvantibus Euboeam et maritimam oram. Achaei in amicitiam recepti sunt, praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. coniuratio servorum facta de solvendis Carthaginensium obsidibus oppressa est; duo milia quingenti necati. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit, cum Lacedaemoniis et tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

I. Consules praetoresque, cum idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia, praetoribus L. Quinctio urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere iussus, Villius a P. Sulpicio exercitum accipere; in supplementum eius, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. praetori Baebio 4 legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet; in Galliam ubi is venisset, omnes 5

milites exauctorati domum dimitterentur praeter quinque milia socium; iis obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. prorogata imperia praetoribus prioris anni, C. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum adsignandum curaret, Q. Minucio, ut in Bruttiiis idem de coniurationibus quaestiones, quas praetor cum fide curaque exercuisset, perficeret et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium, quaeque sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret. feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt, quod legati ab Ardea questi in senatu erant sibi in monte Albano Latinis carnem, ut adsolet, datam non esse.

Ab Suessa nuntiatum est duas portas quodque inter eas muri erat de caelo tactum; et Formiani legati aedem Iovis, item Ostienses aedem Iovis, et Veliterni Apollinis et Sanguis aedes, et in Herculis aede capillum enatum; et ex Bruttiiis ab Q. Minucio propraetore scriptum eculeum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tris cum ternis pedibus natos esse. a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia litterae adlatae, in quibus inter cetera scriptum erat lauream in puppi navis longae enatam. priorum prodigiorum causa senatus censuerat, ut consules maioribus hostiis, quibus diis videretur, sacrificarent; ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum indicta et ad omnia pulvinaria res divinae factae.

II. Carthaginenses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. id quia probum non esse quaestores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumpta intertrimentum argenti expleverunt. petentibus deinde, ut, si iam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides; de ceteris, si in fide

permanerent, spes facta. petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne praefectus Gadis mitteretur adversus id, quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Marcio Septimo convenisset. et Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tres viros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. et Sex. Aelii — Paetis fuit ambobus cognomen — et Cn. Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum, ut colonorum numerus auferetur, id Cosani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quae Romae agendaerant, perfectis consules in provincias profecti. P. Villius in Macedonia cum venisset, atrox seditio militum iam ante irritata nec satis in principio compressa excepit. duo milia ea militum fuere, quae ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedonia pro voluntariis transportata erant. id voluntate factum negabant: ab tribunis recusantes in naves impositos. sed utcumque, seu iniuncta seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri aequum esse. multis annis sese Italiam non vidisse; consensisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia; confectos iam se labore opere, exangues tot acceptis vulneribus esse. consul causam postulandae missionis probabilem, si modeste peteretur, videri dixit; seditionis nec eam nec ullam aliam satis iustam causam esse. itaque si manere ad signa et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum; modestia facilius quam pertinacia quod velint impetraturos.

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque et iam arietem muris admoturus erat; ceterum incepto absistere eum coegit

subitus Aetolorum adventus, qui Archidamo duce inter
 custodias Macedonum moenia ingressi nec nocte nec
 die finem ullum erumpendi nunc in stationes nunc in
 opera Macedonum faciebant. et adiuuabat eos natura
 3 ipsa loci. namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco
 per Lamiam eunti loco alto siti sunt in ipsis faucibus,
 4 imminentes, quam Coelen vocant, Thessaliae; quae
 transeunti confragosa loca implicatasque flexibus val-
 lium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente
 velut maris vasti sic universa panditur planities, ut
 subiectos campos terminare oculis haud facile queas.
 5 ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine
 solum tuta urbs, sed quod saxo undique absciso ru-
 6 pibus imposita est. hae difficultates et quod haud
 satis dignum tanti laboris periculique pretium erat,
 7 ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quo-
 que iam instabat, cum inde abscessit et in Macedoniam
 in hiberna copias reduxit. V. ibi ceteri quidem data
 quanticunque quiete temporis simul animos corporaque
 2 remiserant; Philippum, quantum ab assiduis laboribus
 itinerum pugnarumque laxaverat animum, tanto magis
 intentum in universum eventum belli curae angunt,
 non hostis modo timentem, qui terra marique urge-
 3 bant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium ani-
 mos, ne et illi ad spem amicitiae Romanorum defice-
 rent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet.
 4 itaque et in Achaiam legatos misit, simul qui iusiur-
 randum — ita enim pepigerant, quotannis iuratos
 in verba Philippi — exigerent, simul qui redderent
 5 *Achaeis Orchomenon et Heraean et Triphylian Eleis*
ademptam, Megalopolitis Alipheran, contententibus num-
 quam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere
 restitui, quia una esset ex iis, quae ad condendam
 Megalen polin ex concilio Arcadum contributae forent.
 6 et cum Achaeis quidem per haec societatem firmabat;
 7 *ad Macedonum animos cum Heracliden amicum maxime*
invidiae sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum

in vincla coniecit ingenti popularium gaudio. bellum 8
 si quando unquam ante alias, tum magna cura ap-
 paravit exercuitque in armis et Macedonas et mercen- 9
 narios milites principioque veris cum Athenagora omnia
 externa auxilia quodque levis armaturae erat in Chao-
 niam per Epirum ad occupandas quae ad Antigoneam
 fauces sunt — Stena vocant Graeci — misit. ipse 10
 post paucis diebus graviore secutus agmine, cum situm
 omnem regionis adspexisset, maxime idoneum ad mu-
 niendum locum credidit esse praeter amnem Aoum.
 is inter montes, quorum alterum Meropum, alterum 11
 Asnaum incolae vocant, angusta valle fluit, iter exi-
 guum super ripam praebens. Asnaum Athenagoram
 cum levi armatura tenere et communire iubet; ipse
 in Meropo posuit castra. qua abscisae rupes erant, 12
 alia fossis, alia vallo, alia turribus munebat. magna 13
 tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent
 hostem, idoneis locis disposita est. tabernaculum
 regium pro vallo in conspecto maxime tumulo, ut
 terrorem hostibus suisque spem ex fiducia faceret,
 positum.

VI. Consul per Charopum Epiroten certior factus,
 quos saltus cum exercitu insedisset rex, et ipse, cum
 Corcyrae hibernasset, vere primo in continentem tra-
 vectus ad hostem ducere pergit. quinque milia ferme 2
 ab regis castris cum abesset, loco munito relictis
 legionibus ipse cum expeditis progressus ad speculanda
 loca postero die consilium habuit, utrum per insessum 3
 ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumque
 proponeretur, transitum temptaret, an eodem itinere,
 quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, cir-
 cumduceret copias. hoc consilium per multos dies 4
 agitati ei nuntius venit T. Quinctium consulem factum
 sortitumque provinciam Macedoniam maturato itinere
 iam Corcyram traiecisse.

Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, 5
 quia recto itinere nequiverit omnibus ab rege insessis,

secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis,
 6 ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra
 regia, transgressum acie conflixisse; fusum fugatumque
 7 regem, castris exutum; duodecim milia hostium eo
 proelio caesa, capta duo milia et ducentos et signa
 militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta;
 aedem etiam Iovi in eo proelio votam, si res prospere
 8 gesta esset. ceteri Graeci Latiniq̄ auctores, quorum
 quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio
 actum integrumque bellum insequentem consulem T.
 Quinctium accepisse tradunt.

VII. Dum haec in Macedonia geruntur, consul
 alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia cen-
 2 soribus creandis habuit. multis claris petentibus viris
 creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P.
 3 Aelius Paetus. ii magna inter se concordia et senatum
 sine ullius nota legerunt et portoria venalicium Capuae
 Puteolisque, item Castrum portorium, quo in loco
 nunc oppidum est, fruendum locarunt colonosque eo
 trecentos — is enim numerus finitus ab senatu erat
 — adscripserunt et sub Tifatis Capuae agrum ven-
 diderunt.

4 Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania
 decedens, prohibitus a P. Porcio Laeca tribuno plebis
 ne ovans rediret, cum ab senatu impetrasset, privatus
 urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta
 pondo ferme auri in aerarium tulit.

5 Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C.
 Aurelio, consule anni prioris, provinciam Galliam ac-
 ceperat, temere ingressus Gallorum Insubrum finis
 prope cum toto exercitu est circumventus: supra sex
 6 milia et septingentos milites amisit; tanta ex eo bello,
 quod iam timeri desierat, clades accepta est. ea res
 7 L. Lentulum consulem ab urbe excivit. qui ut in
 provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu
 accepto praetorem multis probris increpitum provincia
 8 decedere atque abire Romam iussit. neque ipse consul

memorable quicquam gessit, comitiorum causa Romam
 revocatus; quae ipsa per M. Fulvium et M. Curium
 tribunos plebis impediabantur, quod T. Quinctium 9
 Flaminium consulatum ex quaestura petere non patie-
 bantur: iam aedilitatem praeturamque fastidiri, nec 10
 per honorum gradus, documentum sui dantis, nobiles
 homines tendere ad consulatum, sed transcendendo
 media summa imis continuare. res ex campestri certa-
 mine in senatum pervenit. patres censuerunt, qui
 honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret,
 in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri
 aequum esse. in auctoritate patrum fuere tribuni. 12
 creati consules Sex. Aelius Paetus et T. Quinctius Fla-
 minius. inde praetorum comitia habita. creati L. 13
 Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius
 Cato, C. Helvius, qui aediles plebis fuerant. ab iis
 ludi plebeii instaurati; et epulum Iovis fuit ludorum
 causa. et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco, 14
 flamine Diali, et C. Cornelio Cethego ludi Romani
 magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbae pon- 15
 tifices eo anno mortui sunt; in eorum locum M. Ae-
 milius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices suf-
 facti sunt.

VIII. Sex. Aelius Paetus T. Quinctius Flaminus
 magistratu into senatum in Capitolio cum habuissent,
 decreverunt patres, ut provincias Macedoniam atque
 Italiam consules compararent inter se sortirenturve;
 utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum le- 2
 gionum tria milia militum Romanorum scriberet et
 trecentos equites, item sociorum Latini nominis quin-
 que milia peditum, quingentos equites. alteri consuli 3
 novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris
 anni consuli, prorogatum imperium, vetitusque aut
 ipse provincia decedere prius aut veterem deducere
 exercitum, quam cum legionibus novis consul venisset.
 sortiti consules provincias; Aelio Italia, Quinctio Ma- 4
 cedonia evenit. praetores L. Cornelius Merula urba- 5

nam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. dilectus inde haberi est coeptus; nam praeter consulares exercitus praetoribus quoque iussi scribere milites erant, Marcello in Sicilia quattuor milia peditum socium et Latini nominis et trecentos equites, Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum duo milia peditum, ducentos equites, ita ut ii praetores ambo, cum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque.

Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. ii regem classe sua copiisque omnibus terra marique rem Romanam iuvare quaeque imperrerent Romani consules, impigre atque oboedienter ad eam diem fecisse cum exposuissent, vereri dixerunt, ne id praestare ei per Antiochum regem ultra non liceret; vacuum namque praesidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. itaque Attalum orare patres conscriptos, si sua classi suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi praesidium ad regnum eius tutandum; si id nolent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur. senatus legatis ita responderi iussit: quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos iuvisset, id gratum senatui esse; auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium et amicum populi Romani, nec Attali auxilia retenturos ultra, quam regi commodum esset; semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum; et principium et finem in potestatem ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos, esse; legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient Attali naviumque eius et militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum; gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat belloque absistat; aequum esse socios et amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.

IX. Consulem T. Quinctium ita habito dilectu,

ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatae virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romae tenuerunt. de caelo tacta erant via publica Veis, forum et aedes Iovis Lanuvi, Herculis aedes Ardeae, Capuae murus et turres et aedes, quae alba dicitur; caelum ardere visum erat Arreti; terra Velitris trium iugerum spatio caverna ingenti desederat; Sussesae Auruncae nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum et Sinuessae porcum cum humano capite. eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita, et consules rebus divinis operam dederunt placatisque diis in provincias profecti sunt, Aelius cum Helvio praetore in Galliam; exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, praetori tradidit, ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus. neque memorabilis rei quicquam gessit.

T. Quinctius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules, a Brundisio cum tramisisset, Corcyram tenuit cum octo milibus peditum, equitibus octingentis. ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit et in castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiae ab Corcyra adsequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim facere conaretur, an ne temptata quidem re tanti laboris ac periculi per Dassaretios potius Lyncumque tuto circuitu Macedoniam intraret. vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, cum a mari longius recessisset, emisso e manibus hoste, si, quod antea fecerat, solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu aestas extraheretur. utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco adgredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebant; X. diesque quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem temp-

2 tandae pacis; habitoque concilio delecti ad eam rem
 agendam Pausanias praetor et Alexander magister
 equitum consulem et regem, ubi in artissimas ripas
 3 Aous cogitur amnis, in conloquium adduxerunt, summa
 postulatorum consulis erat: praesidia ex civitatibus
 rex deduceret; iis, quorum agros urbesque populatus
 esset, redderet res, quae comparerent; ceterorum aequo
 4 arbitrio aestimatio fieret. Philippus aliam aliarum
 civitatum condicionem esse respondit: quas ipse cepisset,
 eas liberaturum; quae sibi traditae a maioribus
 essent, earum hereditaria ac iusta possessione non ex-
 5 cessurum. si quas quererentur belli clades eae civi-
 tates, cum quibus bellatum foret, arbitro quo vellent
 populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usu-
 6 rum. consul nihil ad id quidem arbitro aut iudice
 opus esse dicere; cui enim non apparere ab eo, qui
 prior arma intulisset, iniuriam ortam, nec Philippum
 ab ullis bello lacessitum priorem vim omnibus fe-
 7 cisse? inde cum ageretur, quae civitates liberandae
 essent, Thessalos primos omnium nominavit consul.
 ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut ex-
 clamaret: 'quid victo gravius imperares, T. Quincti?',
 8 atque ita se ex colloquio proripuit; et temperatum
 aegre est, quin missilibus, quia dirempti medio anni
 9 fuerant, pugnam inter se consererent. postero die per
 excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad
 10 id patenti multa levia commissa proelia sunt; deinde
 recipientibus se regis in arta et confragosa loca avi-
 ditate accensi certaminis eo quoque Romani penetra-
 11 vere. pro his ordo et militaris disciplina et genus
 armorum erat, aptum tegendis corporibus; pro hoste
 loca et catapultae ballistaeque in omnibus prope ru-
 12 pibus quasi in muro dispositae. multis hinc atque
 illinc vulneribus acceptis, cum etiam, ut in proelio
 iusto, aliquot cecidissent, nox pugnae finem fecit.

XI. Cum in hoc statu res esset, pastor quidam
 a Charopo, principe Epirotarum, missus deducitur ad

consulem. is se in eo saltu, qui regis tum teneretur 2
 castris, armentum pascere solitum ait omnes montium
 eorum amfractus callesque nosse. si secum aliquos 3
 consul mittere velit, se non iniquo nec perdifficili
 aditu super caput hostium eos educturum. haec ubi 4
 consul audivit, percunctatum ad Charopum mittit,
 satisne credendum super tanta re agresti censeret.
 Charopus renuntiari iubet, ita crederet, ut suae potius 5
 omnia quam illius potestatis essent. cum magis vellet
 credere quam auderet mixtumque gaudio et metu ani-
 mum gereret, auctoritate motus Charopi experiri spem
 oblatam statuit et, ut averteret regem ab suspitione, 6
 biduo insequenti lacessere hostem dispositis ab omni
 parte copiis succedentibusque integris in locum de-
 fessorum non destitit. quattuor milia inde lecta pe- 7
 ditum et trecentos equites tribuno militum tradit.
 equites, quoad loca patiantur, ducere iubet; ubi ad
 invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equi- 8
 tatum, pedites, qua dux monstraret viam, ire; ubi, ut
 polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo 9
 dare signum nec antea clamorem tollere, quam ab se
 signo recepto pugnam coeptam arbitrari posset. nocte 9
 itinera fieri iubet — et pernox forte luna erat —;
 interdiu cibi quietisque sumeret tempus. ducem pro-
 missis ingentibus oneratum, si fides extet, vinctum
 tamen tribuno tradit. his copiis ita dimissis eo in- 10
 tentius Romanus undique instat, † capit stationes.
 XII. interim die tertio cum verticem, quem petierant,
 Romani cepisse ac tenere se fumo significarent, tum
 vero trifariam divisio copiis consul valle media cum
 militum robore succedit, cornua dextra laevaue ad-
 movet castris; nec segnius hostes obviam eunt. et 2
 dum aviditate certaminis propecti extra munitiones
 pugnant, haud paulo superior est Romanus miles et
 virtute et scientia et genere armorum; postquam multis 3
 vulneratis interfectisque recepere se regii in loca aut
 munimento aut natura tuta, verterat periculum in

Romanos temere in loca iniqua nec facilis ad receptum angustias progressos. neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam coepta amentis repentino terrore regios fecisset. pars in fugam effusi sunt; pars, magis quia locus fugae deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, cum substitissent, ab hoste et a fronte et ab tergo urgente circumventi sunt. deleri totus exercitus potuit, si fugientis persecuti victores essent; sed equitem angustiae locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. rex primo effuse ac sine respectu fugit; dein quinque milium spatium progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulto quodam dimisitque suos per omnia iuga vallesque, qui palatos in unum colligerent. non plus duobus milibus hominum amissis cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum cum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit, insecuti caedentes spoliantesque caesos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt; atque ea nocte in suis castris manserunt. XIII. postero die consul per ipsas angustias, quas inter valle se flumen insinuat, hostem sequitur.

Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit; locus, quem ita vocant, est in Triphylia terrae Molottidis. inde postero die — ingens iter agmini, sed metus urgebat — in montes Lyncon perrexit. ipsi Epiri sunt, interiecti Macedoniae Thessaliaeque; latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat, septentrio a Macedonia obicitur. vestiti frequentibus silvis sunt; iuga summa campos patentes aquasque peremis habent. ibi stativis rex per aliquot dies habitis fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an praeverti in Thessaliam posset. inclinavit sententia, ut in Thessaliam agmen demitteret, Triccamque pro-

ximis limitibus petit; inde obvias urbes raptim peragravit. homines, qui sequi possent, sedibus excibat; oppida incendebat. rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat, cetera militis praeda erat. nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quam quae ab sociis patiebantur. haec etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra mox futura hostium corpora saltem eripere sociorum volebat. ita evastata oppida sunt Phacium, Iresiae, Euhydrium, Eretria, Palaepharsalus. Pheras cum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto in Macedonia transcendit; nam etiam Aetolos adpropinquare fama erat. qui audito proelio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran quam vocant Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymenes et Angeias primo impetu potiti sunt. a Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda moenia facto repulsi sunt. Callithera inde adgressi similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt; compulsisque intra moenia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abcesserunt. Teuma inde et Celathara vicis expugnant diripiuntque; Acharras per deditionem receperunt. Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. hoc sedibus suis extorregit agmen in praesidium incidit, quod ad Thaumacum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur; incondita inermisque multitudo, mixta et imbelli turba, ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphaera inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae imminens castellum. haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. nec Amynder atque Athamanes post famam prosperae pugnae Romanorum quieverunt. XIV. ceterum Amynder, quia suo militi parum fidebat, petito a consule modico praesidio cum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phaecam situm inter Gom-

phos faucesque angustas, quae ab Athamania Thes-
 2 saliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus est,
 et per aliquot dies summa vi tuentes urbem, cum iam
 3 scalas ad moenia erexisset, eo demum metu perpulit
 ad deditionem. haec traditio Gomphorum ingentem
 terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese qui
 Argenta quique Pherinium et Timarum et Ligynas
 et Strymonem et Lampsum habent aliaque castella
 iuxta ignobilia.

4 Dum Athamanes Aetolique submoto Macedonum
 metu in aliena victoria suam praedam faciunt, Thes-
 saliaque ab tribus simul exercitibus incerta, quem
 5 hostem quemve socium crederet, vastatur, consul fau-
 cibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri
 transgressus, etsi probe scit, cui parti Charopo prin-
 6 cipe excepto Epirotae favissent, tamen quia ab satis-
 faciendi quoque cura imperata enixe facere videt, ex
 praesenti eos potius quam ex praeterito aestimat ha-
 bitu et ea ipsa facilitate veniae animos eorum in
 7 posterum conciliat. missis deinde nuntiis Corcyram,
 ut onerariae naves in sinum venirent Ambracium,
 ipse progressus modicis itineribus quarto die in monte
 Cercetio posuit castra, eodem Amyndro cum suis
 8 auxiliis accito, non tam virum eius egens, quam ut
 duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio et
 plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.
 XV. primam urbem Thessaliae Phaloriam est adgressus.
 duo milia Macedonum in praesidio habebat, qui primo
 summa vi restiterunt, quantum arma, quantum moenia
 2 tueri poterant. sed oppugnatio continua, non nocte
 non die remissa, cum consul in eo verti crederet ce-
 terorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam
 3 non sustinuissent, vicit pertinaciam Macedonum. capta
 Phaloria legati a Metropoli et a Cierio dedentes urbes
 venerunt. venia [eisdem] petentibus datur; Phaloria
 4 incensa ac direpta est. inde Aeginium petit; quem
 locum cum vel modico praesidio tutum ac prope in-

expugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam
 telis coniectis ad Gomphorum regionem agmen vertit.
 degressusque in campos Thessaliae, cum iam omnia 5
 exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris,
 explorato ante, utrum Leucadem an sinum Ambracium
 onerariae tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem
 cohortes misit; et est iter a Gomphis Ambraciam 6
 sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbreve. intra 7
 paucos itaque dies transvectis a mari com meatibus
 repleta omni rerum copia sunt castra. inde Atracem 8
 est profectus. decem ferme milia ab Larisa abest;
 ex Perrhaebia oriundi sunt; sita est urbs super Pe-
 neum amnem. nihil trepidavere Thessali ad primum 9
 adventum Romanorum; et Philippus sicut in Thes-
 saliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe
 stativis positus, ut quisque locus ab hoste temptabatur,
 praesidia per occasiones summittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo consul ad-
 versus Philippum primum in Epiri faucibus posuit
 castra, et L. Quinctius frater consulis, cui classis cura 2
 maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu
 erat, cum duabus quinquere misibus Corcyram travectus,
 postquam profectam inde classem audivit, nihil mo- 3
 randum ratus, cum ad Samem insulam adsecutus esset,
 dimisso Livio, cui successerat, tarde inde ad Maleum 4
 trahendis plerumque remuleo navibus, quae cum com-
 meatu sequebantur, pervenit. a Maleo, iussis ceteris, 5
 quantum maxime possent maturare, sequi, ipse tribus
 quinquere misibus expeditis Piraeum praecedit accepitque
 naves relictas ibi ab L. Apustio legato ad praesidium
 Athenarum. eodem tempore duae ex Asia classes 6
 profectae, una cum Attalo rege — eae quattuor et
 viginti quinquere mes erant —, Rhodia altera viginti
 navium tectarum; Agesimbrotus praerat. hae circa 7
 Andrum insulam classes coniunctae Euboeam inde
 exiguo distantem freto traiecerunt. Carystiorum pri- 8
 mum agros vastarunt; deinde, ubi Carystus praesidio

a Chalcide raptim misso firma visa est, ad Eretriam accesserunt. eodem et L. Quinctius cum iis navibus, quae Piraei fuerant, Attali regis adventu audito venit iussis, ut quaeque ex sua classe venissent naves, Euboeam petere. Eretria summa vi oppugnabatur; nam et trium iunctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant, et agri adfatim materiae praebebant ad nova molienda opera. oppidani primo [haud] impigreuebantur moenia, dein fessi vulneratique aliquot, cum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. sed praesidium erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant, et Philocles regius praefectus a Chalcide nuntios mittebat se in tempore adfuturum, si sustinerent ob-
 10 sisionem. haec mixta metu spes ultra, quam vellent aut quam possent, trahere eos tempus coge-
 11 bat; deinde, postquam Philoclen repulsum trepidantemque refugisse Chalceden acceperunt, oratores extemplo ad Attalum
 12 veniam fidemque eius petentis miserunt. dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis stationes armatas opponunt, Quinctius noctu ab ea parte, quae minime suspecta erat, impetu facto scalis urbem
 13 cepit. oppidanorum omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit, deinde in deditionem venit. pecuniae auri-
 14 que et argenti haud sane multum fuit; signa et tabulae priscae artis ornamentaque eius generis plura quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris inventa. XVII. Carystus inde repetita, unde, priusquam e navibus copiae exponerentur, omnis multi-
 15 tudo urbe deserta in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est; Macedonibus trecenti nummi in capita statutum pretium est, et ut
 16 armis traditis abirent. hac summa redempti inermes in Boeciam traieci. navales copiae duabus claris

urbibus Euboeae intra dies paucos captis circumvectae Sunium, Atticae terrae promunturium, Cencreas, Corinthiorum emporium, petierunt.

Consul interim omnium spe longiorem *Atracis* 4
 atrocioremque oppugnationem habuit, et ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. nam omnem 5
 laborem in muro crediderat diruendo fore; si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde caedem-
 6 que hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet; ceterum postquam parte muri arietibus decussa per
 7 ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam
 8 Macedones, qui in praesidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et vir-
 9 tute quam moenibus urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, cum transcendere
 10 ad receptum locum expulerunt. id consul aegre passus nec eam ignominiam ad unius modo oppugnandae
 11 moram urbis sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum
 12 penderet, purgato loco, qui strage semirutum muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis magnam vim
 13 armatorum multiplici tabulato portantem promovit et cohortes in vicem sub signis, quae cuneum Macedo-
 14 num — phalangem ipsi vocant —, si possent, vi perrumperent, mittebat. sed ad loci angustias, haud
 15 late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hosti aptius erat. ubi conferti hastas in-
 gentis longitudinis prae se Macedones obiecissent, velut in constructam densitate clipeorum testudinem
 Romani pilis nequiquam emissis cum strinxissent gladios, neque congregi propius neque praecidere hastas
 16 poterant, et, si quam incidissent aut praefregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum
 17 hastarum velut vallum explebat. ad hoc et muri pars adhuc integra utraque tuta praestabat latera, nec ex

longo spatio aut cedendum aut impetus faciendus
 16 erat, quae res turbare ordines solet. accessit etiam
 fortuita res ad animos eorum firmandos; nam cum
 17 turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota
 una in altiore orbitam depressa ita turrim inclinavit,
 ut speciem ruentis hostibus, trepidationem † insanam
 superstantibus armatis praebuerit. XVIII. cum parum
 quicquam succederet, consul minime aequo animo com-
 2 parationem militum generisque armorum fieri patie-
 batur, simul nec maturam expugnandi spem nec ra-
 tionem procul a mari et in evastatis belli cladibus
 3 locis hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obsi-
 dione, quia nullus in tota Acarnaniae atque Aetoliae
 ora portus erat, qui simul et omnis onerarias, quae
 4 commeatum exercitui portabant, caperet et tecta ad
 hibernandum legionibus praeberet, Anticyra in Pho-
 cide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime
 5 sita visa, quia nec procul Thessalia hostiumque locis
 aberat et ex adverso Peloponnesum exiguo maris
 spatio divisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab
 6 lateribus Locridem ac Boeotiam habebat. Phocidis
 primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anti-
 cyra haud multum oppugnando morae praebuit. Am-
 7 brysus inde Hyampolisque receptae. Daulis, quia in
 tumulto excelso sita est, nec scalis nec operibus capi
 8 poterat. lacessendo missilibus eos, qui in praesidio
 erant, cum ad excursions elicuissent, refugiendo in
 vicem sequendoque et levibus sine effectu certaminibus
 eo neglegentiae et contemptus adduxerunt, ut cum
 9 refugientibus in portam permixti impetum Romani
 facerent. et alia ignobilia castella Phocidis terrore
 magis quam armis in potestatem venerunt. Elatia
 clausit portas, nec nisi vi cogerebantur, recepturi moe-
 nibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei maioris spes
 adfulsit, Achaeorum gentem ab societate regia in Ro-
 2 manam amicitiam avertendi. Cycliadan, principem

factionis ad Philippum trahentium res, expulerant;
 Aristaenus, qui Romanis gentem iungi volebat, praetor
 erat. classis Romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis 3
 stabat, parabantque communi omnes consilio Corin-
 thum oppugnare. optimum igitur ratus est, priusquam 4
 eam rem adgrederentur, legatos ad gentem Achaeorum
 mitti pollicentis, si ab rege ad Romanos defecissent,
 Corinthum contributuros in anticum gentis concilium.
 auctore consule legati a fratre eius L. Quinctio et 5
 Attalo et Rhodiis et Atheniensibus ad Achaeos missi.
 Sicione datum est iis concilium. erat autem non 6
 admodum simplex habitus inter Achaeos animorum:
 terrebat Nabis Lacedaemonius, gravis et adsiduus
 hostis; horrebant Romana arma; Macedonum beneficiis 7
 et veteribus et recentibus obligati erant; regem ipsum
 suspectum habebant pro eius crudelitate perfidiaque,
 neque ex iis, quae tum ad tempus faceret, aestimantes 8
 graviolem post bellum dominum futurum cernebant.
 neque solum, quid in senatu quisque civitatis suae 9
 aut in communibus conciliis gentis pro sententia di-
 cerent, ignorabant, sed ne ipsis quidem secum cogi-
 tantibus, quid vellent aut quid optarent, satis con-
 10 stabat. ad homines ita incertos introductis legatis
 potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus 11
 L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos
 Rhodii disseruerunt; Philippi deinde legatis potestas 12
 dicendi facta est; postremi Athenienses, ut refellerent
 Macedonum dicta, auditi sunt. ii fere atrocissime in
 regem, quia nulli nec plura nec tam acerba passi
 erant, invecti sunt. et illa quidem contio sub occa- 13
 sum solis tot legatorum perpetuis orationibus die
 absumpto dimissa est. XX. postero die advocatur
 concilium; ubi cum per praeconem, sicut Graecis mos
 est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus
 facta esset, nec quisquam prodiret, diu silentium alio-
 rum alios intuentium fuit. neque mirum, si, quibus 2
 sua sponte volutantibus res inter se repugnantes ob-

torpuerant quodam modo animi, eos orationes quoque
 insuper turbaverant utrimque, quae difficilia essent,
 promendo admonendoque per totum diem habitae.
 3 tandem Aristaenus, praetor Achaeorum, ne tacitum
 concilium dimitteret, 'ubi' inquit 'illa certamina ani-
 morum, Achaei, sunt, quibus in conviviis et circulis,
 cum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix mani-
 4 bus temperatis? nunc in concilio ad eam rem unam
 indieto, cum legatorum utrimque verba audieritis, cum
 referant magistratus, cum praeco ad suadendum vocet,
 5 obmutuistis! si non cura salutis communis, ne studia
 quidem, quae in hanc aut in illam partem vestros
 vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere?
 6 cum praesertim nemo tam hebes sit, qui ignorare
 possit dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit
 aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam
 quicquam decernamus; ubi semel decretum erit, om-
 nibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono
 7 atque utili fore defendendum.' haec adhortatio prae-
 toris non modo quemquam unum elicit ad suaden-
 dum, sed ne fremitum quidem aut murmur contionis
 tantae ex tot populis congregatae movit. XXI. tum
 Aristaenus praetor rursus: 'non magis consilium vobis,
 principes Achaeorum, deest quam lingua; sed suo
 quisque periculo in commune consultum non vult.
 forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem; nunc
 praetori video aut non dandum concilium legatis fuisse,
 2 aut non sine responso eos dimittendos esse; respon-
 dere autem nisi ex vestro decreto qui possum? et
 quoniam nemo vestrum, qui in hoc concilium advocati
 estis, pro sententia quicquam dicere vult aut audet,
 orationes legatorum hesterno die *ut* pro sententiis
 3 dictas percenseamus, perinde ac non postulaverint,
 quae e re sua essent, sed suaserint, quae nobis cen-
 4 serent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus so-
 cietatem amicitiamque nostram petunt et in bello,
 quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adiuvari

aequum censent. Philippus societatis secum admonet 5
 et iuris iurandi et modo postulat, ut secum stemus,
 modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse.
 nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, 6
 plus petant quam socius? non fit hoc neque modestia
 Philippi neque impudentia Romanorum, Achaei: for- 7
 tuna et dat fiduciam postulanti et demit. Philippi
 praeter legatum videmus nihil; Romana classis ad
 Cenchreas stat urbium Euboeae spolia prae se ferens,
 consulem legionesque eius, exiguo maris spatio di-
 iunctas, Phocidem ac Loeridem pervagantis videmus:
 miramini, cur diffidenter Cleomedon, legatus Philippi, 8
 ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo
 egerit? qui, si ex eodem foedere ac iure iurando,
 cuius nobis religionem inciebat, rogemus eum, ut nos
 Philippus et ab Nabide ac Lacedaemoniis et ab Ro- 9
 manis defendat, non modo praesidium, quo tueatur
 nos, sed ne quid respondeat quidem nobis sit inven-
 turas, non hercule magis quam ipse Philippus priore 10
 anno, qui pollicendo se adversus Nabidem bellum ge-
 sturum cum temptasset nostram iuventutem hinc in
 Euboeam extrahere, postquam nos neque decernere 11
 id sibi praesidium neque velle illigari Romano bello
 vidit, oblitus societatis eius, quam nunc iactat, va-
 standos populandosque Nabidi ac Lacedaemoniis reli-
 quit. ac mihi quidem minime conveniens inter se 12
 oratio Cleomedontis visa est. elevabat Romanum bel-
 lum eventumque eius eundem fore, qui prioris belli,
 quod cum Philippo gesserint, dicebat. cur igitur no- 13
 strum ille auxilium absens petit potius quam praesens
 nos, socios veteres, simul ab Nabide ac Romanis tueat-
 ur? nos dico? quid ita passus est Eretriam Cary-
 stumque capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita
 Loeridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppu- 14
 gnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque
 illis inexpugnabilibus super Aoum amnem relictoque,
 quem insidebat, saltu penitus in regnum abiit? aut

- 15 vi aut metu aut voluntate. si sua voluntate tot socios
reliquit hostibus diripiendos, qui recusare potest, quin
et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat
timentibus; si victus armis cessit, Aethi Romana
arma sustinebimus, Cleomedon, quae vos Macedones
16 non sustinuistis? an tibi [potius] credamus Romanos
non maioribus copiis nec viribus nunc bellum gerere,
quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur?
17 Aetolos tum classe adiuerunt; nec duce consulari nec
exercitu bellum gesserunt; sociorum Philippi maritimae
tum urbes in terrore ac tumultu erant; mediterranea
adeo tuta ab armis Romanis fuerunt, ut Philippus
Aetolos nequiquam opem Romanorum implorantis de-
18 popularetur; nunc autem defuncti bello Punico Ro-
mani, quod per sedecim annos velut intra viscera
Italiae toleraverunt, non praesidium Aetolis bellantibus
miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique si-
19 mul Macedoniae intulerunt. tertius iam consul summa
vi gerit bellum. Sulpicius in ipsa Macedonia con-
gressus fudit fugavitque regem, partem opulentissi-
20 mam regni eius depopulatus; nunc Quinctius tenentem
claustra Epiri natura loci, munimentis, exercitu fre-
tum castris exiit, fugientem in Thessaliam persecutus
praesidia regia sociasque urbes eius prope in conspectu
regis ipsius expugnavit.
- 21 Ne sint vera, quae Atheniensis modo legatus de
crudelitate, avaritia, libidine regis disseruit; nihil ad
nos pertineant, quae in terra Attica scelera in superos
22 inferosque deos sunt admissa, multo minus, quae Ciani
Abydenique, qui procul ab nobis absunt, passi sunt;
23 nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur, caedes
direptionesque bonorum Messenae in media Pelopon-
neso factas, et hospitem Cyparissiae Charitelen contra
ius omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, et
Aratum patrem filiumque Sicyonios, cum senem in-
felicem parentem etiam appellare solitus esset, inter-
24 fectos, filii etiam uxorem libidinis causa in Macedo-

niam asportatam, cetera stupra virginum matrona-
rumque oblivioni dentur; ne sit cum Philippo res, 25
cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes — nam
quae alia tacendi advocatis in concilium causa est? —;
cum Antigono, mitissimo ac iustissimo rege et de
nobis omnibus optime merito, existimemus discepta-
tionem esse: num † id postularet facere nos, quod 26
fieri non posset? paene insula est Peloponnesus, an-
gustis Isthmi faucibus continenti adhaerens, nulli
apertior neque opportunior quam navali bello. si 27
centum tectae naves et quinquaginta leviores apertae
et triginta Issaei lembi maritimam oram vastare et
expositas prope in ipsis litoribus urbes coeperint op-
pugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipie-
mus, tamquam non intestino et haerente in ipsis
visceribus uramur bello! cum terra Nabis et Lacedae- 28
monii, mari classis Romana urgebunt, † unde regiam
societatem et Macedonum praesidia inplemus? an
ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes,
quae oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore
bello sumus tutati! satis exemplorum nobis clades 29
alienae praebent; ne quaeramus, quem ad modum ce-
teris exemplo simus.

Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id 30
quod optandum vobis ac summopere petendum erat,
fastidire. metu enim videlicet compulsi et deprensi 31
in aliena terra, quia sub umbra vestri auxilii latere
volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portibus
vestris recipiantur, ut comitatibus utantur! mare in 32
potestate habent; terras, quascunque adeunt, extemplo
dicionis suae faciunt. quod rogant, cogere possunt;
quia pepercisse vobis volunt, committere vos, cur pe-
reatis, non patiuntur. nam quod Cleomedon modo 33
tamquam mediam et tutissimam vobis viam consilii,
ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat, ea
non media, sed nulla via est. etenim praeterquam 34
quod aut accipienda aut spernenda vobis Romana

societas est, quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum expectaverimus, ut fortunae appli-
 35 caremus nostra consilia, praeda victoris erimus? nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offer-
 tur, fastidire. non, quem ad modum hodie utrumque
 36 vobis licet, sic semper liciturum est; nec saepe nec diu eadem occasio erit. liberare vos a Philippo iam
 diu magis vultis quam audetis. sine vestro labore et
 periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis
 37 classibus exercitibusque mare traicerunt. hos si socios aspernamini, vix mentis sanae estis; sed aut socios
 aut hostes habeatis oportet.

XXII. Secundum orationem praetoris murmur
 ortum aliorum cum adsensu, aliorum inclementer ad-
 2 sentientes increpantium; et iam non singuli tantum
 sed populi universi inter se altercabantur. tum inter
 magistratus gentis — damiurgos vocant; decem nu-
 3 mero creantur — certamen nihilo segnius quam inter
 multitudinem esse. quinque relatores de societate
 Romana se aiebant suffragiumque daturus; quinque
 lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Phi-
 lippi societatem esset, aut referre magistratibus aut
 decernere concilio ius esset. is quoque dies iurgii
 est consumptus.

4 Supererat unus iusti concilii dies; tertio enim
 lex iubebat decretum fieri; in quem adeo exarsere
 5 studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Pisias
 Pellenensis erat; filiam damiurgum nomine Memnonem
 habebat, partis eius, quae decretum recitari perro-
 6 garique sententias prohibebat. is diu obtestatus filium,
 ut consulere Achaeos communi saluti pateretur neu
 7 pertinacia sua gentem universam perditum iret, post-
 quam parum proficiebant preces, iuratus se eum sua
 manu interempturum nec pro filio sed pro hoste ha-
 8 biturum minis pervicit, ut postero die coniungeret iis
 se, qui referebant. qui cum plures facti referrent,
 omnibus fere populis haud dubie approbantibus rela-

tionem ac prae se ferentibus, quid decreturi essent,
 Dymaei ac Megalopolitani et quidam Argivorum, prius- 9
 quam decretum fieret, consurrexerunt ac reliquerunt
 concilium neque mirante ullo nec improbante. nam 10
 Megalopolitanos avorum memoria pulsos ab Lacedae-
 moniis restituerat in patriam Antigonus, et Dymaeis,
 captis nuper direptisque ab exercitu Romano, cum
 redimi eos, ubicumque servirent, Philippus iussisset,
 non libertatem modo sed etiam patriam reddiderat;
 iam Argivi, praeterquam quod Macedonum reges ab 11
 se oriundos credunt, privatis etiam hospitibus familia-
 rique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob 12
 haec concilio, quod inclinaverat ad Romanam socie-
 tatem iubendam, excesserunt, veniaque iis huius se-
 cessionis fuit et magnis et recentibus obligatis benefi-
 ciiis. XXIII. ceteri populi Achaeorum, cum sententias
 perrogarentur, societatem cum *Attalo* ac Rhodiis
 praesenti decreto confirmarunt; cum Romanis, quia 2
 iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus,
 quo Romam mitti legati possent, dilata est; in prae- 3
 sentia tris legatos ad L. Quinctium mitti placuit et
 exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoveri
 captis Cenchreis iam urbem ipsam Quinctio oppu-
 gnante.

Et hi quidem e regione portae, quae fert Sicyo- 4
 nem, posuerunt castra; Romani *in* Cenchreas versam
 partem urbis, Attalus traducto per Isthmum exercitu
 ab Lechaeo, alterius maris portu, oppugnabant, primo
 segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppi-
 5 danos ac regium praesidium. postquam uno animo
 omnes, et Macedones tamquam communem patriam
 tuebantur, et Corinthii ducem praesidii Androsthene
 haud secus quam civem et suffragio creatum suo im-
 6 perio in se uti patiebantur, omnis inde spes oppu-
 gnantibus in vi et armis et operibus erat. undique 6
 aggeres haud facili aditu ad moenia admovebantur.
 aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, ali- 7

quantum muri diruerat; in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurrerent, atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. ac primo multitudine facile expellebantur Romani; adsumptis deinde Achaeorum Attalique auxiliis aequabant certamen, nec dubium erat, quin Macedonas Graecosque facile loco pulsuri fuerint. transfugarum Italicorum magna multitudo erat, pars ex Hannibalis exercitu metu poenae a Romanis Philippum secuta, pars navales socii relictis nuper classibus ad spem honoratioris militiae transgressi; hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. promunturium est adversus Sicyonem Inonis, quam vocant Acraeam, in altum excurrans; traiectus inde Corinthum septem fere milium passuum. eo Philocles, regius et ipse praefectus, mille et quingentos milites per Boeotiam duxit. praesto fuere ab Corintho lembi, qui praesidium id acceptum Lechaeam traicerent. auctor erat Attalus incensis operibus omittendae extemplo oppugnationis; pertinacius Romanus in incepto perstabat. is quoque, ut pro omnibus portis disposita videt praesidia regia nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita inrito incepto dimissis Achaeis reditum ad naves est. Attalus Piraeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum haec ab navali exercitu geruntur, consul in Phocide ad Elatiam castris positus primo colloquiis rem per principes Elatensium temptavit; postquam nihil esse in manu sua et plures validioresque esse regios quam oppidanos respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est adgressus. ariete admoto cum quantum inter duas turres muri erat prorutum cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit, et ex omnibus oppidi partibus relictis suis quisque stationibus in

eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. eodem tempore Romani et ruinas muri super vadebant et scalas ad stantia moenia inferebant. et dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. quo tumultu audito territi hostes relicto, quem conferti tuebantur, loco in arcem omnes, inermi quoque sequente turba, confugerunt. ita urbe potitur consul. qua direpta missis in arcem, qui vitam regis, si inermes abire vellent, libertatem Elatensibus pollicerentur, fideque in haec data post dies paucos arcem recipit.

XXV. Ceterum adventu in Achaïam Philoclis, regii praefecti, non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est temptatis prius animis plebis. mos erat comitiorum die primo velut omnis causa praetores pronuntiare Iovem Apollinemque et Herculem; additum lege erat, ut his Philippus rex adiceretur. cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia praeco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subicientium Philippi nomen iubentiumque legitimum honorem usurpare, donec cum ingenti adsensu nomen recitatum est. huius fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi — Larisam eam arcem vocant — positoque ibi praesidio cum lucis principio signis infestis ad subiectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. praesidium erat Achaeorum, nuper impositum, quingenti fere iuvenes delecti omnium civitatum; Aenesidemus Dymaeus praecerat. ad hos orator a praefecto regio missus, qui excedere urbe iuberet: neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, ne dum adiunctis Macedonibus esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent, primo nihil nec ducem nec ipsos movit; post paulo, ut Argivos quoque

armatos ex parte altera venientis magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. 9
 Aenesidemus, ne flos Achaeorum iuventutis simul cum urbe amitteretur, pactus a Philoele, ut abire illis liceret, ipse quo loco steterat armatus cum paucis clientibus non excessit. missus a Philoele, qui quaereret, quid sibi vellet. nihil *motus* tantummodo, cum proiecto prae se clipeo staret, in praesidio creditae urbis moritarum se armatum respondit. tum iussu praefecti 11
 a Thraecibus coniecta tela interfectique omnes. et post pactam inter Achaeos ac Romanos societatem duae nobilissimae urbes, Argi et Corinthus, in potestate regis erant. haec ea aestate ab Romanis in Graecia terra marique gesta.

XXVI. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. 2
 Aelio consule gestum. cum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul praefuerat — ipse ei C. Helvium praetorem praefecit — alterum, quem 3
 in provinciam adduxit, totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit.

4 Quem ad modum Gallia praeter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis prope tumultus est 5
 excitatus. obsides Carthaginensium Setia custodiebantur. cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis eius empta ex praeda mancipia. ea cum coniurationem fecissent, missis ex eo numero, primum qui in Setino agro, deinde circa Norbam et Cerceios servitia sollicitarent, satis iam omnibus praeparatis, ludis, qui Setiae prope diem futuri erant, spectaculo intentum populum adgredi statuerant; Setia per caedem et 8
 repentinum tumultum capta Norbam et Cerceios occupare * * * servitia. huius rei tam foedae indicium

Romam ad L. Cornelium Lentulum praetorem urbanum delatum est. servi duo ante lucem ad eum venerunt 9
 atque ordine omnia, quae facta futuraque erant, exposuerunt. quibus domi custodiri iussis, praetor 10
 senatu vocato edoctoque, quae indices adferrent, proficisci ad eam coniurationem quaerendam atque opprimendam iussus, cum quinque legatis profectus 11
 obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat. hoc tumultuario dilectu duobus milibus ferme hominum armatis Setiam omnibus, quo pergeret, ignaris venit. ibi raptim principibus coniurationis comprehensis fuga servorum ex oppido facta est. dimissis deinde per agros, qui vestigarent * * *. egregia duorum opera servorum indicum et unius 14
 liberi fuit. ei centum milia gravis aeris dari patres iusserunt, servis vicena quina milia aeris et libertatem; pretium eorum ex aerario solutum est dominis. haud 15
 ita multo post ex eiusdem coniurationis reliquiis nuntiata est servitia Praeneste occupatura. eo L. Cornelius praetor profectus de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. in timore civitas fuit obsides captivosque Poenorum ea moliri. itaque et Romae vigiliae per vicos servatae iussique 17
 circumire eas minores magistratus, et triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere iussi, et circa nomen Latinum a praetore litterae missae, 18
 ut et obsides in privato servarentur neque in publicum prodeundi facultas daretur, et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quam in carceris publici custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt gratiasque senatui egere, quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus finibus Attali exercitum deduxisset.

Eadem aestate equites ducenti et elephantum decem 2
 et tritici modium ducenta milia ab rege Masinissa ad

exercitum, qui in Graecia erat, pervenerunt. item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus et innocens, asperior tamen in faenore coercendo habitus; fugatique ex insula faeneratores et sumptus, quos in cultum praetorum socii facere soliti erant, circumcisi aut sublati.

Sex. Aelius consul, ex Gallia comitiorum causa Romam cum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et Q. Minucium Rufum. biduo post praetorum comitia habita. sex praetores illo anno primum creati crescentibus iam provinciis et latius patescente imperio; creati autem hi: L. Manlius Volso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius — Sempronius et Helvius ex iis aediles plebis erant —; curules aediles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. ludii Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio et Q. Minucio consulibus omnium primum de provinciis consulum praetorumque actum. prius de praetoribus transacta res, quae transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina iurisdicatio Minucio obtigit; Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispanias Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, quod longinqua provincia Macedonia esset, neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod vix dum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello. quaerendo regem et exercitum eius Sulpicium maiorem partem anni absumpsisse Villium congregentem cum hoste infecta re revocatum. Quinctium rebus divinis Romae maiorem partem anni retentum ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis

sera fuisset, potuerit debellare; nunc prope in hiberna profectum ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediatur, perfecturus aestate proxima videatur. his orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni plebis facerent. permittentibus utrisque liberam consultationem patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt, T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ex senatus consulto venisset. consulibus binae legiones decretae et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, sex milia peditum, trecenti equites, sociorum navalium milia tria. praeesse eidem, cui praerat, classi L. Quinctius Flaminius iussus. praetoribus in Hispanias octona milia peditum socium ac nominis Latini data et quadringeni equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem; et terminare iussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adiecerunt.

XXIX. Priusquam consules praetoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit, quod aedes Vulcani Summanique Romae, et quod Fregenis murus et porta de caelo tacta erant, et Frusinone inter noctem lux orta, et Aefulae agnus biceps cum quinque pedibus natus, et Formiis duo lupi oppidum ingressi obvios aliquot laniaverant, Romae non in urbem solum sed in Capitolium penetraverat lupo.

C. Atinius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur, duae ad ostia fluminum Vulturini Liternique, una Puteolos, una ad Castrum Salerni: his Buxentum adiectum, trecenae familiae in singulas colonias iubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus.

5 Dilectu rebusque aliis divinis humanisque, quae
 per ipsos agenda erant, perfectis consules ambo in
 6 Galliam profecti, Cornelius recta ad Insubres via, qui
 tum in armis erant Cenomanis adsumptis; Q. Minucius
 in laeva Italiae ad inferum mare flexit iter Genuam-
 que exercitu ducto ab Liguribus orsus bellum est.
 7 oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et
 duae gentis eiusdem civitates, Celeiates Cerdiciatesque,
 sese dederunt. et iam omnia cis Padum praeter
 Gallorum Boios, Ilvates Ligurum sub dicione erant;
 8 quindecim oppida, hominum viginti milia esse dice-
 bantur, quae se dederant. inde in agrum Boiorum
 legiones duxit. XXX. Boiorum exercitus haud ita
 multo ante traiecerat Padum iunxeratque se Insu-
 2 bribus et Cenomanis, quod ita acceperant, coniunctis
 legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi collatas
 3 in unum viris firmarent. postquam fama accidit alte-
 rum consulem Boiorum urere agros, seditio extemplo
 orta est; postulare Boi, ut laborantibus opem universi
 4 ferrent; Insubres negare se sua deserturos. ita di-
 visae copiae, Boisque in agrum suum tutandum pro-
 fectis Insubres cum Cenomanis super amnis Mincii
 5 ripam consederunt. infra eum locum duo milia et
 6 consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde
 mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod
 caput gentis erat, ut satis comperit non ex auctoritate
 seniorum iuventutem in armis esse nec publico con-
 7 silio Insubrum defectioni Cenomanos sese adiunxisse,
 desciscerent ab Insubribus Cenomani et sublatis signis
 8 aut domos redirent aut ad Romanos transirent. et
 id quidem impetrari nequii; in id fides data consuli
 est, ut in acie aut quiescerent aut, si qua etiam oc-
 9 casio fuisset, adiuverent Romanos. haec ita convenisse
 Insubres ignorabant; suberat tamen quaedam suspicio
 animis labare fidem sociorum. itaque cum in aciem
 eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si

dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in
 subsidiis eos locaverunt. consul principio pugnae vocit 10
 aedem Sospitae Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique
 fuissent; a militibus clamor sublatus compotem voti
 consulem se facturos, et impetus in hostis est factus.
 non tulerunt Insubres primum concursum. quidam 11
 et a Cenomanis, terga repente in ipso certamine ad-
 gressis, tumultum ancipitem iniectum auctores sunt,
 caesaque in medio quinque et triginta milia hostium,
 quinque milia et ducentos vivos captos, in iis Hamil- 12
 carem, Poenorum imperatorem, qui belli causa fuisset;
 signa militaria centum triginta et carpenta supra du-
 centa. multa oppida Gallorum, quae Insubrum de- 13
 fectionem secuta erant, dederunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primo effusis populatio-
 nibus peragraverat finis Boiorum, deinde, ut relictis
 Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se
 tenuit acie dimicandum cum hoste ratus. nec Boi 2
 detrectassent pugnam, ni fama Insubres victos adlata
 animos fregisset. itaque relicto dace castrisque dissi-
 pati per vicos, sua quisque ut defenderent, rationem
 gerendi belli hosti mutarant. omissa enim spe per 3
 unam dimicationem rei decernendae rursus populari
 agros et urere tecta vicosque expugnare coepit. per 4
 eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos
 Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductae. ea 5
 quoque gens, ut Insubres acie victos, Boios ita, ut
 temptare spem certaminis non auderent, terros au-
 divit, in dicionem venit. litterae consulum amborum 6
 de rebus in Gallia prospere gestis sub idem tempus
 Romam adlatae. M. Sergius praetor urbanus in senatu
 eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum reci-
 tavit. supplicatio in quadriduum decreta.

XXXII. Hiems iam eo tempore erat, et, cum T.
 Quinctius capta Elatia in Phocide ac Locride hiberna
 disposita haberet, Opunte seditio orta est. factio una 2
 Aetolos, qui propiores erant, altera Romanos accer-

3 sebat. Aetoli priores venerunt; sed opulentior factio
 4 exclusis Aetolis missoque ad imperatorem Romanum
 nuntio usque in adventum eius tenuit urbem. arcem
 regium tenebat praesidium, neque, ut decederent inde,
 aut Opuntiorum minis aut auctoritate imperatoris
 5 Romani perPELLI potuerunt. mora, cur non extemplo
 oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege ve-
 6 nerat locum ac tempus petens colloquio. id gravate
 regi concessum est, non quin euperet Quinctius per
 se partim armis, partim condicionibus confectum vi-
 7 deri bellum; necdum enim sciebat, utrum successor
 sibi alter ex novis consulibus mitteretur, an, quod
 summa vi ut tenderent amicis et propinquis manda-
 8 verat, imperium prorogaretur; aptum autem fore col-
 loquium credebat, ut sibi liberum esset vel ad bellum
 9 manenti vel ad pacem decedenti rem inclinare. in
 sinu Maliaco prope Nicaeam litus elegere. eo rex ab
 Demetriade cum quinque lembis et una nave rostrata
 10 venit. erant cum eo principes Macedonum et Achae-
 11 orum exul, vir insignis, Cycliadas. cum imperatore
 Romano rex Amynder erat et Dionysodorus, Attali
 legatus, et Agesimbrotus, praefectus Rhodiae classis,
 et Phaeneas, princeps Aetolorum, et Achaei duo,
 12 Aristaenus et Xenophon. inter hos Romanus ad ex-
 tremum litus progressus, cum rex in proram navis in
 13 ancoris stantis processisset, 'commodius' inquit, 'si in
 terram egrediaris, ex propinquo dicamus in vicem
 audiamusque'. cum rex facturum se id negaret, 'quem
 tandem' inquit Quinctius 'times?' ad hoc ille superbo
 14 et regio animo: 'neminem equidem timeo praeter deos
 immortalis; non omnium autem credo fidei, quos circa
 15 te video, atque omnium minime Aetolis'. 'istuc qui-
 dem' ait Romanus 'par omnibus periculum est, qui
 cum hoste ad colloquium congregiuntur, si nulla fides
 16 sit.' 'non tamen' inquit, 'T. Quincti, par perfidiae
 praemium est, si fraude agatur, Philippus et Phae-
 neas; neque enim aequè difficulter Aetoli praetorem

alium ac Macedones regem in meum locum substi-
 tuant.' XXXIII. secundum haec silentium fuit, cum
 Romanus eum aecum censeret priorem dicere, qui
 petisset colloquium, rex eius esse priorem orationem,
 qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Roma-
 nus: simplicem suam orationem esse; ea enim se
 2 dicturum, quae ni fiant, nulla sit pacis condicio. de-
 3 ducenda ex omnibus Graeciae civitatibus regi praesidia
 esse, captivos et transfugas sociis populi Romani red-
 dendos, restituenda Romanis ea Illyrici loca, quae
 post pacem in Epiro factam occupasset, Ptolomaeo
 4 Aegypti regi reddendas urbes, quas post Philopatoris
 Ptolomaei mortem occupavisset. suas populique Ro-
 mani condiciones has esse; ceterum et socium audiri
 postulata verum esse. Attali regis legatus naves
 5 captivosque, quae ad Chium navali proelio capta es-
 sent, et Nicephorium Venerisque templum, quae spoli-
 asset evastassetque, pro incorruptis restitui; Rhodii
 6 Peraeam — regio est continentis adversus insulam,
 vetustae eorum dicionis — repetebant postulabantque
 praesidia deduci ab Iaso et a Bargyliis et Euromen-
 sium urbe et in Hellesponto Sesto atque Abydo, et
 7 Perinthum Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui,
 et liberari omnia Asiae emporia portusque. Achaei
 8 Corinthum et Argos repetebant. praetor Aetolorum
 Phaeneas cum eadem fere, quae Romani, ut Graecia
 decederetur, postulasset, redderenturque Aetolis urbes,
 quae quondam iuris ac dicionis eorum fuissent, exceptit
 9 orationem eius princeps Aetolorum Alexander, vir ut
 inter Aetolos facundus. iam dudum se reticere ait,
 10 non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne
 quem sociorum dicentem interpellet. nec de pace
 cum fide Philippum agere nec bella vera virtute um-
 quam gessisse. in colloquiis insidiari et captare; in
 11 bello non congregi aequo campo neque signis collatis
 dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes
 et vincentium praemia victum corrumpere. at non
 12

antiquos Macedonum reges *rem ita gessisse*, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulenti¹³us haberent imperium. nam de quorum possessione dimicetur tollentem nihil sibi praeter bellum¹⁴ relinquere, quod consilium esse? pluris priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum quam omnes, qui umquam hostes Thessaliae fuerint. ipsis quoque Aetolis eum plura socium quam hostem ad-¹⁵misit: Lysimachiam pulso praetore et praesidio Aetolorum occupasse eum; Cium, item suae dicionis urbem, funditus evertisse ac delesse; eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larisam, Pharsalum. XXXIV. motus oratione Alexandri Philippus navem,² ut exaudiretur, propius terram applicuit. orsum eum dicere, in Aetolos maxime, violenter Phaeneas interfatus non in verbis rem verti ait: aut bello vincendum aut melioribus parendum esse. 'apparet id quidem' inquit Philippus 'etiam caeco', iocatus in valetudinem oculorum Phaeneae; et erat dicacior natura, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis tem-³perans. indignari inde coepit, Aetolos tamquam Romanos decedi Graecia iubere, qui, quibus finibus Graecia sit, dicere non possent; ipsius enim Aetoliae Agraeos Apodotosque et Amphilochos, quae permagna eorum⁴ pars sit, Graeciam non esse. 'an, quod a sociis eorum non abstinerim, iustam querellam habent, cum ipsi pro lege hunc antiquitus morem servant, ut adversus socios ipsi suos publica tantum auctoritate dempta iuventutem suam militare sinant, et contrariae persaepe acies in utraque parte Aetolica auxilia habeant?'⁵ neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum oppugnantem adiuvi; et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi, sed, quia me necessitas ad hoc⁷ bellum a custodia eius avertit, Thraces habent. et Aetolis haec; Attalo autem Rhodiisque nihil iure debeo; non enim a me, sed ab illis principium belli⁸ ortum est; Romanorum autem honoris causa Peraean

Rhodiis et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. nam quod ad Nicephorium Venerisque⁹ templi restitutionem attinet, quid restitui ea postulanti-¹⁰bus respondeam, nisi, quo uno modo silvae lucique caesi restitui possunt, curam impensamque sationis me praestaturum, — quoniam haec inter se reges postulare et respondere placet.' extrema eius oratio¹¹ adversus Achaeos fuit, in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga gentem eam meritis, recitari decreta eorum iussit omnis divinos humanosque honores complexa atque eis obiecit recens decretum, quo ab se descivissent; invectusque graviter in per-¹²fidiam eorum, Argos tamen se iis redditurum dixit; de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum¹³ esse quaesiturumque ab eo simul, utrum iisne urbibus decedere se aecum censeat, quas ab se ipso captas iure belli habeat, an iis etiam, quas a maioribus suis accepisset. XXXV. parantibus Achaeis Aetolisque ad ea respondere, cum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicaeam — is enim² locus placuerat — ad constitutum tempus venit; Philippus nullus usquam, nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat, et iam desperantibus venturum repente apparuerunt naves. atque ipse quidem, cum³ tam gravia et indigna imperarentur, inopem consilii diem consumpsisse deliberando aiebat; vulgo credebant⁴ de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achaeis Aetolisque ad respondendum, et eam⁵ opinionem ipse adfirmavit petendo, ut summotis aliis, ne tempus altercando tereretur et aliqui finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. id primo non acceptum, ne excludi colloquio⁶ viderentur socii, dein, cum haud absisteret petere, ex⁷ omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum ceteris summotis ad extremum litus

8 processit; rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in
 terram est egressus. ibi cum aliquamdiu secreto lo-
 cuti essent, quae acta Philippus ad suos rettulerit,
 9 minus compertum est; Quinctius haec rettulit ad so-
 cios: Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas
 10 remittere ac si qui sint captivi; Attalo naves et cum
 iis captos navalis socios, Rhodiis regionem, quam
 Peraean vocant, reddere, Iaso et Bargyliis non ces-
 11 surum; Aetolis Pharsalum Larisamque reddere, Thebas
 non reddere; Achaeis non Argis modo sed etiam Co-
 12 rintho cessurum. nulli omnium placere partium, qui-
 bus cessurus aut non cessurus esset, destinatio: plus
 enim amitti in iis quam acquiri, nec umquam, nisi
 tota deduxisset Graecia praesidia, causas certaminum
 defore. XXXVI. cum haec toto ex concilio certatim
 omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul
 2 stantem vox est perlata. itaque a Quinctio petit, ut
 rem totam in posterum diem differret: profecto aut
 3 persuasurum se aut persuaderi sibi passurum. litus
 ad Thronium colloquio destinatur. eo mature con-
 ventum est. ibi Philippus primum et Quinctium et
 omnis qui aderant rogare, ne spem pacis turbare vel-
 4 lent, postremo petere tempus, quo legatos mittere
 Romam ad senatum posset: aut iis condicionibus se
 pacem impetraturum aut quascumque senatus dedisset
 5 leges pacis accepturum. id ceteris haudquaquam
 placebat: nec enim aliud quam moram et dilationem
 6 ad colligendas vires quaeri; Quinctius verum id futu-
 rum fuisse dicere, si aestas et tempus rerum geren-
 darum esset; nunc hieme instante nihil amitti dato
 7 spatio ad legatos mittendos; nam neque sine auctori-
 tate senatus ratum quicquam eorum fore, quae cum
 rege ipsi pepigissent, et explorari, dum bello neces-
 sariam quietem ipsa hiems daret, senatus auctoritatem
 8 posse. in hanc sententiam et ceteri sociorum prin-
 cipes concesserunt; indutiisque datis in duos menses,
 et ipsos mittere singulos legatos ad senatum edo-

cedendum, ne fraude regis caperetur, placuit. additum 9
 indutiarum pacto, ut regia praesidia Phoeide ac Loc-
 ride extemplo deducerentur. et ipse Quinctius cum 10
 sociorum legatis Amyndrum, Athamanum regem,
 ut speciem legationi adiceret, et Q. Fabium — uxoris
 Quincti sororis filius erat — et Q. Fulvium et Ap.
 Claudium misit. XXXVII. ut ventum Romam est,
 prius sociorum legati quam regis auditi sunt. cetera
 eorum oratio conviciis regis consumpta est; moverunt 2
 maxime senatum demonstrando maris terrarumque
 regionis eius situm, ut omnibus appareret, si Deme- 3
 triadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum
 in Achaia rex teneret, non posse liberam Graeciam
 esse, et ipsum Philippum non contumeliosius quam 4
 verius compedes eas Graeciae appellare. legati deinde 5
 regis intromissi; quibus longiorem exorsis orationem
 brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset,
 sermonem incidit, cum mandati sibi de iis nominatim
 negarent quicquam. sic infecta pace regii dimissi;
 Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum.
 cui ut satis apparuit non taedere belli senatum, et 6
 ipse victoriae quam pacis avidior neque colloquium
 postea Philippo dedit neque legationem aliam, quam
 quae omni Graecia decedi nuntiaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus, cum acie decernendam vi-
 deret et undique ad se contrahendas vires, maxime 2
 de Achaiae urbibus, regionis ab se diversae, et magis
 tamen de Argis quam de Corintho sollicitus, optimum
 ratus Nabidi eam Lacedaemoniorum tyranno velut
 fiduciarium dare, ut victori sibi restitueret, si quid
 adversi accidisset, ipse haberet, Philocli, qui Corintho
 Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conve- 3
 niret. Philocles, praeterquam quod iam veniebat cum
 munere, adicit, ad pignus futurae regi cum tyranno
 amicitiae, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio
 coniungere velle. tyrannus primo negare aliter urbem 4
 eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto

5 accersitus ad auxilium urbis esset, deinde, ut frequenti
 contione non aspernatos modo sed abominatos etiam
 nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nac-
 tum ratus tradere, ubi vellet, urbem Philoclen iussit.
 6 nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus;
 prima luce occupata omnia superiora loca portaeque
 7 clausae. paucis principum inter primum tumultum
 elapsis, eorum absentium direptae fortunae; praesen-
 tibus aurum atque argentum ablatum, pecuniae im-
 8 peratae ingentes. qui non cunctanter contulere, sine
 contumelia et laceratione corporum dimissi; quos oc-
 culere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem
 9 modum lacerati atque extorti. contione inde advocata
 rogationes promulgavit, unam de tabulis novis, alteram
 de agro viritim dividendo, duas faces novantibus res
 ad plebem in optimates accendendam. XXXIX. post-
 quam in potestate Argivorum civitas erat, nihil eius
 2 condicionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium
 et ad Attalum Aeginae hibernantem mittit, qui nun-
 tiarent Argos in potestate sua esse: eo si veniret
 Quinctius ad colloquium, non diffidere sibi omnia
 3 cum eo conventura. Quinctius, ut eo quoque praesidio
 Philippum nudaret, cum adnuisset se venturum, mittit
 ad Attalum, ut ab Aegina Sicyonem sibi occurreret;
 4 ipse ab Anticyra decem quinquereimis, quas iis forte
 5 hibernis Coreyrae, Sicyonem tramisit. iam ibi Attalus
 erat; qui cum tyranno ad Romanum imperatorem,
 non Romano ad tyrannum eundem diceret, in sen-
 tentiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam
 6 Argos iret. haud procul urbe Mycenica vocatur; in
 7 eo loco ut congregerentur convenit. Quinctius cum
 fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio
 comitatu, Nicostratus, Achaeorum praetor, cum auxi-
 8 liaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus
 copiis opperientem invenerunt. progressus armatus

cum satellitibus armatis est in medium fere interia-
 centis campi; inermis Quinctius cum fratre et duobus
 tribunis militum, inermi item regi praetor Achaeorum
 et unus ex purpuratis latus cingebant. initium ser- 9
 monis ab excusatione tyranni ortum, quod armatus
 ipse armatisque saeptus, cum inermes Romanum im-
 peratorem regemque cerneret, in colloquium venisset:
 neque enim se illos timere dixit, sed exules Argi-
 vorum. inde ubi de condicionibus amicitiae coeptum 10
 agi est, Romanus duas postulare res, unam, ut bellum
 cum Achaeis finiret, alteram, ut adversus Philippum
 mitteret secum auxilia. ea se missurum dixit; pro
 pace cum Achaeis indutiae impetratae, donec bellum
 cum Philippo finiretur. XL. de Argis quoque dis-
 ceptatio ab Attalo rege est mota, cum fraude Philoclis
 proditam urbem vi ab eo teneri argueret, ille ab ipsis
 Argivis se defenderet accitum. contionem rex Argi- 2
 vorum postulabat, ut id sciri posset; nec tyrannus
 abnuere; sed deductis ex urbe praesidiis liberam con-
 tionem non immixtis Lacedaemoniis declaraturam, quid
 Argivi vellent, praeberi debere dicebat rex; tyrannus
 negavit deducturum. haec disceptatio sine exitu fuit. 3
 de colloquio discessum sescentis Cretensibus ab ty- 4
 ranno datis Romano indutiisque inter Nicostratum,
 praetorem Achaeorum, et Lacedaemoniorum tyrannum
 in quattuor menses factis.

Inde Quinctius Corinthum est profectus et ad 5
 portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli
 praefecto urbis appareret tyrannum a Philippo de-
 scisse. Philocles et ipse ad imperatorem Romanum in 6
 colloquium venit hortantique, ut extemplo transiret
 urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem
 magis quam negasse videretur. a Corintho Quinctius 7
 Anticyram traiecit; inde fratrem ad temptandam Aca-
 ranum gentem misit.

Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. ibi et 8
 civitas novis honoribus veteres regis honores auxit,

et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi
 9 quondam pecunia redemerat iis, tum quoque, ne sine
 aliqua munificentia praeteriret civitatem sociam atque
 amicam, decem talenta argenti dono dedit et decem
 milia medimnum frumenti; atque ita Cenchreas ad
 naves redit.

10 Et Nabis firmato praesidio Argis Lacedaemonem
 regressus, cum ipse viros spoliasset, ad feminas spo-
 11 liandas uxorem Argos remisit. ea nunc singulas illu-
 stres, nunc simul plures genere inter se iunctas ac-
 cersendo blandiendoque ac minando non aurum modo
 iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem
 muliebrem ademit.

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXXIII.

PERIOCHA LIBRI XXXIII.

T. Quintius Flaminius proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quintius Flaminius [ille], frater proconsulis, Acarnanes Leucade urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata in deditionem accepit. pax petenti Philippo, Graecia liberata, data est. Attalus ab Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus decessit. C. Sempronius Tuditanus praetor ab Celtiberis cum exercitu caesus est. L. Furius Purpurio et Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal frustra in Africa bellum molitus et ob hoc Romanis per epistulas ab adversae factionis principibus delatus propter metum Romanorum, qui legatos ad senatum Carthaginiensium de eo miserant, profugus ad Antiochum, Syriae regem, se contulit bellum adversus Romanos parantem.

I. Haec per hiemem gesta; initio autem veris
 Quinctius Attalo Elatiam excito Boeotorum gentem
 incertis ad eam diem animis fluctuantem dicionis suae
 facere cupiens, profectus per Phocidem quinque milia
 ab Thebis, quod caput est Boeotiae, posuit castra.
 inde postero die cum unius signi militibus et Attalo 2
 legationibusque, quae frequentes undique convenerant,
 perguit ire ad urbem, iussis legionis hastatis — ea
 duo milia militum erant — sequi se mille passuum
 intervallo distantibus. ad medium ferme viae Boeo- 3
 torum praetor Antiphilus obvius fuit; cetera multitudo

e muris adventum imperatoris Romani regisque pro-
 4 speculabatur. rara arma paucique milites circa eos
 apparebant; hastatos sequentes procul anfractus viarum
 5 vallesque interiectae occulebant. cum iam adpropin-
 quaret urbi, velut obviam egredientem turbam salu-
 taret, tardius incedebat; causa erat morae, ut hastati
 6 consequerentur. oppidani, ante lictorem turba acta,
 insecutum confestim agmen armatorum non ante, quam
 7 ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. tum
 velut prodita dolo Antiphili praetoris urbe captaque
 obstipuerunt omnes; et apparebat nihil liberae con-
 sultationis concilio, quod in diem posterum indictum
 8 erat Boeotis, relictum esse. texerunt dolorem, quem
 et nequiquam et non sine periculo ostendissent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. orsus
 a maiorum suorum suisque et communibus in omnem
 Graeciam et propriis in Boeotorum gentem meritis,
 2 senior iam et infirmior, quam ut contentionem dicendi
 3 sustineret, obmutuit et concidit; et dum regem au-
 ferunt perferantque parte membrorum captum, paulis-
 4 per contio intermissa est. Aristaenus inde, Achaeorum
 praetor, eo cum maiore auctoritate auditus, quod non
 alia, quam quae Achaeis suaserat, Boeotis suadebat.
 5 pauca ab ipso Quinctio adiecta, fidem magis Roma-
 6 nam quam arma aut opes extollente verbis. rogatio
 inde a Plataeensi Dicaearcho lata recitataque *de so-*
cietate cum Romanis iungenda nullo contra dicere
 7 iubeturque. concilio dimisso Quinctius, tantum Thebis
 8 moratus, quantum Attali repens casus coegit, post-
 quam non vitae praesens periculum vis morbi attulisse
 sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad cura-
 9 tionem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus
 erat, redit Boeotis quoque, sicut prius Achaeis, ad
 societatem adscitis et, quoniam tuta ea pacataque ab
 tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in
 Philippum et quod relicum belli erat conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati
 ab Roma nihil pacati rettulerant, dilectum per omnia 2
 oppida regni habere instituit in magna inopia iuniorum.
 absumpserant enim per multas iam aetates continua
 3 bella Macedonas; ipso quoque regnante et navalibus
 bellis adversus Rhodios Attalumque et terrestribus
 adversus Romanos ceciderat magnus numerus. ita et 4
 tirones ab sedecim annis milites scribebat, et emeritis
 quidam stipendiis, quibus modo quicquam reliqui ro- 5
 boris erat, ad signa revocabantur. ita suppleto exer-
 citu secundum verum aequinoctium omnis copias
 Diu contraxit ibique statis positus exercendo cotidie
 milite hostem opperiebatur. et Quinctius per eosdem 6
 ferme dies ab Elatia profectus praeter Thronium et
 Scarpheam ad Thermopylas pervenit. ibi concilium 7
 Aetolorum Heraclaeam indictum tenuit consultantium,
 quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. cog- 8
 nitis sociorum decretis tertio die ab Heraclaea Xynias
 praegressus in confinio Aemianum Thessalorumque
 positus castris Aetolica auxilia opperiebatur. nihil 9
 morati Aetoli sunt; Phaenea duce † sescenti pedites
 cum equitibus quadringentis venerunt. ne dubium
 esset, quid expectasset, confestim Quinctius movit
 castra. transgresso in Phthioticum agrum quingenti 10
 Gortynii Cretensium duce Cydante et trecenti Apol-
 loniatae haud dispari armatu se coniungere nec ita
 multo post Amynder cum Athamanum peditum du-
 centis et mille.

Philippus cognita profectione ab Elatia Roma- 11
 norum, ut cui de summa rerum adesset certamen,
 adhortandos milites ratus, multa iam saepe memorata 12
 de maiorum virtutibus simul de militari laude Mace-
 donum cum disseruisset, ad ea, quae tum maxime
 animos terrebant quibusque *erigi* ad aliquam spem
 poterant, venit. IV. acceptae ad Aoum flumen in
 angustiis cladi ter a Macedonum phalange ad Atracem
 vi pulsos Romanos opponebat. et illic tamen, ubi 2

insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam
 fuisse eorum, qui neglegenter custodias servassent,
 3 secundam in ipso certamine levis armaturae mercen-
 nariorumque militum; Macedonum vero phalangem et
 tunc stetisse et loco aequo iustaque pugna semper
 4 mansuram invictam. decem et sex milia militum haec
 fuere, robur omne virium eius regni. ad hoc duo
 milia caetratorum, quos *peltastas* appellant, Thracum-
 que et Illyriorum — Trallis est nomen genti — par
 5 numerus, bina milia erant, et mixti ex pluribus gen-
 tibus mercede conducti auxiliares mille ferme et quin-
 genti et duo milia equitum. cum iis copiis rex hostem
 6 opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat; equi-
 tum copiis tantum, quod Aetoli accesserant, supe-
 rabant.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas castra cum
 movisset, spem nactus per Timonem, principem civi-
 tatis, prodi urbem cum paucis equitum levisque ar-
 2 maturae ad muros successit. ibi adeo frustrata spes
 est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed
 periculum quoque atrox subiret, ni castris exciti re-
 3 pente pedites equitesque in tempore subvenissent. et
 postquam nihil conceptae temere spei succedebat, urbis
 quidem amplius temptandae in praesentia conatu ab-
 4 stitit; ceterum satis gnarus iam in Thessalia regem
 esse, nondum comperto, quam in regionem venisset,
 milites per agros dimissos vallum caedere et parare
 5 iubet. vallo et Macedones et Graeci usi sunt, sed
 usum nec ad commoditatem ferendi nec ad ipsius
 6 munitionis firmamentum aptaverunt; nam et maiores
 et magis ramosas arbores caedebant, quam quas ferre
 cum armis miles posset, et cum castra his ante obiectis
 7 saepsissent, facilis molitio eorum valli erat. nam et
 quia rari stipites magnarum arborum eminebant multi-
 que et validi rami praebebant, quod recte manu ca-
 peretur, duo aut summum tres iuvenes conixi arborem
 8 unam evellebant, qua evulsa portae instar extemplo

patebat, nec in promptu erat, quod obmolirentur.
 Romanus leves et bifurcos plerosque et trium aut 9
 cum plurimum quattuor ramorum vallos caedit, ut et
 suspensis ab tergo armis ferat pluris simul apte miles;
 et ita densos offigunt implicantque ramos, ut neque 10
quis cuiusque palmae stipes, neque quae cuiusque stipitis
 palma sit, pervideri possit; et adeo acuti aliusque per 11
 alium inmissi rami locum ad inserendam manum non
 relinunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque 12
 trahi, cum inter se innexi rami vinculum in vicem
 praebeant, possit; et, si evulsus forte est unus, nec
 loci multum aperit, et alium reponere perfacile est.

VI. Quinctius postero die vallum secum ferente
 milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset,
 progressus modicum iter sex ferme milia a Pheris 2
 cum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliae
 hostis esset quidve pararet, misit. circa Larisam erat 3
 rex. certior iam factus Romanum ab Thebis Pheras
 movisse, defungi quam primum et ipse certamine cu-
 piens ducere ad hostem pergit et quattuor milia fere
 a Pheris posuit castra. inde postero die cum expediti 4
 utrimque ad occupandos super urbem tumulos proces-
 sissent, pari ferme intervallo ab iugo, quod capiendum
 erat, cum inter se conspecti essent, constiterunt, nun- 5
 tios in castra remissos, qui, quid sibi, quoniam praeter
 spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent,
 quieti opperientes. et illo quidem die nullo inito cer- 6
 tamine in castra revocati sunt; postero die circa eos-
 dem tumulos equestre proelium fuit, in quo non mi-
 nimum Aetolorum opera regii fugati atque in castra
 7 compulsi sunt. magnum utrisque impedimentum ad rem
 gerendam fuit ager consitus crebris arboribus hortique,
 ut in suburbanis locis, et coartata itinera maceris et
 quibusdam locis interclusa. itaque pariter ducibus 8
 consilium fuit excedendi ea regione, et velut ex praedi-
 cto ambo Scotusam petierunt, Philippus spe frumen-
 tandi inde, Romanus, ut praegressus corrumperet hosti

9 frumenta. per diem totum, quia colles perpetuo iugo
intererant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt.
10 Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super
11 amnem Onchestum posuit castra. ne postero quidem
die, cum Philippus ad Melambium quod vocant Scotu-
saei agri, Quinctius circa Thetideum Pharsaliae terrae
posuisset castra, aut hi aut illi, ubi hostis esset, satis
12 compertum habuerunt. tertio die primo nimbus effu-
sus, dein caligo nocti simillima Romanos metu insi-
diarum tenuit. VII. Philippus maturandi itineris
2 causa, post imbrem nubibus in terram demissis nihil
deterritus, signa ferri iussit; sed tam densa caligo oc-
caecaverat diem, ut neque signiferi viam nec signa
militēs cernerent, agmen ad incertos clamores vagum
3 velut errore nocturno turbaretur. supergressi tumulos,
qui Cynoscephalae vocantur, relicta ibi statione firma
4 peditum equitumque posuerunt castra. Romanus eis-
dem ad Thetideum castris cum se tenuisset, explora-
tum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum
et mille pedites misit monitos, ut ab insidiis, quas
5 praecaverent. ubi ventum ad insessos tumulos est,
pavore mutuo iniecto velut torpentes quieverunt; dein
nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus
6 terror ab necopinato visu consedit, non diutius certa-
mine abstinere. principio a paucis procurrentibus
laccessita pugna est, deinde subsidiis tumentium pulsos
aucta. in qua cum haudquaquam pares Romani alios
super alios nuntios ad ducem mitterent premi sese,
7 quingenti equites et duo milia peditum, maxime Aeto-
lorum, cum duobus tribunis militum prope missa
8 rem inclinatam restituerunt, versaque fortuna Mace-
dones laborantes opem regis per nuntios implorabant.
rex, ut qui nihil minus illo die propter effusam cali-
ginem quam proelium expectasset, magna parte ho-
minum omnis generis pabulatum missa aliquamdiu
9 inops consilii trepidavit; deinde, postquam nuntii in-

stabant, et iam iuga montium detexerat nebula, et
in conspectu erant Macedones in tumulum maxime
editum inter alios compulsi loco se magis quam armis
tutantes, committendam rerum summam in discrimen
10 utcumque ratus, ne partis indefensae iactura fieret,
Athenagoram, ducem mercede militantium, cum om- 11
nibus praeter Thracas auxiliis et equitatu Macedonum
ac Thessalorum mittit. eorum adventu depulsi ab 12
iugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem
vallem perventum est. ne effusa detruderentur fuga, 13
plurimum in Aetolis equitibus praesidii fuit. is longe
tum optimus eques in Graecia erat; pedite inter fini-
timos vincebantur.

VIII. Laetior res quam pro successu pugnae
nuntiata, cum alii super alios recurrentes ex proelio
clamarent fugere pavidos Romanos, invitum et cuncta 2
bundum et dicentem temere fieri, non locum sibi pla-
cere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias
in aciem. idem et Romanus, magis necessitate quam 3
occasione pugnae inductus, fecit. dextrum cornu ele-
phantis ante signa instructis in subsidiis reliquit; laevo
cum omni levi armatura in hostem vadit, simul ad 4
monens cum iisdem Macedonibus pugnatos, quos ad
Epiri fauces, montibus fluminibusque saeptos, victa
naturali difficultate locorum expulissent acieque ex-
pugnassent, cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu ob- 5
sidentes in Eordaeam aditum vicissent; fama stetisse,
non viribus Macedoniae regnum; eam quoque famam
tandem evanuisse. iam perventum ad suos in ima 6
valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque
pugnam renovant impetuque facto rursus avertunt
hostem. Philippus cum caetratis et cornu dextro pe- 7
ditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem
vocabant, prope cursu ad hostem vadit; Nicanori, ex 8
purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim se-
quatur, imperat. primo, ut in iugum evasit, et iacen- 9
tibus ibi paucis armis corporibusque hostium proe-

lium eo loco fuisse pulsosque inde Romanos et pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus; 10 mox refugientibus suis et terrore verso paulisper incertus, an in castra reciperet copias, trepidavit; deinde 11 ut adpropinquabat hostis, et praeterquam quod caedebantur aversi nec, nisi defenderentur, servari poterant, 12 ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat, coactus nondum adsecuta parte suorum periculum summae rerum facere, equites levemque armaturam, qui in 13 proelio fuerant, dextero in cornu locat, caetratos et Macedonum phalangem hastis positus, quarum longitudo impedimento erat, gladius rem gerere iubet. simul 14 ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius quam lata acies esset; simul et densari ordines iussit, ut vir viro, arma armis iungerentur.

IX. Quinctius iis, qui in proelio fuerant, inter 2 signa et ordines acceptis tuba dat signum. raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnae exortus; nam forte utraque acies simul conclamavere nec solum qui pugnabant sed subsidia etiam quique tum maxime 3 in proelium veniebant. dextero cornu rex loci plurimum auxilio, ex iugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro tum cum maxime adpropinquante phalangis parte, quae novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine 4 trepidabatur; media acies, quae propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut nihil ad se pertinentis 5 pugnae intenta. phalanx, quae venerat agmen magis quam acies aptiorque itineri quam pugnae, vixdum in 6 iugum evaserat. in hos incompositos Quinctius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis impetum facit, ratus 7 partem profigatam cetera tracturam. non dubia res fuit; extemplo terga vertere Macedones, terrore primo 8 bestiarum aversi. et ceteri quidem hos pulsos sequebantur; unus e tribunis militum ex tempore capto consilio, cum viginti signorum militibus, relicta ea

parte suorum, quae haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. nullam aciem 9 ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx 10 Macedonum gravis atque immobilis nec circumagere se poterat, nec hoc qui a fronte paulo ante pedem referentes tunc ultro territis instabant patiebantur. ad 11 hoc loco etiam premebantur, quia iugum, ex quo pugnauerant, dum per proclive pulsos insecuntur, traderant hosti ad terga sua circumducto. paulisper in medio caesi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum altiozem inter ceteros cepit, ut specularetur, quae in laeva parte suorum fortuna esset; deinde, postquam fugam effusam animadvertit et omnia 2 circa iuga signis atque armis fulgere, tum et ipse acie excessit. Quinctius cum institisset cedentibus, 3 repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paulisper novitate rei constituit signa; deinde, ut accepit hunc morem esse 4 Macedonum tradentium sese, parcere victis in animo habebat. ceterum ab ignaris militibus, omissam ab 5 hoste pugnam et quid imperator vellet, impetus in eos est factus, et primis caesis ceteri in fugam dissipati sunt. rex effuso cursu Tempe petit. ibi ad 6 Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui proelio superessent. Romani victores in castra hostium spe praedae irrumpunt; ea magna iam ex parte direpta ab Aetolis inveniunt. caesa eo die octo milia hostium, 7 quinque capta. ex victoribus septingenti ferme ceciderant. si Valerio qui credat omnium rerum inno- 8 dice numerum augenti, quadraginta milia hostium eo die sunt caesa; capta — ibi modestius mendacium est — quinque milia septingenti, signa militaria du- 9 centa undequinquaginta. Claudius quoque duo et triginta milia hostium caesa scribit, capta quattuor milia et trecentos. nos non minimo potissimum numero 10

credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem cum omnium Romanarum rerum tam praecipue in Graecia gestarum.

XI. Philippus conlectis ex fuga, qui variis casibus pugnae dissipati vestigia eius secuti fuerant, missis Larisam ad commentarios regioes comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit.

2 Quinctius captivis praedaeque *partim* venundatis, partim militi concessis Larisam est profectus, haudum satis gnarus, quam regionem petisset rex quidve pararet.

3 caduceator eo regius venit, specie ut indutiae essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent, re vera ad petendam veniam legatis mittendis.

4 utrumque ab Romano impetratum. adiecta etiam illa vox, bono animo esse regem ut iuberet, quae maxime Aetolos offendit iam tumentis querentisque mutatum

5 victoria imperatorem: ante pugnam omnia magna parvaeque communicare cum sociis solitum; nunc omnium expertes consiliorum esse, suo ipsum arbitrio cuncta

6 agere, cum Philippo iam gratiae privatae locum quaerere, ut dura atque aspera belli Aetoli exhausserint,

7 pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat. et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris; sed cur neglegerentur, ignorabant. donis regis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum; sed et

8 suscensebat non inmerito Aetolis ob insatiabilem aviditatem praedae et arrogantiam eorum, victoriae gloriae in se rapientium, quae vanitate sua omnium aures offendebat, et Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni Aetolos habendos Graeciae dominos

10 cernebat. ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

XII. Indutiae quindecim dierum datae hosti erant et cum ipso rege constitutum colloquium; cuius priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios; 2 rettulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander, Athamanum rex, paucis sententiam absolvit: ita com-

ponendam pacem esse, ut Graecia etiam absentibus Romanis satis potens tuendae simul pacis libertatisque esset. Aetolorum asperior oratio fuit, qui pauca praefati recte atque ordine imperatorem Romanum facere, 3 quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia; falli autem eum tota re, si aut 4 Romanis pacem aut Graeciae libertatem satis firmam se credat relicturum nisi Philippo aut occiso aut regno pulso; quae utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet. ad haec Quinctius negare Aetolos aut moris 5 Romanorum memorem aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse. et illos prioribus omnibus conciliis conloquisque de condicionibus pacis semper, 6 non ut ad interneccionem bellaretur, disseruisse, et Romanos praeter vetustissimum morem victis parcendi praecipuum clementiae documentum dedisse pace Hannibali et Carthaginensibus data. omittere se Cartha- 8 ginenses; cum Philippo ipso quotiens ventum in colloquium? nec umquam, ut cederet regno, actum esse. an, quia victus proelio foret, inexpiabile bellum factum? cum armato hoste infestis animis concurrere 9 debere; adversus victos mitissimum quemque animum maximum habere. libertati Graeciae videri graves 10 Macedonum reges; si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Graeciam effusuras. ne proxima 11 quaeque amoliendo maioribus gravioribusque aditum ad se facerent. interfanti deinde Phaeneae, praetori 12 Aetolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, 'desistite tumultuari' inquit, 'ubi consultandum est. non iis 13 condicionibus inligabitur rex, ut movere bellum possit.'

XIII. hoc dimisso concilio postero die rex ad fauces, quae ferunt in Tempe — is datus erat locus colloquio — venit; tertio die datur ei Romanorum aequo- 2 sociorum frequens concilium. ibi Philippus perquam 3 prudenter iis, sine quibus pax impetrari non poterat,

sua potius voluntate omissis quam altercando extor-
 4 querentur, quae priore conloquio aut imperata a Ro-
 manis aut postulata ab sociis essent, omnia se con-
 5 cedere, de ceteris senatui permissurum dixit. quamquam
 vel inimicissimis omnibus praeclusisse vocem videbatur,
 6 Phaeneas tamen Aetolus cunctis tacentibus 'quid?
 nobis' inquit, 'Philippe, reddisne tandem Pharsalum
 et Larisam Cremasten et Echinum et Thebas Phthias?'
 7 cum Philippus nihil morari diceret, quo minus reci-
 perent, disceptatio inter imperatorem Romanum et
 8 Aetolos orta est de Thebis; nam eas populi Romani
 iure belli factas esse Quinctius dicebat, quod integris
 rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam,
 cum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam
 9 societatem Romanae praeposuissent; Phaeneas et pro
 societate belli, quae ante bellum habuissent, restitui
 Aetolis aeum censebat et ita in foedere primo cautum
 10 esse, ut belli praeda rerum, quae ferri agique possent,
 Romanos, ager urbesque captae Aetolos sequerentur.
 11 'vos' inquit 'ipsi' Quinctius 'societatis istius leges
 rupistis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pa-
 12 cem fecistis. quae si maneret, captarum tamen urbium
 illa lex foret; Thessaliae civitates sua voluntate in
 13 dicionem nostram venerunt.' haec cum omnium so-
 ciorum adsensu dicta Aetolis non in praesentia modo
 gravia auditu, sed mox etiam belli causa magnarumque
 14 ex eo cladium iis fuerunt. cum Philippo ita convenit,
 ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero
 obsides et ducenta talenta daret, de ceteris Romam
 mitteret legatos; ad eam rem quattuor mensum in-
 15 dutiae essent. si pax non impetrata ab senatu foret,
 obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est.
 causa Romano imperatori non alia maior fuisse dicitur
 maturandae pacis, quam quod Antiochum bellum tran-
 situmque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore atque, ut quidam tradidere,
 eodem die ad Corinthum Achaei ducem regium An-

drosthenum iusto proelio fuderunt. eam urbem pro 2
 arce habiturus Philippus adversus Graeciae civitates
 et principes inde evocatos per speciem conloquendi,
 quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent,
 retinuerat pro obsidibus, et praeter quingentos Mace- 3
 donas mixtosque ex omni genere auxiliorum octin-
 gentos, quot iam ante ibi fuerant, mille Macedonum 4
 eo miserat et mille ac ducentos Illyrios Thracasque
 et Cretenses, qui in utraque parte militabant, octin- 5
 gentos. his additi Boeoti Thessalique et Aearnanes
 mille, scutati omnes, et *septingenti ex* ipsorum Corin-
 thiorum iuventute, impleta ut essent sex milia arma- 6
 torum, fiduciam Androsthemi fecerunt acie decernendi.
 Nicostratus, praetor Achaeorum, Sicyone erat cum 6
 duobus milibus peditum, centum equitibus, sed im-
 parem se et numero et genere militum cernens moe- 7
 nibus non excedebat. regiae copiae peditum equi-
 tumque vagae Pellenensem et Phliasium et Cleonaeum 7
 agrum depopulabantur; postremo exprobrantes metum 8
 hosti in finis Sicyoniorum transcendebant; navibus
 etiam circumvecti omnem oram Achaiae vastabant.
 cum id effusius hostes et, ut fit ab nimia fiducia, 9
 neglegentius etiam facerent, Nicostratus spem nactus
 necopinantes eos adgrediendi circa finitimas civitates
 nuntium occultum mittit, quo die et quod ex quaque 10
 civitate armati ad Apelaorum — Stymphaliae terrae
 is locus est — convenirent. omnibus ad diem edictam 11
 paratis profectus inde extemplo per Phliasiorum fines
 nocte Cleonas insciis omnibus, quid pararet, pervenit.
 erant autem cum eo quinque milia peditum, ex quibus 12
 * armaturae levis, et trecenti equites. cum iis copiis,
 dimissis qui specularentur, quam in partem hostes
 effunderent sese, opperiebatur. XV. Androsthene om-
 nium ignarus Corintho profectus ad Nemeam — amnis
 est Corinthium et Sicyonium interfluens agrum —
 castra locat. ibi partem dimidiam exercitus, divisam 2
 trifariam, et omnes equites discurrere ad depopulandos

simul Pellenensem Sicyoniumque agros et Phliasium
 3 iubet. haec tria diversa agmina discessere. quod ubi
 Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam
 mercenariorum manum praemissam ad occupandum
 4 saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum,
 ante signa equitibus, ut praegrederentur, locatis ipse
 5 confestim agmine duplici sequitur. parte una mer-
 cennarii milites ibant cum levi armatura, altera cli-
 peati; id in illarum gentium exercitibus robur erat.
 6 iam haud procul castris aberant pedites equitesque,
 et Thracum quidam in vagos palatosque per agros
 hostis impetum fecerant, cum repens terror castris
 7 infertur. trepidare dux, ut qui hostes nusquam nisi
 raros in collibus ante Sicyonem non audentis agmen
 demittere in campos vidisset, ab Cleonis quidem ac-
 8 cessuros numquam credidisset. revocari tuba iubet
 vagos a castris dilapsos; ipse raptim capere arma
 iussis militibus infrequenti agmine porta egressus
 9 super flumen instruit aciem. ceterae copiae, vix con-
 ligi atque instrui cum potuissent, primum hostium
 10 impetum non tulerunt; Macedones et maxime omnium
 frequentes ad signa fuerant et diu ancipitem victoriae
 11 spem fecerunt; postremo fuga ceterorum nudati, cum
 duae iam acies hostium ex diverso, levis armatura ab
 12 latere, clipeati caetratique a fronte urgerent, et ipsi
 vertunt et plerique abiectis armis, nulla spe castrorum
 13 tenendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus
 mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus
 Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis
 magnam ibi quoque caedem edidit, maiorem prope
 14 quam in proelio ipso. ex iis quoque, qui Pellenen
 Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim om-
 15 niumque ignari ad castra revertentes in hostium sta-
 tionem tamquam in suas inlati sunt, partim ex discursu
 id, quod erat, suspicati ita se in fugam passim spar-
 serunt, ut ab ipsis agrestibus errantes circumveni-

rentur. ceciderunt eo die mille et quingenti, capti 16
 trecenti. Achaia omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas,
 L. Quinctius Coreyram excitis Acarnanum principibus,
 quae sola Graeciae gentiam in societate Macedonum
 manserat, initium quoddam ibi motus fecit. duae 2
 autem maxime causae eos tenuerant in amicitia regis,
 una fides insita genti, altera metus odiumque Aetolo-
 rum. concilium Leucadem indictum est. eo neque 3
 cuncti convenere Acarnanum populi, nec iis, qui con-
 venerant, idem placuit; sed duo principes et magi-
 stratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanae
 societatis fieret. id omnes, qui a fuerant, aegre passi; 4
 et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo prin-
 cipes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non ad
 tollendum modo decretum Romanae societatis value-
 runt, sed etiam ut Archelaus et Bianor, principes 5
 gentis ambo, quod auctores eius sententiae fuissent,
 prodicionis in concilio damnarentur, et Zeuxidae prae-
 tori, quod de ea re rettulisset, imperium abrogaretur.
 rem temerariam, sed eventu prosperam damnati fece- 6
 runt. suadentibus namque amicis, cederent tempori
 et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre 7
 se multitudini et aut eo ipso lenire iras aut pati,
 quod casus tulisset. cum se frequenti concilio intu- 8
 lissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silen-
 tium mox a verecundia simul pristinae dignitatis ac
 misericordia praesentis fortunae ortum est. potestate 9
 quoque dicendi facta principio suppliciter, procedente
 autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est,
 cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, disse-
 ruerunt; postremo ultro aliquid etiam queri et casti- 10
 gare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi ita
 adfecerant animos, ut omnia, quae in eos decreta 11
 erant, frequentes tollerent neque eo minus redeundum
 in societatem Philippi abnuendamque Romanorum ami-
 citiam censerent.

XVII. Leucade haec sunt decreta. id caput Acarnaniae erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. itaque cum haec repentina mutatio Coryram ad legatum Flaminiū perlata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem ad Heraeum, quod vocant, naves adplicuit. inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere et arietem admovere muris coepit.

5 Acarnania universa inter Aetoliam atque Epirum posita solem occidentem et mare Siculum spectat. 6 Leucadia nunc insula est, vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa; tum paeninsula erat, occidentis regione artis faucibus cohaerens Acarnaniae; 7 quingentos ferme passus longae eae fauces erant, latae haud amplius centum et viginti. in iis angustiis Leucas posita est, colli adplicata verso in orientem et 8 Acarnaniam; ima urbis plana sunt, iacencia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. inde terra marique expugnabilis est; nam et vada sunt stagno similiora quam mari, et campus terrenus omnis operique facilis. itaque multis simul locis aut subruti aut ariete decussi ruebant muri. sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles 10 hostium animi. die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere, quae patefacta ruinis erant, proelia impigre inire et armis magis muros quam se ipsos 11 moenibus tutari; diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exules quidam Italici generis Leucade habitantes ab arce milites accepissent. 12 eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes acie in foro instructa iusto proelio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. interim et scalis capta multis locis moenia, et per stragem lapidum ac ruinas 14 transcensum in urbem; iamque ipse legatus magno

agmine circumvenerat pugnantes. tum pars in medio caesi, pars armis abiectis dediderunt sese victori. et post dies paucos audito proelio, quo ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes Acarnaniae populi in dicionem legati venerunt.

XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentis regionem — Peraeam vocant — possessam maioribus suis, Pausistratum praetorem cum octingentis Achaeis peditibus, mille et octingentis fere armatis, ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt; Galli et Pisuetae et Nisuetae et Tamiani et Arei ex Africa et Laudiceni ex Asia erant. cum iis copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro, locum peropportunum, ignaris regiis, qui Therae erant, occupavit. in tempore et ad id ipsum excitum auxilium, mille Achaei pedites cum centum equitibus supervenerunt; Theoxenus iis praerat. Dinocrates, regius praefectus, recipiendi castelli causa primo castra ad ipsa Tendeba movet, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri — Astragon vocant —; omnibusque [ex] praesidiis, quae multifariam disiecta erant, devocatis et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliariis ad Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. nec Rhodii pugnam detraxerunt. ita castris in propinquo locatis extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, laevo Agrianas locat, in medium accipit contractos ex castellorum — Cares maxime erant — praesidiis, equites cornibus circumdat et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achaeos + milites, lectam peditum manum, habere, medios mixta ex pluribus gentibus auxilia, equites levisque armaturae quod erat cornibus circumiectum. eo die steterunt tantum acies utraque super ripam, qui tenui tum aqua interfluebat, torrentis paucisque telis emissis in castra receperunt sese. postero die eodem ordine instructi maius aliquanto proelium quam

13 pro numero edidere pignantium. neque enim plus
 14 terna milia peditum fuere et centeni ferme equites;
 ceterum non numero tantum nec armorum genere, sed
 animis quoque paribus et aequa spe pugnarunt. Achai
 primi torrente superato in Agrianas impetum fece-
 15 runt; deinde tota prope cursu transgressa annem
 16 acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achai,
 mille ipsi, quadringentos loco pepulere; inclinato
 17 deinde laevo cornu in dextrum omnes conisi. Mace-
 dones, usque dum ordines et veluti stipata phalanx
 18 constabat, moveri nequiverunt; postquam laevo latere
 nudato circumagere hastas in venientem ex trans-
 verso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum
 primo inter se fecerunt, terga deinde vertunt, post-
 19 remo abiectis armis in praecipitem fugam effunduntur.
 Bargylas petentes fugerunt; eodem Dinocrates per-
 fugit. Rhodii quantum diei superfuit secuti receperunt
 sese in castra. satis constat, si confestim victores
 Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine cer-
 20 tamine potuisse. praetermissa eius rei occasio est,
 dum in castellis vicisque recipiendis Peracae tempus
 21 teritur. interim animi eorum, qui Stratoniceam prae-
 sidio obtinebant, confirmati sunt. mox et Dinocrates
 cum iis, quae proelio superfuerant, copiis intravit
 22 muros. nequiquam inde obsessa oppugnataque urbs
 est, nec recipi nisi aliquanto post per Antiochum po-
 tuit. haec in Thessalia, haec in Achaia, haec in Asia
 per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus cum audisset Dardanos transgres-
 2 sos finis ab contemptu concussi tum regni superiora
 Macedoniae evastare, quamquam toto prope orbe ter-
 rarum, undique se suosque exigente fortuna, urge-
 3 batur, tamen morte tristius ratus Macedoniae etiam
 possessione pelli, dilectu raptim per urbes Macedonum
 habito cum sex milibus peditum et quingentis equi-
 4 tibus circa Stobos Paeoniae improvise hostes oppressit.
 magna multitudo hominum in proelio, maior cupidine

praedandi palata per agros caesa est. quibus fuga
 in expedito fuit, ne temptato quidem casu pugnae
 in finis suos redierunt. ea una expeditione, non pro
 5 reliquo statu fortunae facta, reffectis suorum animis
 Thessalonicam sese recepit.

Non tam in tempore Punicum bellum terminatum 6
 erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum, quam
 opportune iam Antiocho ex Syria movente bellum
 Philippus est superatus; nam praeterquam quod fa- 7
 cilius cum singulis, quam si in unum ambo simul
 contulissent vires, bellatum est, Hispania quoque sub
 idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit.
 Antiochus cum priore aestate omnibus, quae in Coele 8
 Syria sunt, civitatibus ex Ptolomaei ditione in suam
 potestatem reductis in hiberna Antiocheam conces-
 sisset, nihilo quietiora ea ipsis aestivis habuit. om- 9
 nibus enim regni viribus conixus cum ingentis copias
 terrestres maritimasque comparasset, principio veris
 praemissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye ac
 Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri ipse cum 10
 classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus
 navigiis cercurisque ac lembis ducentis proficiscitur,
 simul per omnem oram Ciliciae Lyciaeque et Cariae 11
 temptaturus urbes, quae in ditione Ptolomaei essent,
 simul Philippum — necdum enim debellatum erat —
 exercitu navibusque adiuturus.

XX. Multa egregie Rhodii pro fide erga populum
 Romanum proque universo nomine Graecorum terra
 marique ausi sunt, nihil magnificentius, quam quod 2
 ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli,
 legatos ad regem miserunt, ne Chelidonias — pro-
 munturium Ciliciae est inclutum foedere antiquo Athe-
 niensium cum regibus Persarum — superaret: si eo
 fine non contineret classem copiasque suas, se obviam 3
 4 ituros, non ab odio ullo, sed ne coniungi eum Phi-
 lippo paterentur et impedimento esse Romanis libe-
 rantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus 4

operibus oppugnabat, Zephyrio et Solis et Aphrodisiade et Coryco et superato Anemurio — promunturium id quoque Ciliciae est — Selinunte recepto. 5 omnibus his aliisque eius orae castellis aut metu aut voluntate sine certamine in dicionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. et quamquam ea legatio 7 erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae et legatos se Rhodum missurum respondit iisque mandaturum, ut renovarent vetusta iura cum ea civitate sua maiorumque suorum et vetarent eos pertimescere adventum regis: nihil aut iis aut sociis eorum 8 noxiae futurum fraudive; nam Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et suam recentem ad eos legationem esse et senatus honorifica in se decreta responsaque. tum forte legati redierant ab 9 Roma comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. cum 10 haec legati regis in contione Rhodiorum agerent, nuntius venit debellatum ad Cynoscephalas esse. hoc nuntio accepto Rhodii dempto metu a Philippo omiserunt consilium obviam eundi classe Antiocho; illam 11 alteram curam non omiserunt tuendae libertatis civitatum sociarum Ptolomaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis iuverunt, alias providendo ac praemonendo conatus hostis, causaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus 12 Samiisque. non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, cum ad ea, quae propria Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore Attalus rex aeger ab Thebis Pergamum advectus moritur altero et septuagesimo anno, cum quattuor et quadraginta annos regnasset. 2 huic viro praeter divitias nihil ad spem regni fortuna dederat. iis simul prudenter, simul magnifice utendo effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus 3 videretur regno. victis deinde proelio uno Gallis,

quae tum gens recenti adventu terribilior Asiae erat, regium adscivit nomen, cuius magnitudini semper animum aequavit. summa iustitia suos rexit, unicam 4 fidem sociis praestitit, comis uxori ac liberis — quatuor 5 superstites habuit —, mitis ac munificus amicis fuit; regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderit.

Cum hic status rerum in Asia Graeciaque et 6 Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. is litteris senatum certiore fecit 7 Culcham et Luxinium regulos in armis esse, cum 8 Culcha decem et septem oppida, cum Luxinio validas urbes Carmonem et Baldonem, in maritima ora Malacinos Sexetanosque et Baeturiam omnem et quae nondum animos nudaverant ad finitimorum motus consurrectura. his litteris a M. Sergio praetore, cuius 9 iurisdictio inter civis et peregrinos erat, recitatis decreverunt patres, ut comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt; quibus in aede Bellonae senatum habentibus postulanti- 1 busque triumphum ob res prospere bello gestas C. Atinius Labeo et C. Afranius tribuni plebis, ut separatim 2 de triumpho agerent consules, postularunt: communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset. cum Q. Minucius utriusque 3 Italiam provinciam obtigisse diceret, communi animo consilioque se et collegam res gessisse, et C. 4 Cornelius adiceret Boios adversus se transgredientis Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicis eorum atque agros collega ad sua 5 tuenda aversos esse, tribuni res tantas bello gessisse C. Cornelium fateri, ut non magis de triumpho eius quam de honore diis immortalibus habendo dubitari

6 possit; non tamen nec illum nec quemquam alium
 civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, cum
 sibi meritum triumphum inpetrasset, collegae eundem
 7 honorem inmerito impudenter petenti daret. Q. Mi-
 nucium in Liguribus levia proelia, vix digna dictu,
 fecisse, in Gallia magnum numerum militum amisisse;
 8 nominabant etiam tribunos militum; T. Iuventium,
 Cn. Ligurium legionis quartae adversa pugna cum
 multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidisse.
 9 oppidorum paucorum ac vicorum falsas et in tempus
 simulatas sine ullo pignore deditiones factas esse.
 10 hae inter consules tribunosque altercationes biduum
 tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules
 separatim rettulerunt. XXIII. C. Cornelio omnium
 consensu decretus triumphus. et Placentini Cremon-
 2 nensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes
 commemorantesque obsidione sese ab eo liberatos,
 plerique etiam, cum *capti* apud hostes essent, servi-
 3 tute exemptos. Q. Minucius temptata tantum relatione,
 cum adversum omnem senatum videret, in monte Al-
 bano se triumphaturum et iure imperii consularis et
 4 multorum clarorum virorum exemplo dixit. C. Cor-
 nelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu
 triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica
 5 spolia captivis carpentis transvexit, multi nobiles Galli
 ante currum ducti, inter quos quidam Hamilcarem,
 6 duces Poenorum, fuisse auctores sunt; ceterum magis
 in se convertit oculos Cremonensium Placentinorum-
 que colonorum turba, pilleatorum currum sequentium.
 7 aeris tulit in triumpho ducenta triginta septem milia
 quingentos, argenti bigati undecoginta milia; sep-
 tuageni aeris militibus divisi, duplex centurioni, triplex
 8 equiti. Q. Minucius consul de Liguribus Boisque Gallis
 in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco
 et fama rerum gestarum et, quod sumptum non ero-
 gatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit,
 ita signis carpentisque et spoliis ferme aequabat.

pecuniae etiam prope par summa fuit; aeris tralata 9
 ducenta quinquaginta quattuor milia, argenti bigati
 quinquaginta tria milia et ducenti; militibus centurio-
 nibusque et equitibus idem in singulos datum, quod
 dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia
 habita. creati consules L. Furius Purpurio et M.
 Claudius Marcellus. praetores postero die facti Q. 2
 Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius
 Thermus, M. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C.
 Laelius.

Exitu ferme anni litterae a T. Quinctio venerunt 3
 se signis conlatis cum rege Philippo in Thessalia
 pugnas, hostium exercitum fusum fugatumque. hae 4
 litterae prius in senatu a M. Sergio praetore, deinde
 ex auctoritate patrum in contione sunt recitatae et
 ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes
 decretae. brevi post legati et ab T. Quinctio et ab 5
 rege Philippo venerunt. Macedones deducti extra ur-
 bem in villam publicam, ibique eis locus et lautia
 praebita et ad aedem Bellonae senatus datus. ibi 6
 haud multa verba facta, cum Macedones, quodcumque
 senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent.
 decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. 7
 Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, de-
 creti, adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sul-
 picius et P. Villius essent, qui consules provinciam
 Macedoniam obtinuissent.

Cosanis † eo die postulantibus, ut sibi colonorum 8
 numerus augetur, mille adscribi iussi, dum ne quis 9
 in eo numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sem-
 pronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scaenaque
 ab aedilibus curulibus P. Cornelio Scipione et Cn.
 Manlio Vulsona et magnificentius quam alias facti et
 laetius propter res bello bene gestas spectati, totique
 ter instaurati. plebei septiens instaurati; M. Acilius 2

3 Glabrio et C. Laelius eos ludos fecerunt; et de argento multaticio tria signa aenea, Cererem Liberumque et Liberam, posuerunt.

4 L. Furius et M. Claudius Marcellus consulatu inito, cum de provinciis ageretur et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum

5 Italia sortirentur tendebant. Marcellus, provinciae cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem,

6 dubios sententiae patres fecerat. et forsitan obtinisset consul, ni Q. Marcius Ralla et C. Atinius Labeo tribuni plebis se intercessuros dixissent, ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent inberentne cum rege Philippo

7 pacem esse. ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est; omnes quinque et triginta tribus 'uti rogas' iusserunt. et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo laetarentur, tristis ex Hispania adlatus

9 nuntius effecit vulgataeque litterae 'C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania proelio victum, exercitum eius fusum fugatumque, multos illustri viros in acie cecidisse, Tuditanum cum gravi vulnere relatum ex proelio haud ita multo post expirasse.' consulibus ambobus Italia provincia cum iis

10 legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quattuor legiones novas scriberent, duas urbanas, duas, quae quo senatus censuisset mitterentur;

11 et T. Quinctius Flaminius [cum duabus legionibus] provinciam eodem exercitu obtinere iussus; imperium ei prorogatum satis iam ante videri esse. XXVI. praetores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M. Acilius Glabrio inter civis et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem,

2 Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam,

3 Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniae provinciae evenerant, consules legiones singulas ex quattuor ab se scriptis,

4 quas videretur, ut darent decretum est et socium ac

Latini nominis quaterna milia peditum, trecenos equites; iique primo quoque tempore in provincias ire iussi. bellum in Hispania quinto post anno motum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum.

Priusquam aut hi praetores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine sine ullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent, procurare, ut adsolet, prodigia, quae nuntiabantur, iussi. P. Villius eques Romanus in Sabinos proficiscens fulmine ipse equusque exanimati fuerant; aedis Feroniae in Capenati de caelo tacta erat; ad Monetae duarum hastarum spicula arserant; lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis cum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Cermalum per portam Capenam prope intactus evaserat. haec prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Blasio, qui ante C. Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatus consulto urbem est ingressus. tulit prae se auri mille et quingenta quingentum pondo, argenti viginti milia, signati denarium triginta quattuor milia et quingentos. L. Stertinus ex ulteriore Hispania, ne temptata quidem triumphispe, quinquaginta milia pondo argenti in aerarium intulit et de manubiis duos fornices in foro bovario ante Fortunae aedem et matris Matutae, unum in maximo circo fecit et his fornicibus signa aurata inposuit. haec per hiemem ferme acta.

Hibernabat eo tempore Elatiae T. Quinctius, a quo cum multa socii peterent, Boeoti petierunt impetraveruntque, ut, qui suae gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur. id a Quinctio facile impetratum, non quia satis dignos eos credebat, sed quia Antiocho rege iam suspecto favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. restitutis iis confestim apparuit, quam nulla inita apud Boeotos

gratia esset; nam ad Philippum legatos gratias agentes
 ei pro redditis hominibus, perinde atque ipsis et non
 Quinctio et Romanis id datum esset, miserunt et
 8 comitiis proximis Boeotarchen ob nullam aliam cau-
 sam Brachyllem quendam, quam quod praefectus Boeo-
 9 torum apud regem militantium fuisset, fecerunt prae-
 teritis Zeuxippo et Pisistrato aliisque, qui Romanae
 10 societatis auctores fuerant. id aegre et in praesentia
 hi passi et in futurum etiam metum ceperunt: cum
 ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent,
 quidnam se futurum esse profectis in Italiam Romanis,
 11 Philippo ex propinquo socios adiuvante et infesto iis,
 qui partis adversae fuissent? XXVIII. dum Romana
 arma in propinquo haberent, tollere Brachyllem, prin-
 2 cipem fautorum regis, statuerunt. et tempore ad eam
 rem capto, cum in publico epulatus reverteretur do-
 3 mum temulentus prosequentibus mollibus viris, qui
 ioci causa convivio celebri interfuerant, ab sex arma-
 tis, quorum tres Italici, tres Aetoli erant, circumventus
 occiditur. fuga comitum et quiratio facta et tu-
 multus per totam urbem discurrentium cum luminibus;
 4 percussores proxima porta evaserunt. luce prima contio
 frequens velut ex ante indicto aut voce praeconis con-
 vocata in theatro erat. palam ab suo comitatu et
 5 obscenis illis viris fremebant interfectum, animis au-
 tem Zeuxippum auctorem destinabant caedis. in prae-
 6 sentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent,
 7 quaestionemque ex iis haberi. qui dum quaeruntur,
 Zeuxippus constanti animo avertendi ab se criminis
 causa in contionem progressus errare ait homines,
 qui tam atrocem caedem pertinere ad illos semiviros
 8 crederent, multaque in eam partem probabiliter *est*
 argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit num-
 quam, si sibi conscius esset, oblaturum se multitudini
 mentionemve eius caedis nullo lacessente facturum
 9 fuisse; alii non dubitare impudenter obviam crimini
 eundo suspicionem averti. torti post paulo insontes,

cum scirent ipsi nihil, opinione omnium pro iudicio
 Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt nullo adiecto,
 cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus 10
 tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tana-
 gram, suam magis conscientiam quam iudicium ho-
 minum nullius rei consciorum metuens; Pisistratus 11
 spretis indicibus Thebis mansit. servus erat Zeuxippi,
 totius internuntius et minister rei, quem indicem Pi-
 sistratus timens eo ipso timore ad iudicium protraxit.
 litteras ad Zeuxippum mittit, ut servum conscium
 12 tolleret: non tam idoneum ad celandam rem eum vi-
 deri sibi, quam ad agendam fuerit. has qui tulerat
 litteras iussus Zeuxippo dare quam primum, quia non 13
 statim conveniendi eius copia fuit, illi ipsi servo, quem
 ex omnibus domino fidissimum credebat, tradit et
 adicit a Pisistrato de re magno opere pertinente ad
 Zeuxippum esse. conscientia ictus, cum extemplo 14
 traditurum eas adfirmasset, aperit perlectisque litteris
 pavidus Thebas refugit et ad magistratus iudicium
 defert. et Zeuxippus quidem fuga servi motus Anthe- 15
 donem, tutiorem exilio locum ratus, concessit; de
 Pisistrato aliisque quaestiones tormentis habitae et
 sumptum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea caedes Thebanos Boeotosque
 omnis ad execrabile odium Romanorum, credentis non
 sine consilio imperatoris Romani Zeuxippum, princi-
 pem gentis, id facinus conscisse. ad rebellandum
 neque vires neque ducem habebant; proximam bello 2
 quod erat, in latrocinium versi alios in hospitiis, alios
 vagos per hiberna milites ad varios commeatibus usus
 excipiebant. quidam in ipsis itineribus ad notas la- 3
 tebras ab insidiantibus, pars in deserta per fraudem
 deversoria deducti opprimebantur; postremo non tan- 4
 tum ab odio sed etiam aviditate praedae ea facinora
 fiebant, quia negotiandi ferme causa argentum in
 zonis habentes in commeatibus erant. cum primo 5
 pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis

esse Boeotia omnis coepit, et timidius quam in hostico
 6 egredi castris miles. tum Quinctius legatos ad quae-
 rendum de latrociniiis per civitates mittit. plurimae
 caedes circa Copaidem paludem inventae; ibi ex limo
 eruta extractaque ex stagno cadavera saxis aut am-
 phoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa;
 7 bantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit et
 pro quingentis militibus — tot enim interemti erant
 8 — quingenta talenta Boeotos conferre. quorum neu-
 trum cum fieret, verbis tantum civitates excusarent
 nihil publico consilio factum esse, missis Athenas et
 in Achaiam legatis, qui testarentur socios iusto pioque
 9 se bello persecuturum Boeotos, et cum parte copiarum
 Ap. Claudio Acraepham ire iusso ipse cum parte Co-
 roneam circumcidit vastatis prius agris, qua ab Elatia
 10 duo diversa agmina iere. hac percussi clade Boeoti,
 cum omnia terrore ac fuga completa essent, legatos
 mittunt. qui cum in castra non admitterentur, Achaei
 11 Atheniensesque supervenerunt. plus auctoritatis Achaei
 habuerunt deprecantes, quia, ni impetrassent pacem
 12 Boeotis, bellum simul gerere decreverant. per Achaeos
 et Boeotis copia adeundi adloquendique Romanum
 facta est iussisque tradere noxios et multae nomine
 triginta conferre talenta pax data et ab oppugnatione
 recessum.

XXX. Paucos post dies decem legati ab Roma
 venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in
 2 has leges est, ut omnes Graecorum civitates, quae in
 Europa quaeque in Asia essent, libertatem ac suas
 haberent leges; quae earum sub ditione Philippi fu-
 3 sent, praesidia ex iis Philippus deduceret vacuasque
 traderet Romanis ante Isthmiorum tempus; deduceret
 et ex iis, quae in Asia essent, Euromo Pedasisque et
 Bargyliis et Iaso et Myrina et Abydo et Thaso et
 4 Perintho: eas quoque enim placere liberas esse; de
 Cianorum libertate Quinctium Prusiae, Bithynorum

regi, scribere, quid senatui et decem legatis placuisset;
 captivos transfugasque reddere Philippum Romanis et 5
 navis omnis tectas tradere praeter quinque et regiam
 unam inhabilis prope magnitudinis, quam sedecim
 versus remorum agebant; ne plus quinque milia ar- 6
 matorum haberet neve elephantum ullum; bellum extra
 Macedoniae fines ne iniussu senatus gereret; mille 7
 talentum daret populo Romano, dimidium praesens,
 dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias 8
 quaternum milium pondo argenti vectigal in decem
 annos impositum regi tradit; Claudius in annos tri-
 ginta quaterna milia pondo et ducena, in praesens
 viginti milia pondo. idem nominatim adiectum scribit, 9
 ne cum Eumene Attali filio — novus is tum rex erat
 — bellum gereret. in haec obsides accepti, inter 10
 quos Demetrius Philippi filius. adicit Antias Valerius
 Attalo absentem Aeginam insulam elephantosque dono
 datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariaeque alias urbes, 11
 quas Philippus tenuisset; Atheniensibus insulas datas
 Parum, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Graeciae civitatibus hanc pacem
 adprobantibus soli Aetoli decretum decem legatorum
 clam mussantes carpebant: litteras inanis vana specie 2
 libertatis adumbratas esse; cur enim alias Romanis
 tradi urbes nec nominari eas, alias nominari et sine
 traditione liberas iuberi esse, nisi quod, quae in Asia 3
 sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores, quae in
 Graecia sint, ne nominatae quidem intercipientur, Co-
 rinthus et Chalcis et Oreus cum Eretria et Deme- 4
 triade? nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur
 enim de Corintho et Chalceide et Demetriade, quia in
 senatus consulto, quo missi decem legati ab urbe
 erant, ceterae Graeciae atque Asiae urbes haud dubie
 liberabantur, de iis tribus urbibus legati, quod tem- 5
 pora rei publicae postulassent, id e re publica fideque
 sua facere ac statuere iussi erant. Antiochus rex 6
 erat, quem transgressurum in Europam, cum primum

ei vires suae satis placuissent, non dubitabant; ei tam
 7 opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. ab
 Elatia profectus Quinctius Anticyram cum decem le-
 gatis, inde Corinthum traiecit. ibi consilia de liber-
 8 tate Graeciae dies prope totos in concilio decem
 legatorum agitabantur. identidem Quinctius liberan-
 dam omnem Graeciam, si Aetolorum linguas retun-
 dere, si veram caritatem ac maiestatem apud omnis
 9 nominis Romani vellent esse, si fidem facere ad libe-
 randam Graeciam, non ad transferendum a Philippo
 10 ad se imperium sese mare traiecis-
 se. nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant; ceterum ipsis tutius
 esse manere paulisper sub tutela praesidii Romani
 quam pro Philippo Antiochum dominum accipere.
 11 postremo ita decretum est: Corinthus redderetur
 Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praesidium esset;
 Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de
 Antiocho decessisset.

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat, sem-
 per quidem et alias frequens cum propter spectaculi
 studium insitum genti, quo certamina omnis generis
 2 artium viriumque et pernecitatis visuntur, tum quia
 propter opportunitatem loci, per duo diversa maria
 omnium rerum usus ministrantis humano generi, con-
 3 cilium Asiae Graeciaeque is mercatus erat; tum vero
 non ad solitos modo usus undique convenerant, sed
 expectatione erecti, qui deinde status futurus Graeciae,
 quae sua fortuna esset; alii alia non taciti solum
 opinabantur sed sermonibus etiam ferebant Romanos
 facturos; vix cuiquam persuadebatur Graecia omni ces-
 4 suros. ad spectaculum conserant, et praeco cum
 tubicine, ut mos est, in mediam aream, unde sollempni
 carmine ludicrum indici solet, processit et tuba silentio
 5 facto ita pronuntiat: senatus Romanus et T. Quinctius
 imperator Philippo rege Macedonibusque devictis li-
 beros, immunes, suis legibus esse iubet Corinthios,
 Phocenses, Locrensesque omnis et insulam Euboeam

et Magnetas, Thessalos, Perrhaebos, Achaeos Phthio-
 6 tas. percensuerat omnis gentis, quae sub ditione
 Philippi regis fuerant. audita voce praekonis maius
 gaudium fuit, quam quod uniuersum homines acci-
 7 perent. vix satis credere se quisque audisse, et alii
 alios intueri mirabundi velut ad somni vanam spe-
 cciem; quod ad quemque pertinebat, suarum anrium
 8 fidei minimum credentes, proximos interrogabant. re-
 vocatus praeco, eum unusquisque non audire modo
 sed videre libertatis suae nuntium averet, iterum pro-
 9 nuntiauit eadem. tum ab certo iam gaudio tantus
 cum clamore plausus est ortus totiensque repetitus,
 ut facile appareret nihil omnium bonorum multitudini
 gratius quam libertatem esse. ludicrum deinde ita
 10 raptim peractum est, ut nullius nec animi nec oculi
 spectaculo intenti essent; adeo unum gaudium prae-
 occupauerat omnium aliarum sensum voluptatum.
 XXXIII. ludis vero dimissis cursu prope omnes ten-
 dere ad imperatorem Romanum, ut ruente turba in
 2 unum adire, contingere dextram cupientium, coronas
 lemniscosque iacientium haud procul periculo fuerit.
 sed erat trium ferme et triginta annorum, et cum
 3 robor inventae tum gaudium ex tam insigni gloriae
 fructu vires suppeditabat. nec praesens tantummodo
 4 effusa est laetitia, sed per multos dies gratis et cogi-
 tationibus et sermonibus renovata: esse aliquam in
 5 terris gentem, quae sua inpensa, suo labore ac peri-
 culo bella gerat pro libertate aliorum nec hoc fini-
 6 timis aut propinquae vicinitatis hominibus aut terris
 continentibus iunctis praestet, sed maria traieciat, ne
 7 quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit, ubi-
 que ius, fas, lex potentissima sint. una voce prae-
 8 conis liberatas omnis Graeciae atque Asiae urbes;
 hoc spe concipere audacis animi fuisse, ad effectum
 adducere et virtutis et fortunae ingentis.

XXXIV. Secundum Isthmia Quinctius et decem
 legati legationes regum gentiumque audivere. primi 2

omnium regis Antiochi vocati legati sunt. iis eadem
 3 fere, quae Romae egerant, verba sine fide rerum
 iactantibus nihil iam perplexo, ut ante, cum dubiae
 res incolumi Philippo erant, sed aperte denuntiatum,
 ut excederet Asiae urbibus, quae Philippi aut Ptolomei
 regum fuissent, abstinere liberis civitatibus,
 4 neu quam lacesseret armis: et in pace et in libertate
 esse debere omnis ubique Graecas urbes. ante omnia
 denuntiatum, ne in Europam aut ipse transiret aut
 5 copias traiceret. dimissis regis legatis conventus civi-
 tatum gentiumque est haberi coeptus; eoque maturius
 peragebatur, quod decreta decem legatorum in civi-
 6 tates nominatim pronuntiabantur. Orestis — Macedo-
 num ea gens est —, quod primi ab rege defecissent,
 suae leges redditae. Magnetes et Perrhaebi et Do-
 7 lopes liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti
 praeter libertatem concessam Achaei Phthiotae dati,
 Thebis Phthioticis et Pharsalo excepta. Aetolos de
 Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex foedere sibi
 8 restituerentur, ad senatum reiecerunt. Phocenses Lo-
 crensesque, sicut ante fuerant, adiecta decreti aucto-
 9 ritate iis contribuerunt. Corinthus et Triphylia et
 Heraea — Peloponnesi et ipsa urbs est — reddita
 10 Achaeis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni
 regi, Attali filio, dabant dissentiente Quinctio; ea una
 res in arbitrium senatus reiecta est; senatus libertatem
 11 his civitatibus dedit Carysto adiecta. Pleurato Lych-
 nidus et Parthini dati; Illyriorum utraque gens sub
 ditione Philippi fuerant. Amyndrum tenere ius-
 serunt castella, quae per belli tempus Philippo capta
 ademisset.

XXXV. Dimisso conventu decem legati, partiti
 munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis
 2 civitates discesserunt, P. Lentulus Bargylas, L. Ster-
 tinus Hephaestiam et Thasum et Thraeciae urbes,
 P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn.
 3 Cornelius ad Philippum. qui de minoribus rebus

editis mandatis percunctatus, si consilium non utile
 solum sed etiam salutare admittere auribus posset,
 cum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid, 4
 quod in rem suam esset, expromeret, magno opere 5
 ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem
 amicitiamque petendam mitteret Romam legatos, ne,
 si quid Antiochus moveret, expectasse et temporum 6
 opportunitates captasse ad rebellandum videri posset.
 ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. qui 7
 cum se missurum extemplo legatos respondisset, Cor- 8
 nelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae statis die-
 bus esse solet conventus — Pylaicum appellant —,
 venit; Aetolos praecipue monuit, constanter et fideliter 9
 in amicitia populi Romani permanerent. Aetolorum 10
 principes alii leniter questi sunt, quod non idem erga
 suam gentem Romanorum animus esset post victoriam,
 qui in bello fuisset, alii ferocius incusarunt expo- 11
 braruntque non modo vinci sine Aetolis Philippum,
 sed ne transire quidem in Graeciam Romanos potuisse.
 adversus ea respondere, ne in altercationem excederet 12
 res, cum supersedisset Romanus, omnia eos aequa
 impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex
 auctoritate eius decreti legati sunt. hunc finem bel-
 lum cum Philippo habuit.

XXXVI. Cum haec in Graecia Macedoniae et
 Asia gererentur, Etruriam infestam prope coniuratio
 servorum fecit. ad quaerendam opprimendamque eam 2
 M. Acilius Glabrio praetor, cui inter civis peregrinos-
 que iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione
 urbana est missus, alios **, alios iam congregatos
 pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti; alios 3
 verberatos crucibus adfixit, qui principes coniurationis
 fuerant, alios dominis restituit.

Consules in provincias profecti sunt. Marcellum 4
 Boiorum ingressum finis fatigato per diem totum
 milite via faciendae castra in tumulo quodam ponen-
 tem Corolamus quidam, regulus Boiorum, cum magna

5 manu adortus ad tria milia hominum occidit; et illustres viri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti socium T. Sempronius Gracchus et M. Iunius Silanus et tribuni militum de legione 6 secunda M. Ogulnius et P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, cum hostes 7 prospera pugna elati nequiquam oppugnassent. stativis deinde iisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret et a tanto terrore animos militum 8 reficeret. Boi, ut est gens minime ad morae taedium ferendum patiens, in castella sua vicisque passim 9 dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim trajecto in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, legiones ducit. Galli, feroces Boiorum ante dies paucos pugna, in ipso itinere proelium committunt; et primo adeo acriter invaserunt, 10 ut antesignanos inpulerint. quod ubi Marcellus animadvertit, veritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum cum opposuisset, equitum Latinorum omnis 11 turmas in hostem emisit. quorum cum primus secundusque impetus rettudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies Romana restitit 12 primo, deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinere certamen Galli, quin terga verterent atque effuse 13 fugerent. in eo proelio supra quadraginta milia hominum caesa Valerius Antias scribit, octoginta septem signa militaria capta et carpenta septingenta triginta duo et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Iovi donum in aede 14 positum scribit. castra eo die Gallorum expugnata direptaque, et Comum oppidum post dies paucos captum. castella inde duodetriginta ad consulem defe- 15 cerunt. id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius an Insubres consul exercitum duxerit adversamque prospera pugna oblitteraverit, an victoria ad Comum parta deformata clade in Bois accepta sit.

XXXVII. Sub haec tam varia fortuna gesta

L. Furius Purpurio alter consul per tribum Sapiniam in Boios venit. iam castro Mutilo adpropinquabat, 2 cum veritus, ne intercluderetur simul a Bois Liguribusque, exercitum eadem via, qua adduxerat, reduxit et magno circuitu per aperta eoque tuta loca ad collegam pervenit. inde iunctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populates 3 peragraverunt. ea urbs ceteraque circa castella et 4 Boi fere omnes praeter iuventutem, quae praedandi causa in armis erat — tunc in devias silvas recesserat —, in deditionem venerunt. in Ligures inde traductus exercitus. Boi neglegentius coactum agmen 5 Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente navibus trajecto 6 Laevos Libuosque cum pervastassent, redeuntibus inde per Ligurum extremos fines cum agresti praeda in agmen incidunt Romanum. proelium celerius acrius- 7 que commissum, quam si tempore locoque ad certamen destinato praeparatis animis concurrissent. ibi, 8 quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit; nam ita caedis magis quam victoriae avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. ob has res gestas consulum litteris Romam 9 adlatis supplicatio in triduum decreta est. brevi post Marcellus consul Romam venit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. triumphavit in magi- 10 stratu de Insubribus Comensibusque; Boiorum triumphum spem collegae reliquit, quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, cum collega secunda. multa 11 spolia hostium captivis carpentis travecta, multa militaria signa; aeris lata trecenta viginti milia, argenti bigati ducenta triginta quattuor milia. in pedites 12 singulos dati octogeni aeris, triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernasset Ephesi, omnes Asiae civitates in antiquam

2 imperii formulam redigere est conatus. et ceteras
 quidem, aut quia locis planis positae erant aut quia
 3 parum moenibus armisque ac iuventuti fidebant, haud
 difficulter videbat iugum accepturas; Zmyrna et Lamp-
 sacus libertatem usurpabant, periculumque erat, ne,
 si concessum iis foret quod intenderent, Zmyrnam in
 4 Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto aliae
 urbes sequerentur. igitur et ipse ab Epheso ad Zmyr-
 nam obsidendam misit et, quae Abydi copiae erant,
 praesidio tantum modico relicto duci ad Lampsacum
 5 oppugnandam iussit. nec vi tantum terrebat, sed per
 legatos leniter adloquendo castigandoque temeritatem
 ac pertinaciam spem conabatur facere, brevi quod pe-
 6 terent habituros, sed cum satis et ipsis et omnibus
 aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem,
 7 non per occasionem raptam habere. adversus quae
 respondebatur, nihil neque mirari neque suscensere
 Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis
 8 aequo animo paterentur. ipse initio veris navibus ab
 Epheso profectus Hellespontum petit, terrestris copias
 9 traici ab Abydo Chersonesum iussit. cum ad Mady-
 tum, Chersonesi urbem, terrestri navalem exercitum
 iunxisset, quia clausuram portas, circumdedit moenia
 armatis; et iam opera admoventi deditio facta est.
 10 idem metus Sestum incolentis aliasque Chersonesi
 urbes in deditioem dedit. Lysimachiam inde om-
 nibus simul navalibus terrestribusque copiis venit.
 quam cum desertam ac stratam prope omnem ruinis
 11 invenisset — ceperant autem direptamque incenderant
 Thraces paucis ante annis —, cupido eum restituendi
 12 nobilem urbem et loco sitam opportuno cepit. itaque
 omnia simul est aggressus et tecta murosque resti-
 tuere et partim redimere servientis Lysimachenses,
 partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque
 13 conquirere et contrahere, partim novos colonos spe
 commodorum proposita adscribere et omni modo fre-
 14 quentare; simul, ut Thracum summo veretur metus,

ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulanda
 proxima Thraciae est profectus, partem navalisque
 omnis socios reliquit in operibus reficiendae urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. Cornelius, missus
 ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolomaeum-
 que reges certamina, Selymbriae substitit, et decem 2
 legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L.
 Terentius ab Thaso Lysimachiam petierunt. eodem
 et ab Selymbria L. Cornelius et ex Thracia paucos
 post dies Antiochus convenerunt. primus congressus 3
 cum legatis et deinceps invitatio benigna et hospitalis
 fuit; ut de mandatis statuque praesenti Asiae agi
 coeptum est, animi exasperati sunt. Romani omnia 4
 acta eius, ex quo tempore ab Syria classem solvisset,
 displicere senatui non dissimulabant restituique et
 Ptolomaeo omnes civitates, quae dicionis eius fuissent,
 aequum censebant; nam quod ad eas civitates atti- 5
 neret, quas a Philippo possessas Antiochus per oc-
 casionem, averso Philippo in Romanum bellum, inter-
 cepisset, id vero ferendum non esse, Romanos per tot 6
 annos terra marique tanta pericula ac labores exhau-
 sisse, Antiochum belli praemia habere. sed ut in 7
 Asiam adventus eius dissimulari ab Romanis tamquam
 nihil ad eos pertinens potuerit, quid? quod iam etiam
 in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis
 transierit, quantum a bello aperte Romanis indicto
 abesse? illum quidem, etiam si in Italiam traiciat,
 negaturum; Romanos autem non expectaturos, ut id
 posset facere. XL. adversus ea Antiochus mirari se
 dixit Romanos tam diligenter inquirere, quid regi
 Antiocho faciendum aut quousque terra marique pro-
 grediendum fuerit, ipsos non cogitare Asiam nihil ad 2
 se pertinere, nec magis illis inquirendum esse, quid
 Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia po-
 pulus Romanus faciat. quod ad Ptolomaeum attineat, 3
 cui adeptas civitates querantur, sibi cum Ptolomaeo
 et amicitiam esse, et id agere, ut brevi etiam adfinitas

4 iungatur. ne ex Philippi quidem adversa fortuna
 spolia ulla se petisse aut adversus Romanos in Eu-
 ropam traiecisse; sed qua Lysimachi quondam regnum
 fuerit, quo victo omnia, quae illius fuissent, iure belli
 5 Seleuci facta sint, existimare suae dicionis esse. occupatis
 maioribus suis rerum aliarum cura primo quae-
 dam ex iis Ptolomaeum, inde et Philippum usurpanda
 6 aliena possessionis causa tenuisse. Chersonesus qui-
 dem et proxima Thraciae, quae circa Lysimachiam
 sint, quem dubitare, quin Lysimachi fuerint? ad ea
 recipienda in antiquum ius venisse et Lysimachiam
 deletam Thracum impetu de integro condere, ut Se-
 leucus filius eam sedem regni habeat. XLI. his dis-
 ceptionibus per dies aliquot habitis rumor sine ullo
 2 satis certo auctore allatus de morte Ptolomaei regis,
 ut nullus exitus inponeretur sermonibus, effecit. nam
 et dissimulabat pars utraque se audisse, et L. Corne-
 lius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptol-
 omaeumque, mandata erat, spatium modici temporis ad
 3 conveniendum Ptolomaeum petebat, ut, priusquam mo-
 veretur aliquid in nova possessione regni, praeveniret
 in Aegyptum, et Antiochus suam fore Aegyptum, si
 4 tum occupasset, censebat. itaque dimissis Romanis
 relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad
 5 restituendam, ut instituerat, Lysimachiam ipse omni
 classe navigat Ephesum, legatis ad Quinctium missis,
 qui ad fidem faciendam nihil novaturum regem de
 societate agerent. oram Asiae legens pervenit in Ly-
 ciam, Patarisque cognito vivere Ptolomaeum navigandi
 6 quidem in Aegyptum omissum consilium est; Cyprum
 nihilo minus petens, cum Chelidoniatarum promunturium
 superasset, paulisper seditione remigum est retentus
 7 in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. inde pro-
 fectum eum ad capita quae vocant Sari fluminis foeda
 tempestas adorta prope cum omni classe demersit.
 multae fractae, multae eiectae naves, multae ita haustae
 8 mari, ut nemo in terram enaverit. magna vis homi-

nam ibi interiit, non remigum modo militumque ig-
 notae turbae sed etiam insignium regis amicorum.
 collectis reliquiis naufragii, cum res non in eo essent, 9
 ut Cyprum temptaret, minus opulento agmine, quam
 profectus erat, Seleuciam rediit. ibi subduci navibus
 iussis — iam enim et hiems instabat — ipse in hiberna
 Antiochiam concessit. in hoc statu regum erant res.

XLII. Romae eo primum anno tresviri epulones
 facti C. Licinius Lucullus tribunus plebis, qui legem
 de creandis iis tulerat, et P. Manlius et P. Porcius
 Laeca. iis triumviris item ut pontificibus lege datum
 est togae praetextae habendae ius. sed magnum cer- 2
 tamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quae-
 storibus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. pe- 3
 cunia opus erat, quod ultimam pensionem pecuniae
 in bellum collatae persolvi placuerat privatis. quae- 4
 stores ab auguribus pontificibusque quod stipendium
 per bellum non contulissent petebant. ab sacerdoti-
 bus tribuni plebis nequiquam appellati, omniumque
 annorum, per quos non dederant, exactum est. eodem 5
 anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum
 suffecti, M. Marcellus consul in locum C. Semproni
 Tuditani, qui praetor in Hispania decesserat, et L.
 Valerius Flaccus in locum M. Corneli Cethegi. et 6
 Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adu-
 lescens, priusquam ullum magistratum caperet; nec
 eo anno augur in eius locum est suffectus.

Comitia inde consularia habita a M. Marcello 7
 consule. creati consules L. Valerius Flaccus et M.
 Porcius Cato. praetores inde facti Cn. Manlius Volso,
 Ap. Claudius Nero, P. Porcius Laeca, C. Fabricius
Luscinius, C. *Atinius* Labeo, P. Manlius.

Eo anno aediles curules, M. Fulvius Nobilior et S.
 C. Flaminius, tritici deciens centena milia binis aeris
 populo discriperunt. id C. Flamini honoris causa
 ipsius patrisque advexerant Siculi Romam; Flaminius
 gratiam eius communicaverat cum collega. ludi Ro- 9

mani et apparati magnifice sunt et ter toti instaurati.
 10 aediles plebis Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scri-
 bonius Curio [maximus], multos pecuarios ad populi
 iudicium adduxerunt; tres ex his condemnati sunt;
 ex eorum multatitia pecunia aedem in insula Fauni
 11 fecerunt. Iudi plebei per biduum instaurati, et epu-
 lum fuit ludorum causa.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato
 consules idibus Martiis, quo die magistratum inierunt,
 de provinciis cum ad senatum rettulissent, patres cen-
 2 suerunt, quoniam in Hispania tantum glisceret bellum,
 ut iam consulari et duce et exercitu opus esset,
 placere consules Hispaniam citeriorem Italianamque pro-
 3 vincias aut comparare inter se aut sortiri; utri His-
 pania provincia evenisset, eum duas legiones et quin-
 decim milia socium Latini nominis et octingentos
 equites secum portare et naves longas viginti ducere;
 4 alter consul duas scriberet legiones; iis Galliam ob-
 tineri provinciam satis esse fractis proximo anno In-
 5 subrum Boiorumque animis. Cato Hispaniam, Valerius
 Italianam est sortitus. praetores deinde provincias sor-
 titi, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo
 peregrinam, Cn. Manlius Volso Siciliam, Ap. Claudius
 Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas,
 ut ab tergo Liguribus esset; P. Manlius in Hispaniam
 6 citeriorem adiutor consuli datus. T. Quinctio suspectis
 non solum Antiocho et Aetolis, sed iam etiam Nabide,
 Lacedaemoniorum tyranno, prorogatum in annum im-
 perium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid
 supplementi opus esset, consules scribere et mittere
 7 in Macedoniam iussi. Ap. Claudio praeter legionem,
 quam Q. Fabius habuerat, duo milia *peditum* et du-
 8 centos equites novos ut scriberet, permissum. par
 numerus *peditum* equitumque novorum et P. Manlio
 in citeriorem Hispaniam decretus et legio eadem,
 9 quae fuerat sub Q. Minucio praetore, data. et P. Porcio
 Laecae [ad Etruriam] circa Pisas decem milia *peditum*

et quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. in
 Sardinia prorogatum imperium Ti. Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis consules, prius-
 quam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex decreto
 pontificum iussi facere, quod A. Cornelius Mammula 2
 praetor voverat de senatus sententia populique iussu
 Cn. Servilio C. Flamínio consulibus. annis post uno
 et viginti factum est quam votum. per eosdem dies 3
 C. Claudius Appi filius Pulcher augur in Q. Fabi
 Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus
 inauguratusque est.

Mirantibus iam vulgo hominibus, quod Hispania 4
 movisset bellum neglegi, litterae a Q. Minucio adlatae
 sunt se ad Turdam oppidum cum Budare et Baesa-
 dine, imperatoribus Hispanis, signis conlatis prospere
 pugnasse; duodecim milia hostium caesa, Budarem
 imperatorem captum, ceteros fusos fugatosque. his 5
 litteris lectis minus terroris ab Hispanis erat, unde
 ingens bellum expectatum fuerat; omnes curae, utique
 post adventum decem legatorum, in Antiochum regem
 conversae. hi expositis prius, quae cum Philippo acta 6
 essent et quibus legibus data pax, non minorem belli
 molem instare ab Antiocho docuerunt: ingenti classe, 7
 egregio terrestri exercitu in Europam eum traiecis-
 se et, nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta,
 Aegypti invadendae, mox bello Graeciam arsuram
 fuisse; neque enim ne Aetolos quidem quieturos, cum
 ingenio inquietam tum iratam Romanis gentem. hae- 8
 rere et aliud in visceribus Graeciae ingens malum,
 Nabim, nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, uni-
 versae Graeciae futurum tyrannum, avaritia et crude-
 litate omnis fama celebratos tyrannos aequantem; cui 9
 si Argos velut arcem Peloponneso inpositam tenere
 liceat, deportatis in Italian Romanis exercitibus ne-
 ququam liberatam a Philippo Graeciam fore, pro
 rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum do-
 minum habituram. XLV. haec cum ab tam gravibus

auctoribus, [tum] qui omnia per se ipsos explorata
 2 adferrent, audirentur, maior res, quod ad Antiochum
 attineret, maturanda magis, quoniam rex quacumque
 de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio
 3 visa est. cum diu disceptatum esset, utrum satis iam
 causae videretur, cur decerneretur bellum, an permit-
 terent T. Quinctio, quod ad Nabim Lacedaemonium
 attineret, faceret, quod e re publica censeret esse,
 4 permiserunt, eam rem esse rati, quae maturata dila-
 tave non ita magni momenti ad summam rem publi-
 5 cam esset; magis id animadvertendum esse, quid Han-
 nibal et Carthaginienses, si cum Antiocho bellum
 motum foret, acturi essent.

6 Adversae Hannibali factionis homines principibus
 Romanis, hospitibus quisque suis, identidem scribebant
 nuntios litterasque ab Hannibale ad Antiochum missas,
 7 et ab rege ad eum clam legatos venisse; ut feras
 quasdam nulla mitescere arte, sic inमितem et inpla-
 cabilem eius viri animum esse; marcescere otii situ
 8 sonitu excitari posse. haec probabilia memoria prioris
 belli per unum illum non magis gesti quam moti
 faciebat. irritaverat etiam recenti facto multorum
 potentium animos. XLVI. iudicum ordo Carthagine
 ea tempestate dominabatur, eo maxime, quod iidem
 2 perpetui iudices erant. res, fama vitaeque omnium in
 illorum potestate erat. qui unum eius ordinis offen-
 disse, omnis adversos habebat, nec accusator apud
 3 infensos iudices deerat. horum in tam inpotenti
 regno — neque enim civiliter nimis opibus uteban-
 tur — praetor factus Hannibal vocari ad se quae-
 4 storem iussit. quaestor id pro nihilo habuit; nam et
 adversae factionis erat et, quia ex quaestura in iudices,
 potentissimum ordinem, referebatur, iam pro futuris
 5 mox opibus animos gerebat. enimvero indignum id
 ratus Hannibal viatorem ad prendendum quaestorem
 misit subductumque in contionem non ipsum magis

quam ordinem iudicum, prae quorum superbia atque
 opibus nec leges quicquam essent nec magistratus,
 accusavit. et ut secundis auribus accipi orationem 6
 animadvertit et infimorum quoque libertati gravem
 esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit
 pertulitque, ut in singulos annos iudices legerentur, 7
 neu quis biennium continuum iudex esset. ceterum
 quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum
 8 magnae partis principum offenderat animos. adiecit s
 et aliud, quo bono publico sibi proprias similitates
 irritavit. vectigalia publica partim neglegentia dila-
 bebantur, partim praedae ac divisui et principum qui-
 busdam et magistratibus erant, et pecunia, quae in 9
 stipendium Romanis suo quoque anno penderetur,
 deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.
 XLVII. Hannibal postquam, vectigalia quanta ter-
 restria maritimaque essent et in quas res erogarentur,
 animadvertit, et quid eorum ordinarii rei publicae
 2 usus consumerent, quantum peculatus averteret, om-
 nibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis re-
 misso satis locupletem rem publicam fore ad vectigal
 praestandum Romanis pronuntiavit in contione et
 praestitit promissum.

Tum vero ii, quos paverat per aliquot annos 3
 publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furtorum
 manubiis extortis infensi et irati Romanos in Hani-
 balem, et ipsos causam odii quaerentis, instigabant.
 ita diu repugnante P. Scipione Africano, qui parum 4
 ex dignitate populi Romani esse ducebat subscribere
 odiis accusatorum Hannibalis et factionibus Cartha-
 giniensium inserere publicam auctoritatem nec satis 5
 habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores
 calumniam in eum iurarent ac nomen deferrent, tan- 6
 dem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur,
 qui ad senatum eorum arguerent Hannibalem cum
 Antiocho rege consilia belli faciendi inire. legati tres 7
 missi, Cn. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Teren-

tius Culleo. qui cum Carthaginem venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis quaerentibus causam ad-
 8 ventus dici iusserunt, venisse se ad controversias,
 quae cum Masinissa rege Numidarum Carthaginien-
 9 sibus essent, dirimendas. id creditum vulgo; unum
 Hannibalem se peti ab Romanis non fallebat et ita
 pacem Carthaginensibus datam esse, ut inexpressibile
 10 bellum adversus se unum maneret. itaque cedere
 tempori et fortunae statuit; et praeparatis iam ante
 omnibus ad fugam, obversatus eo die in foro aver-
 tendae suspicionis causa, primis tenebris vestitu fo-
 rensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii
 est egressus. XLVIII. cum equi, quo in loco iusserat,
 praesto fuissent, nocte Byzacium — ita regionem
 quandam agri vocant — transgressus, postero die ad
 mare inter Acyllam et Thapsum ad suam turrem per-
 2 venit. ibi eum parata instructaque remigio excepit
 navis. ita Africa Hannibal excessit, saepius patriae
 3 quam suum eventum miseratus. eodem die in Cercina-
 nam insulam traiecit. ubi cum in portu naves aliquot
 Phoenicum onerarias cum mercibus invenisset et ad
 egressum eum e nave concursus salutantium esset
 factus, percunctantibus legatum se Tyrum missum
 4 dici iussit. veritus tamen, ne qua earum navis nocte
 profecta Thapsum aut Hadrumetum nuntiaret se Cer-
 cinae visum, sacrificio apparari iusso magistros navium
 mercatoresque invitari iussit et vela cum antennis
 5 ex navibus conrogari, ut umbraculum — media aestas
 6 forte erat — cenantibus in litore fieret. quanto res
 et tempus patiebatur apparatu celebratae eius diei
 epulae sunt; multoque vino in serum noctis convivium
 7 productum. Hannibal, cum primum fallendi eos, qui
 8 in portu erant, tempus habuit, navem solvit. ceteri
 sopiti cum postero die tandem ex somno pleni cra-
 pulae surrexissent, ad id quod serum erat, aliquot
 horas referendis in naves collocandisque et aptandis
 armamentis absumpserunt.

Carthagine [et] multitudinis adsuetae domum 9
 Hannibalis frequentare concursus ad vestibulum ae-
 dium est factus. ut non comparere eum vulgatum 10
 est, in forum turba convenit principem civitatis quae-
 rentium; et alii fugam conscisse, id quod erat, alii 11
 fraude Romanorum interfectum, idque magis vulgo
 fremebant, variosque vultus cerneret ut in civitate
 aliorum alias partes foventium et factionibus dis-
 cordi; visum deinde Cercinae eum tandem allatum
 est. XLIX. et Romani legati cum in senatu expo-
 suissent compertum patribus Romanis esse, et Phi-
 lippum regem ante ab Hannibale maxime accensum
 bellum populo Romano fecisse, et nunc litteras nun- 2
 tiosque ab eo ad Antiochum et Aetolos missos, con-
 siliaque inita impellendae ad defectionem Carthaginis,
 nec alio eum quam ad Antiochum regem profectum;
 haud quieturum eum, antequam bellum toto orbe
 terrarum concisset; id ei non debere impune esse, 3
 si satisfacere Carthaginenses populo Romano velent
 nihil eorum sua voluntate nec publico consilio factum
 esse: Carthaginenses responderunt, quidquid aecum 4
 censuissent Romani, facturos esse.

Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit excep- 5
 tusque a conditoribus Carthaginis, ut ab altera patria,
 vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus
 dies Antiochiam navigat. ibi profectum iam regem 6
 in Asiam cum audisset filiumque eius sollemne lu-
 dorum ad Daphnen celebrantem convenisset, comiter
 ab eo exceptus nullam moram navigandi fecit. Ephesi 7
 regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo in-
 certumque de Romano bello; sed haud parvum mo-
 mentum ad animum eius molendum adventus Hanni-
 balis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati 8
 ab societate Romana animi sunt, quorum legatos Phar-
 salum et Leucadem et quasdam alias civitates ex primo
 foedere repetentis senatus ad T. Quinctium reiecit.

TITI LIVI
AB VRBE CONDITA

LIBER XXXIV.

PERIOCHA LIBRI XXXIV.

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata est, cum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quintius Flaminus bellum adversus Lacedaemonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum data his pace, qualem ipse volebat, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit, res praeterea in Hispania et adversus Boios et Insubres Gallos feliciter gestae referuntur. senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit. id ut fieret, Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt cum indignatione plebis, coloniae plures deductae sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. T. Quintius Flaminus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum vicerat Graeciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. legati Carthaginensium nuntiaverunt Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. temptaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium sine litteris Carthaginem missum ad bellandum Poenos concitare.

I. Inter bellorum magnorum aut vixdum finitorum aut imminentium curas intercessit res parva dictu, sed quae studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni plebi ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. tulerat

eam C. Oppius tribunus plebis Q. Fabio Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, ne qua mulier plus semunciam auri haberet neu vestimento versicolori uteretur neu iuncto vehiculo in urbe oppidove aut propius inde mille passus nisi sacrorum publicorum causa veheretur. M. et P. Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur nec eam se abrogari passuros aiebant; ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant; Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. matronae nulla nec auctoritate nec verecundia nec imperio virorum contineri limine poterant, omnis vias urbis aditusque in forum obsidebant viros descendentis ad forum orantes, ut florente re publica, crescente in dies privata omnium fortuna matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. augebatur haec frequentia mulierum in dies; nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. iam et consules praetoresque et alios magistratus adire et rogare audebant; ceterum minime exorabilem alterum utique consulem, M. Porcium Catonem, habebant, qui pro lege, quae abrogabatur, ita disseruit: II. si in sua quisque nostrum matre familiae, Quirites, ius et maiestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus; nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri hic quoque in foro obtentur et calcatur, et, quia singulas non continuimus, universas horremus. equidem fabulam et fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula coniuratione muliebri ab stirpe sublatum esse; ab nullo genere non summum periculum est, si coetus et concilia et secretas consultationes esse sinas. atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum peior ipsa res an peiore exemplo agatur; quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. nam utrum e re publica sit neene id, quod ad vos fertur, vestra

6 existimatio est, qui in suffragium ituri estis; haec
 consternatio muliebris, sive sua sponte sive auctoribus
 vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie
 ad culpam magistratuum pertinens, nescio, vobis, tri-
 7 buni, an consulibus magis sit deformis: vobis, si femi-
 nas ad concitandas tribunicias seditiones iam adduxi-
 stis; nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum
 8 secessione leges accipiendae sunt. equidem non sine
 rubore quodam paulo ante per medium agmen mulie-
 rum in forum perveni. quod nisi me verecundia sin-
 gularum magis maiestatis et pudoris quam univer-
 sarum tenuisset, ne compellatae a consule viderentur,
 9 dixissem: 'qui hic mos est in publicum procurrendi
 et obsidendi vias et viros alienos appellandi? istud
 10 ipsum suos quaeque domi rogare non potuistis? an
 blandiores in publico quam in privato et alienis quam
 vestris estis? quamquam ne domi quidem vos, si sui
 iuris finibus matronas contineret pudor, quae leges
 11 hic rogarentur abrogarenturve, curare decuit.' maiores
 nostri nullam, ne privatam quidem rem agere feminas
 sine tutore auctore voluerunt, in manu esse parentium,
 fratrum, virorum; nos, si diis placet, iam etiam rem
 publicam capessere eas patimur et foro quoque et
 12 contionibus et comitiis immisceri. quid enim nunc
 aliud per vias et compita faciunt, quam rogationem
 tribunorum plebi suadent, quam legem abrogandam
 13 censent? date frenos impotenti naturae et indomito
 animali et sperate ipsas modum licentiae facturas;
 14 nisi vos feceritis, minimum hoc eorum est, quae ini-
 quo animo feminae sibi aut moribus aut legibus
 iniuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, immo
 licentiam, si vere dicere volumus, desiderant. III. quid
 enim, si hoc expugnaverint, non temptabunt? recensete
 omnia muliebria iura, quibus licentiam earum adliga-
 verint maiores vestri per quaeque *eas* subiecerint viris;
 quibus omnibus constrictas vix tamen continere pote-
 2 stis. quid? si carpere singula et extorquere et ex-

aequari ad extremum viris patiimini, tolerabiles vobis
 eas fore creditis? extemplo, simul pares esse coeperint,
 superiores erunt. at hercule ne quid novum in eas 3
 rogetur recusant, non ius sed iniuriam deprecantur,
 immo, ut, quam accepistis iussistis suffragiis vestris 4
 legem, quam usu tot annorum et experiendo compro-
 bastis, hanc ut abrogetis, id est ut unam tollendo
 legem ceteras infirmetis. nulla lex satis commoda 5
 omnibus est; id modo quaeritur, si maiori parti et in
 summam prodest. si, quod cuique privatim officiet
 ius, id destruet ac demolietur, quid attinebit universos
 rogare leges, quas mox abrogare, in quos latae sunt,
 possint? volo tamen audire, quid sit, propter quod 6
 matronae consternatae procucurrerint in publicum ac
 vix foro se et contione abstineant, ut captivi ab 7
 Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres
 earum? procul abest absitque semper talis fortuna rei
 publicae; sed tamen, cum fuit, negastis hoc piis preci-
 bus earum. at non pietas nec sollicitudo pro suis, 8
 sed religio congregavit eas: matrem Idaeam a Pessi-
 nunte ex Phrygia venientem accepturae sunt. quid
 honestum dictu saltem seditioni praetenditur muliebri?
 'ut auro et purpura fulgamus' inquit, 'ut carpentis 9
 festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege
 victa et abrogata et captis et ereptis suffragiis vestris,
 per urbem vectemur; ne ullus modus sumptibus, ne
 luxuriae sit.' IV. saepe me querentem de feminarum,
 saepe de virorum nec de privatorum modo sed etiam
 magistratuum sumptibus audistis, diversisque duobus
 vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare, quae 2
 pestes omnia magna imperia everterunt. haec ego, 3
 quo melior laetiorque in dies fortuna rei publicae est
 imperiumque crescit — et iam in Graeciam Asiamque
 transcendimus omnibus libidinum illecebris repletas
 et regias etiam adtrectamus gazas —, eo plus horreo,
 ne illae magis res nos ceperint quam nos illas. in- 4
 festa, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic

urbi. iam nimis multos audio Corinthi et Athenarum
 ornamenta laudantis mirantisque et antefixa fictilia
 5 deorum Romanorum ridentis. ego hos malo propitios
 deos et ita spero futuros, si in suis manere sedibus
 6 patiemur. patrum nostrorum memoria per legatum
 Cineam Pyrrhus non virorum modo sed etiam mu-
 lierum animos donis temptavit. nondum lex Oppia
 ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat; tamen
 7 nulla accepit. quam causam fuisse censetis? eadem
 fuit, quae maioribus nostris nihil de hac re lege san-
 8 ciundi; nulla erat luxuria, quae coereretur. sicut
 ante morbos necesse est cognitos esse quam remedia
 eorum, sic cupiditates prius natae sunt quam leges,
 9 quae iis modum facerent. quid legem Liciniam ex-
 citavit de quingentis iugeribus nisi ingens cupido
 agros continuandi? quid legem Cinciam de donis et
 muneribus, nisi quia vectigalis iam et stipendiaria
 10 plebs esse senatui coeperat? itaque minime mirum est
 nec Oppiam nec aliam ullam tum legem desideratam
 esse, quae modum sumptibus mulierum faceret, cum
 aurum et purpuram data et oblata ultro non acci-
 11 piebant. si nunc cum illis donis Cineas urbem cir-
 cumiret, stantis in publico invenisset, quae acciperent.
 12 atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam qui-
 dem aut rationem inire possum. nam ut, quod alii
 liceat, tibi non licere aliquid fortasse naturalis aut
 pudoris aut indignationis habeat, sic aequato omnium
 cultu quid unaquaeque vestrum veretur ne in se con-
 13 spiciatur? pessimus quidem pudor est vel parsimoniae
 vel paupertatis; sed utrumque lex vobis demit, cum
 14 id, quod habere non licet, non habetis. 'hanc' inquit
 'ipsam exaequationem non fero' illa locuples. 'cur
 non insignis auro et purpura conspicior? cur pauper-
 tas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere
 non possunt, habiturae, si liceret, fuisse videantur?'
 15 vultis hoc certamen uxoribus vestris inicere, Quirites,
 ut divites id habere velint, quod nulla alia possit;

pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires
 se extendant? ne eas simul pudere, quod non oportet, 16
 coeperit, quod oportet, non pudebit. quae de suo
 poterit, parabit, quae non poterit, virum rogabit. mi- 17
 serum illum virum, et qui exoratus et qui non exo-
 ratus erit, cum, quod ipse non dederit, datum ab alio
 videbit. nunc vulgo alienos viros rogant et, quod 18
 maius est, legem et suffragia rogant et a quibusdam
 impetrant. adversus te et rem tuam et liberos tuos
 exorabilis es; simul lex modum sumptibus uxoris tuae
 facere desiderit, tu numquam facies. nolite eodem loco 19
 existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam
 lex de hoc ferretur. et hominem improbum non ac-
 cusari tutius est quam absolvi, et luxuria non mota
 tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut
 ferae bestiae, irritata, deinde emissa. ego nullo modo 20
 abrogandam legem Oppiam censeo; vos quod faxitis,
 deos omnis fortunare velim.

V. Post haec tribuni quoque plebi, qui se inter-
 cessuros professi erant, cum pauca in eandem senten-
 tiam adiecissent, tum L. Valerius pro rogatione ab se
 promulgata ita disseruit: 'si privati tantummodo ad
 suadendum dissuadendumque id, quod ab nobis roga-
 tur, processissent, ego quoque, cum satis dictum pro
 utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra
 expectassem; nunc cum vir gravissimus, consul M. 2
 Porcius, non auctoritate solum, quae tacita satis mo-
 menti habuisset, sed oratione etiam longa et accurata
 insectatus sit rogationem nostram, necesse est paucis
 respondere. qui tamen plura verba in castigandis 3
 matronis quam in rogatione nostra dissuadenda con-
 sumpsit, et quidem ut in dubio poneret, utrum id,
 quod repnderet, matronae sua sponte an nobis aue-
 toribus fecissent. rem defendam, non nos, in quos 4
 iecit magis hoc consul verbo tenus, quam ut re in-
 simularet. coetum et seditionem et interdum seces-
 sionem muliebrem appellavit, quod matronae in publico 5

vos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris in pace et florenti ac beata re publica abrogaretis. verba magna, quae rei augendae causa conquirantur, et haec et alia esse scio, et M. Catonem oratorem non solum gravem sed interdum etiam truncem esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. nam quid tandem novi matronae fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? numquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? tuas adversus te Origines revolvam. accipe, quotiens id fecerint, et quidem semper bono publico. iam a principio, regnante Romulo, cum Capitolio ab Sabinis capto medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercurso matronarum inter acies duas proelium sedatum est? quid? regibus exactis cum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae averterunt? iam urbe capta a Gallis aurum, quo redempta urbs est, nonne matronae consensu omnium in publicum contulerunt? proximo bello, ne antiqua repetam, nonne et, cum pecunia opus fuit, viduarum pecuniae adjuverunt aerarium, et, cum dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus accesserentur, matronae universae ad mare profectae sunt ad matrem Idaeam accipiendam? dissimiles, inquis, causae sunt. nec mihi causas aequare propositum est; nihil novi factum purgare satis est. ceterum quod in rebus ad omnis pariter, viros feminas, pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? quid autem fecerunt? superbas, me dius fidius, aures habemus, si, cum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.

VI. Venio nunc ad id, de quo agitur. in quo duplex consulis oratio fuit; nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus, et eam praecipue legem, quae luxuriae muliebris coercendae causa lata esset.

et illa communis pro legibus visa consularis oratio est, et haec adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat; itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. ego enim quem ad modum ex iis legibus, quae non in tempus aliquod, sed perpetuae utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit aut status aliqui rei publicae inutilem fecit, sic, quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, ut ita dicam, et temporibus ipsis mutabiles esse video. quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat, quae in bello, pax, ut in navis administratione alia in secunda, alia in adversa tempestate usui sunt. haec cum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? quid? vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata aut, quod secundum est, ab decemviris ad condenda iura creatis in duodecim tabulis scripta, sine qua cum maiores nostri non existimarent decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? quis igitur nescit novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus viginti ante annis latam? sine qua cum per tot annos matronae optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex *vetus* aut ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret; cur sit autem lata, ipsum indicabit tempus. Hannibal in Italia erat, victor ad Cannas; iam Tarantum, iam Arpos, iam Capuam habebat; ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur; defecerant socii; non milites in supplementum, non socios navalis ad classem tuendam, non pecuniam in aerario habebamus; servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur; in eandem diem pecuniae frumentum et cetera, quae

belli usus postulabant, praebenda publicani se con-
 ducturos professi erant; servos ad remum numero ex
 14 censu constituto cum stipendio nostro dabamus; aurum
 et argentum omne ab senatoribus eius rei initio orto
 in publicum conferebamus; viduae et pupilli pecunias
 suas in aerarium deferebant; cautum erat, quo ne
 plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti
 15 et aeris domi haberemus —: tali tempore in luxuria
 et ornatu matronae occupatae erant, ut ad eam coer-
 cendam Oppia lex desiderata sit, cum, quia Cereris
 sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum
 16 erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit? cui
 non apparet inopiam et miseriam civitatis, [et] quia
 omnium privatorum pecuniae in usum publicum ver-
 tendae erant, istam legem scripsisse, tam diu man-
 suram, quam diu causa scribendae legis mansisset?
 17 nam si, quae tunc temporis causa aut decrevit senatus
 aut populus iussit, in perpetuum servari oportet, cur
 pecunias reddimus privatis? cur publica praesenti
 18 pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emun-
 tur? cur privati non damus remiges, sicut tunc de-
 dimus? VII. omnes alii ordines, omnes homines mu-
 tationem in meliorem statum rei publicae sentient:
 ad coniuges tantum nostras pacis et tranquillitatis
 2 publicae fructus non perveniet? purpura viri utemur,
 praetextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi no-
 stri praetextis purpura togis utentur; magistratibus
 in coloniis municipiisque, hic Romae infimo generi,
 magistris vicorum, togae praetextae habendae ius per-
 3 mitemus, nec ut vivi solum habeant † tantum insigne,
 sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis dum-
 taxat purpurae usu interdicemus? et, cum tibi viro
 liceat purpura in vestem stragulam uti, matrem fa-
 miliae tuam purpureum amiculum habere non sines,
 et equus tuus speciosius instratus erit quam uxor
 4 vestita? sed in purpura, quae teritur absumitur, in-
 iustam quidem, sed aliquam tamen causam tenacitatis

video; in auro vero, in quo praeter manupretium
 nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? praesidium
 potius in eo est et ad privatos et ad publicos usus,
 sicut experti estis. nullam aemulationem inter se 5
 singularum, quoniam nulla haberet, esse aiebat. at
 hereule universis dolor et indignatio est, cum socio-
 rum Latini nominis uxoribus vident ea concessa or-
 namenta, quae sibi adempta sint, cum insignis eas 6
 esse auro et purpura, cum illas vehi per urbem, se
 pedibus sequi, tamquam in illarum civitatibus, non
 in sua imperium sit. virorum hoc animos vulnerare 7
 posset; quid mulierularum censetis, quas etiam parva
 movent? non magistratus nec sacerdotia nec triumphus 8
 nec insignia nec dona aut spolia bellica iis contingere
 possunt; munditiae et ornatus et cultus, haec femi- 9
 narum insignia sunt, his gaudent et gloriantur, hunc
 mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. quid 10
 aliud in luctu quam purpuram atque aurum deponunt?
 quid, cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus
 supplicationibusque nisi excellentiorem ornatum adi-
 ciunt? scilicet, si legem Oppiam abrogaritis, non vestri 11
 arbitrii erit, si quid eius vetare volueritis, quod nunc
 lex vetat; minus filiae, uxores, sorores etiam quibus-
 dam in manu erant; — numquam salvis suis exiit 12
 servitus muliebris; et ipsae libertatem, quam viduitas
 et orbitas facit, detestantur. in vestro arbitrio suum 13
 ornatum quam in legis malunt esse; et vos in manu
 et tutela, non in servitio debetis habere eas et malle
 patres vos aut viros quam dominos dici. invidiosis 14
 nominibus utebatur modo consul seditionem muliebrem
 et secessionem appellando. id enim periculum est,
 ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut
 Aventinum capiant; — patiendum huic infirmitati 15
 est, quodcumque vos censueritis. quo plus potestis,
 eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Haec cum contra legem proque lege dicta
 essent, aliquanto maior frequentia mulierum postero

2 die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes
 Brutorum iannas obsederunt, qui collegarum rogationi
 intercedebant, nec ante abstiterunt, quam remissa
 3 intercessio ab tribunis est. nulla deinde dubitatio
 fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. viginti
 annis post abrogata est quam lata.

4 M. Porcius consul, postquam abrogata lex Oppia
 est, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum
 quinque sociorum erant, ad Lunae portum profectus
 5 est eodem exercitu convenire iusso et edicto per oram
 maritimam misso navibus omnis generis contractis
 ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenaei
 sequerentur; inde se frequenti classe ad hostis iturum.
 6 praetervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum ad
 diem, quam dixerat, convenerunt. inde Rhodam ven-
 tum, et praesidium Hispanorum, quod in castello erat,
 7 vi deiectum. ab Rhoda secundo vento Emporias per-
 ventum. ibi copiae omnes praeter socios navales in
 terram expositae.

IX. Iam tunc Emporiae duo oppida erant muro
 divisa. Unum Graeci habebant, a Phocaea, unde et
 2 Massilienses, oriundi, alterum Hispani; sed Graecum
 oppidum in mare expositum totum orbem muri minus
 quadringentos passus patentem habebat, Hispanis re-
 tractor a mari trium milium passuum in circuitu
 3 murus erat. tertium genus Romani coloni ab divo
 Caesare post devictos Pompei liberos adiecti. nunc
 in corpus unum confusi omnes Hispanis prius, po-
 4 streto et Graecis in civitatem Romanam adscitis. mi-
 raretur, qui tum cerneret, aperto mari ab altera parte,
 ab altera Hispanis, tam fera et bellicosa gente, obiectis,
 quae res eos tutaretur. disciplina erat custos infir-
 mitatis, quam inter validiores optime timor continet.
 5 partem muri versam in agros egregie munitam habe-
 bant, una tantum in eam regionem porta imposita,
 cuius adsiduus custos semper aliquis ex magistratibus
 6 erat. nocte pars tertia civium in muris excubabat;

neque moris causa tantum aut legis, sed quanta si
 hostis ad portas esset et servabant vigiliam et cir-
 cumibant cura. Hispanum neminem in urbem reci- 7
 piebant; ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad
 mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum 8
 oppidum versa numquam nisi frequentes, pars tertia
 fere, cuius proxima nocte vigiliae in muris fuerant,
 egrediebantur. causa exeundi haec erat: commercio 9
 eorum Hispani, imprudentes maris, gaudebant mer-
 carique et ipsi ea, quae externa navibus inveherentur,
 et agrorum exigere fructus volebant. huius mutui
 usus desiderium, ut Hispana urbs Graecis pateret,
 faciebat. erant etiam eo tutiores, quod sub umbra 10
 Romanae amicitiae latebant, quam sicut minoribus
 viribus quam Massilienses, pari colebant fide. tum
 quoque consulem exercitumque comiter ac benigne
 acceperunt. paucos ibi moratus dies Cato, dum ex- 11
 ploraret, ubi et quantae hostium copiae essent, ut ne
 mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis
 militibus consumpsit. id erat forte tempus anni, ut 12
 frumentum in areis Hispani haberent; itaque redemp-
 toribus vetitis frumentum parare ac Romam dimissis
 'bellum' inquit 'se ipsum alet'. profectus ab Em- 13
 poriiis agros hostium urit vastatque, omnia fuga et
 terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulte-
 riore Hispania cum praesidio sex milium, dato ab
 Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad op-
 pidum Ilturgi occurrunt. viginti milia armatorum 2
 fuisse Valerius scribit, duodecim milia ex iis caesa,
 oppidum Ilturgi receptum et puberes omnis inter-
 3 factos. inde ad castra Catonis Helvius pervenit et,
 quia tuta iam ab hostibus regio erat, praesidio in
 ulteriorem Hispaniam remisso Romam est profectus
 et ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus.
 4 argenti infecti tulit in aerarium decem quattuor milia
 pondo septingenta triginta duo et signati bigatorum

septendecim milia viginti tres et Oscensis argenti
centum undeviginti milia quadringentos undequadra-
5 ginta. causa triumphii negandi senatui fuit, quod
alieno auspicio et in aliena provincia pugnasset. ce-
terum biennio post redierat, cum provincia successori
Q. Minucio tradita annum insequentem retentus ibi
6 longo et gravi fuisset morbo. itaque duobus modo
mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus,
7 quam successor eius Q. Minucius triumpharet. hic
quoque tulit argenti pondo triginta quattuor milia
octingenta et bigatorum septuaginta tria milia et
Oscensis argenti ducenta septuaginta octo milia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Em-
2 porii castra habebat. eo legati tres ab Ibergetum
regulo Bilistage, in quibus unus filius eius erat, ve-
nerunt, querentes castella sua oppugnari nec spem
3 ullam esse resistendi, nisi praesidium Romanus misis-
set; tria milia militum satis esse, nec hostis, si tanta
4 manus venisset, mansuros. ad ea consul, moveri qui-
dem se vel periculo eorum vel metu, dicere; sed sibi
nequaquam tantum copiarum esse, ut, cum magna
vis hostium haud procul absit, et, quam mox signis
collatis dimicandum sit, in dies expectet, dividendo
5 exercitum minuere tuto vires possit. legati, ubi haec
audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur,
6 orant, ne se in rebus tam trepidis deserat: quo enim
se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios,
7 nihil usquam in terris aliud spei habere. potuisse se
extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare
cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terriculis
8 se motos, sperantis satis opis et auxilii sibi in Ro-
manis esse. id si nullum sit, si sibi a consule ne-
getur, deos hominesque se testis facere, invitos et
coactos se, ne eadem, quae Saguntini passi sint, pa-
tiantur, defecturos et cum ceteris potius Hispanis
quam solos perituros esse. XII. et illo quidem die
sic sine responso dimissi. consulem nocte, quae in-

secuta est, anceps cura agitare; nolle deserere socios,
nolle minuere exercitum, quod aut moram sibi ad 2
dimicandum aut in dimicando periculum adferre posset.
stat sententia non minuere copias, ne quid interim 3
hostes inferant ignominiae; sociis spem pro re osten-
tandam cense; saepe vana pro veris, maxime in 4
bello, valuisse, et credentem se aliquid auxilii habere,
perinde atque haberet, ipsa fiducia et sperando atque
audendo servatum. postero die legatis respondet, quam 5
quam vereatur, ne suas vires aliis eas commodando
minuat, tamen se illorum temporis ac periculi magis
quam sui rationem habere. denuntiari militum parti 6
tertia ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem
in naves imponant, mature coquant, navesque in diem
tertium expediri [iussit]. duos ex legatis Bilistagi 7
atque Ibergetibus nuntiare ea iubet; filium reguli co-
mitter habendo et muneribus apud se retinet. legati 8
non ante profecti, quam impositos in naves milites
viderunt; id pro haud dubio iam nuntiantes non suos
modo sed etiam hostis fama Romani auxilii adven-
tantis impleverunt.

XIII. Consul, ubi satis, quod in speciem fuit,
ostentatum est, revocari ex navibus milites iubet;
ipse, cum iam id tempus anni appeteret, quo geri res 2
possent, castra hiberna tria milia passuum ab Empo-
riis posuit. inde per occasiones nunc hac parte, nunc
illa modico praesidio castris relicto praedatum milites 3
in hostium agros ducebat. nocte ferme proficisce-
bantur, ut et quam longissime a castris procederent
et inopinantis opprimerent. et exercebat ea res novos
milites, et hostium magna vis excipiebatur; nec iam
egredi extra munimenta castellorum audebant. ubi 4
satis ad hunc modum et suorum et hostium animos
est expertus, convocari tribunos praefectosque et equites
omnis et centuriones iussit. 'tempus' inquit, 'quod 5
saepe optastis, venit, quo vobis potestas fieret virtutem
vestram ostendendi. adhuc praedonum magis quam

6 bellantium militastis more; nunc iusta pugna hostes
cum hostibus conferetis manus; non agros inde popu-
7 lari, sed urbium opes exhaurire licebit. patres nostri,
cum in Hispania Carthaginiensium et imperatores [ibi]
et exercitus essent, ipsi nullum in ea militem haberent,
tamen addi hoc in foedere voluerunt, ut imperii sui
8 Hiberus fluvius esset finis; nunc cum duo praetores,
cum consul, cum tres exercitus Romani Hispaniam
obtineant, Carthaginiensium decem iam propè annis
nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Hi-
9 berum amissum est. hoc armis et virtute recipetis
oportet et nationem rebellantem magis temere quam
constanter bellantem iugum, quo se exiit, accipere
10 rursus cogatis.' in hunc modum maxime adhortatus
pronuntiat se nocte ad castra hostium ducturum. ita
ad corpora curanda dimissi.

XIV. Nocte media, cum auspicio operam dedisset,
profectus, ut locum quem vellet, priusquam hostes
sentirent, caperet, praeter castra hostium circumducit
et prima luce acie instructa sub ipsum vallum tres
2 cohortes mittit. mirantes barbari ab tergo apparuisse
3 Romanum discurrere et ipsi ad arma. interim consul
apud suos 'nusquam nisi in virtute spes est, milites'
4 inquit, 'et ego sedulo, ne esset, feci. inter castra
nostra et nos medii hostes et ab tergo hostium ager
est. quod pulcherrimum, idem tutissimum: in virtute
spem positam habere'. sub haec cohortes recipi iubet,
5 ut barbaros simulatione fugae eliceret. id, quod cre-
diderat, evenit. pertimuisse et cedere rati Romanos
porta erumpunt et, quantum inter castra sua et aciem
6 hostium relictum erat loci, armatis complent. dum
trepidant acie instruenda, consul iam paratis ordinatis-
que omnibus incompósitos adgreditur. equites primos
ab utroque cornu in pugnam induxit. sed in dextro
extemplo pulsī cedentesque trepidi etiam pediti terro-
7 rem intulere. quod ubi consul vidit, duas cohortes
delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet

et ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent pe-
ditum acies. is terror obiectus hosti rem metu Ro- 8
manorum equitum inclinatam aequavit; tamen adeo
turbati erant dextrae alae pedites equitesque, ut quos-
dam consul manu ipse reprehenderit verteritque in ho-
stem. ita et quamdiu missilibus pugnatum est, anceps 9
pugna erat, et iam ab dextra parte, unde terror et
fuga coeperat, aegre Romanus restabat; ab sinistro 10
cornu et a fronte urgebantur barbari et cohortes a
tergo instantes pavidi respiciebant. ut emissis soli 11
ferreis phalaricisque gladios strinxerunt, tum velut
redintegrata est pugna. non caecis ictibus procul ex
improviso vulnerabantur, sed pede collato tota in vir-
tute ac viribus spes erat. XV. fessos iam suos consul
ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam
inductis accendit. nova acies facta; integri recentibus 2
telis fatigatos adorti hostis primum acri impetu velut
cuneo perculerunt, deinde dissipatos in fugam aver-
terunt; effuso per agros cursu castra repetebantur.
ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipse ad secundam 3
legionem, quae in subsidio posita erat, revehitur et
signa proferri plenoque gradu ad castra hostium op-
pugnanda succedere iubet. si quis extra ordinem avi- 4
dius procurrit, et ipse interequitans sparo percutit et
tribunos centurionesque castigare iubet. iam castra 5
oppugnabantur, saxisque et sudibus et omni genere
telorum summovebantur a vallo Romani. ubi recens
admota legio est, tum et oppugnantibus animus crevit,
et infensius hostes pro vallo pugnant. consul omnia 6
oculis perlustrat, ut, qua minima vi resistatur, ea parte
irrupat. ad sinistram portam infrequentis videt;
eo secundae legionis principes hastatosque inducit.
non sustinuit impetum eorum statio, quae portae ap- 7
posita erat; et ceteri, postquam intra vallum hostem
vident, ipsi castris exuti signa armaque abiciunt. cae- 8
duntur in portis, suomet ipsi agmine in arto haerentes.
secundani terga hostium caedunt, ceteri castra diri-

9 piunt. Valerius Antias supra quadraginta milia ho-
 stium caesa eo die scribit; Cato ipse, haud sane de-
 trectator laudum suarum, multos caesos ait, numerum
 non adscribit. XVI. tria eo die laudabilia fecisse
 putatur, unum, quod circumducto exercitu procul na-
 vibus suis castrisque, ubi spem *musquam* nisi in vir-
 tute haberent, inter medios hostes proelium commisit;
 2 alterum, quod cohortes ab tergo hostibus obiecit;
 tertium, quod secundam legionem ceteris omnibus
 effusis ad sequendos hostes pleno gradu sub signis
 compositam instructamque subire ad portam castro-
 3 rum iussit. nihil deinde a victoria cessatum. cum
 receptui signo dato suos spoliis onustos in castra re-
 duxisset, paucis horis noctis ad quietem datis ad
 4 praedandum in agros duxit. effusius, ut sparsis ho-
 stibus fuga, praedati sunt. quae res non minus quam
 pugna pridie adversa Emporitanos Hispanos accolas-
 5 que eorum in deditionem compulit. multi et aliarum
 civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se.
 quos omnes appellatos benigne vinoque et cibo curatos
 6 domos dimisit. confestim inde castra movit, et, qua-
 cumque incedebat agmen, legati dedentium civitates
 7 suas occurrebant, et, cum Tarraconem venit, iam omnis
 cis Hiberum Hispania perdomita erat, captivique et
 Romani et socium ac Latini nominis, variis casibus
 in Hispania oppressi, donum consuli a barbaris re-
 8 ducebantur. fama deinde vulgatur consulem in Tur-
 detaniam exercitum ducturum, et ad devios montanos
 9 'profectum etiam' falso perlatum est. ad hunc vanum
 et sine auctore ullo rumorem Bergistanorum civitatis
 septem castella defecerunt. eos educto exercitu con-
 sul sine memorando proelio in potestatem redegit.
 10 hand ita multo post eidem, regresso Tarraconem con-
 sule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt.
 iterum subacti; sed non eadem venia victis fuit. sub
 corona venire omnes, ne saepius pacem sollicitarent.
 XVII. Interim P. Manlius praetor exercitu vetere

a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto et
 Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item
 exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. omnium Hi- 2
 spanorum maxime imbelles habentur Turdetani; freti
 tamen multitudine sua obviam ierunt agmini Ro- 3
 mano. eques immissus turbavit extemplo aciem
 eorum. pedestre proelium nullius ferme certaminis 4
 fuit; milites veteres, periti hostium bellicque, haud du-
 biam pugnam fecerunt. nec tamen ea pugna debel- 5
 latum est; decem milia Celtiberum mercede Turduli
 conducunt alienisque armis parabant bellum. consul 6
 interim rebellione Bergistanorum ictus, ceteras quoque
 civitates ratus per occasionem idem facturam, arma
 omnibus cis Hiberum Hispanis adimit. quam rem 7
 adeo aegre passi, ut multi mortem sibimet ipsi con-
 sciscerent, ferox genus, nullam vitam rati sine armis
 esse. quod ubi consuli renuntiatum est, senatores 8
 omnium civitatum ad se vocari iussit atque iis 'non
 nostra' inquit 'magis quam vestra refert vos non re- 9
 bellare, si quidem id maiore Hispanorum malo quam
 exercitus Romani labore semper adhuc factum est.
 id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effec- 10
 tum erit, ne possitis rebellare. volo id quam mollis-
 sima via consequi. vos quoque in ea re consilio me
 adjuvate. nullum libentius sequar, quam quod vos-
 met ipsi attuleritis.' tacentibus spatium se ad delibe- 11
 randum dierum paucorum dare dixit. cum revocati
 secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris
 omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, pro-
 12 fectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui
 circa incolebant, populos in deditionem accepit. Se-
 gesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem,
 vineis et pluteis cepit. XVIII. eo maiorem habebat
 difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi
 venerant in Hispaniam, quod ad illos taedio imperii
 Carthaginensium Hispani deficiebant, huic ex usurpata 2
 libertate in servitutum velut adserendi erant; et ita

mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii ob-
 3 dione ad defectionem cogerentur nec, nisi in tempore
 subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. sed in con-
 sule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima
 4 minimaque per se adiret atque ageret nec cogitaret
 modo imperaretque, quae in rem essent, sed pleraque
 ipse per se transigeret nec in quemquam omnium
 5 gravius severiusque quam in semet ipsum imperium
 exerceret, parsimonia et vigiliis et labore cum ultimis
 militum certaret nec quicquam in exercitu suo prae-
 cipui praeter honorem atque imperium haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania praetori P.
 Manlio Celtiberi mercede exciti ab hostibus, sicut ante
 dictum est, faciebant. itaque eo consul accersitus litteris
 2 praetoris legiones duxit. ubi eo venit, castra separatim
 Celtiberi et Turdetani habebant. cum Turdetanis ex-
 templo levia proelia incursantes in stationes eorum
 Romani facere semperque victores ex quamvis temere
 3 coepto certamine abire. ad Celtiberos in colloquium
 tribunos militum ire consul atque iis trium condicionum
 4 electionem ferre iubet, primam, si transire ad Romanos
 velint et duplex stipendium accipere, quam quantum
 5 a Turdetanis pepigissent; alteram, si domos abire, pu-
 blica fide accepta, nihil eam rem noxiae futuram, quod
 6 hostibus se Romanorum iunxissent; tertiam, si utique
 bellam placeat, diem locumque constituent, ubi secum
 armis decernant. a Celtiberis dies ad consultandum
 7 petita. concilium immixtis Turdetanis habitum magno
 8 cum tumultu; eo minus decerni quicquam potuit. cum
 incerta bellum an pax cum Celtiberis essent, commeatus
 tamen haud secus quam in pace ex agris castellisque
 hostium Romani portabant, deni saepe munimenta
 eorum, velut communi pacto commercio, privatis in-
 9 dutiis ingredientes. consul ubi hostis ad pugnam elicere
 nequit, primum praedatum sub signis aliquot expeditas
 10 cohortis in agrum integrae regionis ducit, deinde
 audito, Saguntiae Celtiberum omnis sarcinas impedi-

mentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum.
 postquam nulla moventur re, persoluto stipendio non
 suis modo sed etiam praetoris militibus relictoque
 omni exercitu in castris praetoris ipse cum septem co-
 hortibus ad Hiberum est regressus. XX. ea tam exigua
 manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani,
 Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem 2
 gentem, cum insita feritas continebat in armis, tum
 conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello
 esset occupatus, depopulorum subitis incursionibus
 sociorum. igitur ad oppidum eorum oppugnandum 3
 consul ducit non Romanas modo cohortes, sed iuven-
 tutem etiam merito infensorum iis sociorum. oppidum 4
 longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens
 habebant. quadringentos inde ferme passus constituit
 signa. ibi delectarum cohortium stationem relinquit 5
 praecepit iis, ne se ex eo loco ante moverent, quam
 ipse ad eos venisset; ceteras copias ad ulteriorem
 partem urbis circumducit. maximum ex omnibus auxi-
 liis numerum Suessetanae iuventutis habebat; eos ad
 murum oppugnandum subire iubet. quorum ubi arma 6
 signaque Lacetani cognovere, memores, quam saepe
 in agro eorum impune persultassent, quotiens ipsos
 signis collatis fudissent fugassentque, patefacta repente
 porta universi in eos erumpunt. vix clamorem eorum, 7
 nedum impetum Suessetani tulere. quod postquam,
 sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit, equo 8
 citato subter murum hostium ad cohortes avehitur
 atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Sues-
 setanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem in- 9
 ducit priusque omnia cepit, quam se reciperent La-
 cetani. mox ipsos nihil praeter arma habentis in deditio-
 nem accepit. XXI. confestim inde victor ad Bergium
 castrum ducit. receptaculum id maxime praedonum
 erat, et inde incursiones in agros pacatos provinciae
 eius fiebant. transfugit inde ad consulem princeps 2
 Bergistanus et purgare se ac popularis coepit: non

esse in manu ipsis rem publicam; praedones receptos
 3 totum suae potestatis id castrum fecisse. consul eum
 domum redire conficta aliqua probabili, cur afuisset,
 4 causa iussit; cum se muros subisse cerneret intentos-
 que praedones ad tuenda moenia esse, tum uti cum
 suae factionis hominibus meminisset arcem occupare.
 5 id, uti praeceperat, factum; repente anceps terror hinc
 muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta bar-
 baros circumvasit. huius potitus loci consul eos, qui
 6 arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis suaque
 habere iussit, Bergistanos ceteros quaestori ut venderet
 7 imperavit, de praedonibus supplicium sumpsit. pacata
 provincia vectigalia magna instituit ex ferrariis ar-
 gentariisque, quibus tum institutis locupletior in dies
 8 provincia fuit. ob has res gestas in Hispania suppli-
 cationem in triduum patres decreverunt.

XXII. Eadem aestate alter consul L. Valerius
 Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam
 2 silvam signis collatis secundo proelio confixit. octo
 milia Gallorum caesa traduntur; ceteri omisso bello
 3 in vicis suos atque agros dilapsi. consul relicum
 aestatis circa Padum Placentiae et Cremonae exerci-
 tum habuit restituitque, quae in iis oppidis bello di-
 ruta fuerant.

4 Cum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset,
 T. Quinctio in Graecia ita hibernis actis, ut exceptis
 Aetolis, quibus nec pro spe victoriae praemia conti-
 gerant, nec diu quies placere poterat, universa Graecia
 simul pacis libertatisque perfruens bonis egregie statu
 5 suo gauderet nec magis in bello virtutem Romani
 ducis quam in victoria temperantiam iustitiamque et
 moderationem miraretur, senatus consultum, quo bel-
 lum adversus Nabim Lacedaemonium decretum erat,
 6 adfertur. quo lecto Quinctius conventum Corinthum
 omnium sociarum civitatum legationibus in diem cer-
 tam edicit. ad quam ubi frequentes undique principes
 convenerunt, ita uti ne Aetoli quidem abessent, tali

oratione est usus: 'bellum adversus Philippum non 7
 magis communi animo consilioque Romani et Graeci
 gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt.
 nam et Romanorum amicitiam nunc Carthaginiensis 8
 hostis eorum iuvando, nunc hic sociis nostris oppug-
 nandis violaverat et in vos talis fuit, ut nobis, etiam 9
 si nostrarum oblivisceremur iniuriarum, vestrae iniu-
 riae satis digna causa belli fuerit. hodierna consultatio
 tota ex vobis pendet. refero enim ad vos, utrum 10
 Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati ve-
 litis sub ditione eius esse, an aequum censeatis no-
 11 bilissimam vetustissimamque civitatem, in media
 Graecia sitam, repeti in libertatem et eodem statu
 quo ceteras urbes Peloponnesi et Graeciae esse. haec 12
 consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos
 est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatae
 Graeciae unius civitatis servitus non plenam nec in-
 13 tegram gloriam esse sinit. ceterum, si vos nec cura
 eius civitatis nec exemplum nec periculum movet, ne
 serpat latius contagio eius mali, nos aequi bonique
 facimus. de hac re vos consulo, staturus eo, quod
 plures censueritis.'

XXIII. Post orationem Romani imperatoris per-
 censerent aliorum sententiae coeptae sunt. cum legatus 2
 Atheniensium, quantum poterat, gratiis agendis Ro-
 manorum in Graeciam merita extulisset, 'imploratos
 [auxilium] adversus Philippum tulisse opem, non ro- 3
 gatos ultro adversus tyrannum Nabim offerre auxilium'
 indignatusque esset haec tanta merita sermonibus ta-
 4 men aliquorum carpi futura calumniantium, cum fateri
 potius praeteritorum gratiam deberent, apparebat in-
 5 cessi Aetolos. igitur Alexander, princeps gentis, invec-
 tus primum in Atheniensis, libertatis quondam duces
 et auctores, adsentationis propriae gratia communem
 causam prodentis, questus deinde [est] Achaeos, Phi- 6
 lippi quondam milites, ad postremum inclinata fortuna
 eius transfugas, et Corinthum recepisse et id agere,

7 ut Argos habeant, Aetolos, primos hostis Philippi,
semper socios Romanorum, pactos in foedere suas
8 et Pharsalo, insimulavit fraudis Romanos, quod vano
titulo libertatis ostentato Chalceidem et Demetriadem
praesidiis tenerent, qui Philippo cunctanti deducere
9 inde praesidia obicere semper soliti sint 'numquam,
donec Demetrias Chalcesque et Corinthus tenerentur,
10 liberam Graeciam fore', postremo quia manendi in
Graecia retinendique exercitus Argos et Nabim causam
11 facerent. deportarent legiones in Italiam; Aetolos pol-
liceri aut condicionibus et voluntate sua Nabim praesi-
dium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in
potestate consentientis Graeciae esse.

XXIV. Haec vaniloquentia primum Aristaenum,
2 praetorem Achaeorum, excitavit. 'ne istuc' inquit 'Iup-
piter optimus maximus sirit Iunoque regina, cuius in
tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedae-
monium et latrones Aetolos praemium sit posita
in eo discrimine, ut miserius a vobis recipiatur, quam
3 ab illo capta est. mare interiectum ab istis praedoni-
bus non tuetur nos, T. Quincti; quid, si in media
Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est?
linguam tantum Graecorum habent, sicut speciem ho-
4 minum; moribus ritibusque efferatioribus quam ulli
barbari, immo quam immanes beluae vivunt. itaque
vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recipe-
retis et ita res Graeciae constituatis, ut ab latrocinio
5 quoque Aetolorum satis pacata haec relinquatis.' Ro-
manus, cunctis undique increpantibus Aetolos, respon-
surum se fuisse iis dixit, nisi ita infensos omnis in
eos videret, ut sedandi potius quam irritandi essent.
6 contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aeto-
lisque esset, referre se dixit, quid de Nabidis bello
7 placeret, nisi redderet Achaeis Argos. cum omnes
bellum decressent, auxilia ut pro viribus suis quaeque
civitates mitterent, est hortatus. ad Aetolos legatum

etiam misit, magis ut nudaret animos, id quod evenit,
quam spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia
arcesserent, imperavit. per eosdem dies et Antiochi 2
legatis de societate agentibus respondit nihil se absen-
tibus decem legatis sententiae habere; Romam eundum 3
ad senatum iis esse. ipse copias adductas ab Elatia
ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristaenus 3
praetor cum decem milibus Achaeorum, equitibus mille
occurrit, et haud procul inde iunctis exercitibus po-
suerunt castra. postero die in campum Argivorum 4
descenderunt et quattuor ferme milia ab Argis locum
castris capiunt. praefectus praesidii Laconum erat 5
Pythagoras, gener idem tyranni et uxoris eius frater,
qui sub adventum Romanorum et utrasque arces —
nam duas habent Argi — et loca alia, quae aut op-
portuna aut suspecta erant, validis praesidiis firmavit;
sed inter haec agenda pavorem iniectum adventu Ro- 6
manorum dissimulare haudquaquam poterat; et ad
externum terrorem intestina etiam seditio accessit.
Damocles erat Argius, adulescens maioris animi quam 7
consilii, qui primo, iureiurando interposito, de prae-
sidio expellendo cum idoneis conlocutus, dum vires
adicere coniurationi studet, incautior fidei aestimator
fuit. conloquentem eum cum suis satelles a praefecto 8
missus cum accerseret, sensit proditum consilium esse
hortatusque est coniuratos, qui aderant, ut potius, quam 9
extorti morerentur, arma secum caperent. atque ita
cum paucis in forum pergit ire clamitans, ut, qui
salviam rem publicam vellent, auctorem et ducem se
libertatis sequerentur. haud sane movit quemquam, 10
quia nihil usquam spei propinquaе, nedum satis firmi
praesidii cernebant. haec vociferantem eum Lacedae- 11
monii circumventum cum suis interfecerunt. comprehensi
deinde quidam et alii. ex iis occisi plures, pauci in cu- 12
stodiam coniecti; *multi* proxima nocte funibus per mu-
rum demissi ad Romanos perfugerunt. XXVI. Quinctius

adfirmantibus iis, si ad portas exercitus Romanus
 2 fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse,
 et, si propius castra admoverentur, non quieturos
 Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa
 Cylarabim — gymnasium id est minus trecentos passus
 3 ab urbe — cum erumpentibus a porta Lacedaemoniis
 proelium commiserunt atque eos haud magno certamine
 compulerunt in urbem. et castra eo ipso loco,
 4 ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. diem
 inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oreretur;
 postquam oppressam metu civitatem vidit, advocat
 5 consilium de oppugnandis Argis: omnium principum
 Graeciae praeter Aristaenum eadem sententia erat, cum
 causa belli non alia esset, inde potissimum ordiendum
 6 bellum. Quinctio id nequaquam placebat, et Aristaenum
 contra omnium consensum disserentem cum haud dubia
 7 approbatione audivit; et ipse adiecit, cum pro Argivis
 adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus
 conveniens esse, quam omissa hoste Argos oppugnari?
 8 se vero caput belli Lacedaemonem et tyrannum peti-
 tarum. et dimisso consilio frumentatum expeditas co-
 hortas misit. quod maturi erat circa, demessum et
 convectum est; viride, ne hostes mox haberent, pro-
 9 tritum et corruptum. castra deinde movit et Parthenio
 superato monte praeter Tegeam tertio die ad Caryas
 posuit castra. ibi, priusquam hostium intraret agrum,
 10 sociorum auxilia expectavit. venerunt Macedones a
 Philippo mille et quingenti et Thessalorum equites
 quadringenti. nec iam auxilia, quorum adfatim erat,
 sed commeatus finitumis urbibus imperati morabantur
 11 Romanum. navales quoque magnae copiae convenie-
 bant; iam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navi-
 bus venerat, iam Rhodiae duodeviginti tectae naves,
 iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum
 12 decem tectis navibus, triginta lembis mixtisque aliis
 minoris formae navigiis. ipsorum quoque Lacedaemo-
 niorum exules permulti, tyrannorum iniuria pulsi, spe

reciperandae patriae in castra Romana convenerunt.
 multi autem erant, iam per aliquot aetates, ex quo 13
 tyranni tenebant Lacedaemonem, alii ab aliis expulsi.
 princeps erat exulum Agesipolis, cuius iure gentis 14
 regnum Lacedaemone erat, pulsus infans ab Lycurgo
 tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus
 Lacedaemone fuit.
 15 XXVII. Cum terra marique tantum belli circum-
 staret tyrannum, et prope nulla spes esset vere suas
 hostiumque aestimanti vires, non tamen omisit bellum, 2
 sed a Creta mille delectos iuventutis eorum excivit,
 cum mille iam haberet, et tria milia mercenariorum
 militum, decem milia popularium cum castellanis agre-
 stibus in armis habuit et fossa valloque urbem com-
 munivit; et, ne quid intestini motus oreretur, metu 3
 et acerbitate poenarum tenebat animos, quoniam, ut
 salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. cum 4
 suspectos quosdam civium haberet, eductis in campum
 omnibus copiis — Dromon ipsi vocant — positis armis 5
 ad contionem vocari iubet Lacedaemonios atque eorum
 contioni satellites armatos circumdedit; et pauca prae- 6
 fatus, cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum
 in tali tempore foret, et ipsorum referre, si quos
 suspectos status praesens rerum faceret, prohiberi 7
 potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientis;
 itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, 7
 quae instet, tempestas praetereat; hostibus repulsis,
 a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur,
 minus periculi esse, extemplo eos emissurum —: sub 8
 haec citari nomina octoginta ferme principum iuven-
 tutis iussit atque eos, ut quisque ad nomen respon-
 derat, in custodiam tradidit; nocte insequenti omnes 9
 interfecti. Ilotarum deinde quidam — hi sunt iam
 inde antiquitus castellani, agreste genus —, transfugere 10
 voluisse insimulati per omnis vicos sub verberibus
 acti necantur. hoc terrore obstipuerant multitudinis
 animi ab omni conatu novorum consiliorum. intra 10

munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet, et urbem relinquere tam suspensis et incertis omnium animis metuens.

XXVIII. Quinctius satis iam omnibus paratis profectus ab stativis die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit, quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedaemoniorum tyranno, signis conlatis dimicasse dicebatur. inde cum audisset descensum difficilis et arctae viae esse, brevi per montes circuitu praemissis, qui munirent viam, lato satis et patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem moenibus, pervenit. ubi castra metantis Romanos Quinctiumque ipsum cum equitibus atque expeditis praegressum auxiliares tyranni adorti in terrorem ac tumultum coniecerunt nihil tale expectantis, quia nemo iis obvius toto itinere fuerat, ac velut pacato agro transierant. aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, cum in se cuique minimum fiduciae esset, trepidatum est; tandem signa legionum supervenerunt, et, cum primi agminis cohortes inductae in proelium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani, cum tantum a muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paulisper steterunt; postquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. postero die Quinctius prope flumen praeter urbem sub ipsas Menelai montis radices ducere copias instructas pergit; primae legionariae cohortes ibant, levis armatura et equites agmen cogeant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem adgrederetur. postquam extremum agmen praeteriit, tum ab oppido, eodem, quo pridie eruperant, tumultu pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogeant; qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis suorum animis signa extemplo convertit totumque in hostem agmen circumegit. itaque,

velut rectae acies concurrissent, iustum aliquamdiu proelium fuit; tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt; quae minus infesta ac trepida fuisset, nisi Achaei locorum prudentes institissent. ii et caedem ingentem ediderunt et dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra; unde cum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis et amoeni agri loca esset, nullo iam hostium porta excedente castra movit ad fluvium Eurotam. inde vallem Taygeto subiectam agrosque ad mare pertinentis evastat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimae orae oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedaemoniis receptaculum esse nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis adgredi constituit. erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico apparatu instructa. in tempore Quinctio rem haud facilem adgredienti rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navalium sociorum e tribus contracta classibus intra paucos dies omnia, quae ad oppugnationem urbis terra marique munitae faciunda opera erant, effecit. iam testudinibus admotis murus subruebatur, iam arietibus quatiebatur. itaque una crebris ictibus eversa est turris quodque circa muri erat casu eius prostratum; et Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostis, simul per patefactum ruina iter inrumpere conabantur. nec multum a fuit, quin, quae intenderant, penetrarent; sed tardavit impetum eorum spes obiecta dedendae urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio praerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum traditurum se urbem; et cum ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab uno urbs defendebatur. et difficilior

facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quattuor
 11 milibus delectorum militum supervenisset, is cum su-
 percilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam
 aciem ostendisset, et ex altera parte L. Quinctius ab
 12 operibus suis terra marique instaret, tam vero despe-
 ratio Gorgopani quoque coegit id consilii, quod in
 13 altero morte vindicaverat, capere, et pactus, ut ab-
 ducere inde milites, quos praesidii causa habebat,
 14 liceret, tradidit Quinctio urbem, priusquam Gytheum
 traderetur, Pythagoras, praefectus Argis relictus, tra-
 dita custodia urbis Timocrati Pellenensi cum mille
 mercenariis militibus et duobus milibus Argivorum
 Lacedaemonem ad Nabim venit. *mitra q. ab ipso nato*
 2 *XXX.* Nabis sicut primo adventu Romanae classis
 et traditione oppidorum maritimae orae conterritus
 2 erat, sic parva spe cum acquievisset Gytheo ab suis
 3 retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit
 esse et, cum ab terra omnibus circa hostibus nihil
 3 spei esset, a mari quoque toto se interclusum, ceden-
 dum fortunae ratus caduceatorem primum in castra
 4 misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se
 4 mitti, qua impetrata re Pythagoras ad imperatorem
 venit nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno
 5 colloqui cum imperatore liceret, consilio advocato cum
 omnes dandum colloquium censuissent, dies locusque
 6 constituitur, in mediae regionis tumulos modicis copiis
 7 sequentibus cum venissent, relictis ibi in statione con-
 specta utrimque cohortibus Nabis cum delectis custo-
 7 dibus corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege
 et Sosila Rhodio et Aristaeno, Achaeorum praetore,
 8 tribunisque militum paucis descendit. *XXXI.* ibi per-
 misso, [ut] seu dicere prius seu audire mallet, ita coepit
 9 tyrannus, si ipse per me, T. Quincti vosque qui adestis,
 causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum
 10 aut inferretis, possem, tacitus eventum fortunae meae
 2 expectassem; nunc imperare animo nequivi, quin, prius
 quam perirem, cur periturus essem, scirem, et hei-

cules, si tales essetis, qualis esse Carthaginienses fama 3
 est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet, in
 me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse non
 mirarer; nunc cum vos intueor, Romanos esse video, 4
 qui rerum divinarum foedera, humanarum fidem so-
 cialem sanctissimam habeatis; cum me ipse respexi, 5
 eum me esse spero, cui et publice, sicut ceteris La-
 cedaemoniis, vobiscum vetustissimum foedus sit et meo
 nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi
 bello renovata. at enim ego eam violavi et everti, 6
 quod Argivorum civitatem teneo. quo modo hoc tuear? 7
 re an tempore? res mihi duplicem defensionem prae-
 bet; nam et ipsis vocantibus ac tradentibus urbem
 eam accepi, non occupavi, et accepi, cum Philippi
 partium, non in vestra societate esset. tempus autem 8
 eo me liberat, quod, cum iam Argos haberem, societas
 mihi vobiscum convenit, et, ut vobis mitterem ad
 bellum auxilia, non, ut Argis praesidium deducerem,
 pepigistis. at hercule in ea controversia, quae de 9
 Argis est, superior sum et aequitate rei, quod non
 vestram urbem, sed hostium, quod volentem, non vi 10
 coactam accepi, et vestra confessione, quod in condi-
 tionibus societatis Argos mihi reliquistis; ceterum 11
 nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad
 libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco.
 de nomine hoc respondere possum, me, qualiscumque 12
 sum, eundem esse, qui fui, cum tu ipse mecum, T.
 Quincti, societatem pepigisti. tum me regem appellari 13
 a vobis memini, nunc tyrannum vocari video. itaque,
 si ego nomen imperii mutassem, mihi meae incon-
 stantiae, cum vos mutetis, vobis vestrae reddenda ratio
 est. quod ad multitudinem servis liberatis auctam et 14
 egentibus divisum agrum attinet, possum quidem et
 in hoc me iure temporis tutari: iam feceram haec, 15
 qualiacumque sunt, cum societatem mecum pepigistis
 et auxilia in bello adversus Philippum accepistis; sed 16
 si nunc ea fecissem, non dico quid in eo vos laesissem

aut vestram amicitiam violassem?' sed illud, me more
 17 atque instituto maiorum fecisse. nolite ad vestras leges
 atque instituta exigere ea, quae Lacedaemone fiunt.
 nihil comparare singula necesse est. vos a censu equi-
 tem, a censu peditem legitis, et paucos excellere opi-
 18 bus, plebem subiectam esse illis vultis; noster legum
 lator non in paucorum manu rem publicam esse vol-
 uit, quem vos senatum appellatis, nec excellere unum
 aut alterum ordinem in civitate, sed per aequationem
 fortunae ac dignitatis fore credidit, ut multi essent,
 19 qui arma pro patria ferrent. pluribus me ipse egisse
 quam pro patria sermonis brevitate fateor; et breviter
 peroratum esse potuit, nihil me, postquam vobiscum
 institui amicitiam, cur eius vos paeniteret, commisisse.

XXXII. Ad haec imperator Romanus: 'amicitia
 et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope,
 2 rege Lacedaemoniorum iusto ac legitimo, facta est,
 cuius ius tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt
 Lacedaemone imperium, quia nos bella nunc
 Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant,
 usurparunt, sicut tu quoque hoc Macedonico bello
 3 fecisti. nam quid minus conveniret quam eos, qui pro
 libertate Graeciae adversus Philippum gereremus bel-
 lum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno
 qui umquam fuit saevissimo et violentissimo in suos?
 4 nobis vero, etiam si Argos nec cepisses per fraudem
 nec teneres, liberantibus omnem Graeciam Lacedaemon
 quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque
 in leges suas, quarum modo tamquam aemulus Lycurgi
 5 mentionem fecisti. an, ut ab Iaso et Bargyliis prae-
 sidia Philippi deducantur, curae erit nobis; Argos et
 Lacedaemonem, duas clarissimas urbes, lumina quon-
 dam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus, quae
 titulum nobis liberatae Graeciae servientes deformant?
 6 at enim cum Philippo Argivi senserunt. remittimus
 hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. satis compertum
 habemus duorum aut summum trium in ea re, non

civitatis culpam esse, tam hercule, quam in te tuoque 7
 praesidio accersendo accipiendoque in arcem nihil est
 publico consilio actum. Thessalos et Phocensis et 8
 Loerensis consensu omnium scimus partium Philippi
 fuisse; tamen cum cetera liberavimus Graecia; quid
 tandem censes in Argivis, qui insontes publici con-
 siliarii sint, facturos? servorum ad libertatem vocatorum 9
 et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi obici
 dicebas, non quidem nec ipsa mediocria; sed quid ista
 sunt prae iis, quae a te tuisque cotidie alia super alia
 facinora eduntur? exhibe liberam contionem vel Argis 10
 vel Lacedaemone, si audire iuvat vera dominationis im-
 potentissimae crimina. ut alia omnia vetustiora omit-
 tam, quam caedem Argis Pythagoras iste, gener tuus,
 paene in oculis meis edidit? quam tu ipse, cum iam
 prope in finibus Lacedaemoniorum essem? age dum, 12
 quos in contione comprehensos omnibus audientibus
 civibus tuis te in custodia habiturum esse pronuntiasti,
 iube vinctos produci; miseri parentes, quos falso lu-
 gent, vivere sciant. at enim, ut iam ita sint haec, 13
 quid ad vos, Romani? hoc tu dicas liberantibus Grae-
 ciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare traiecerunt,
 terra marique gesserunt bellum? vos tamen, inquis, 14
 vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi.
 quotiens vis te id arguam fecisse? sed nolo pluribus;
 summam rem complectar. quibus igitur rebus amicitia 15
 violatur? nempe his maxime duabus, si socios meos
 pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas.
 utrumque a te factum est; nam et Messenen, uno 16
 atque eodem iure foederis quo et Lacedaemonem in
 amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis
 urbem vi atque armis cepisti et cum Philippo, hoste 17
 nostro, non societatem solum sed, si diis placet, ad-
 finitatem etiam per Philoclen, praefectum eius, pepi-
 gisti et ut bellum adversus nos gerens mare circa 18
 Maleum infestum navibus piraticis fecisti et plures
 prope cives Romanos quam Philippus cepisti atque

19 occidisti, tatorque Macedoniae ora quam promunturium
Maleae commeatus ad exercitus nostros portantibus
20 navibus fuit. proinde parce, sis, fidem ac iura societatis
iactare et omnia populari oratione tamquam tyrannus
et hostis loquere. XXXIII. sub haec Aristaeus nunc
monere Nabim, nunc etiam orare, ut, dum diceret,
dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret;
2 referre deinde nominatim tyrannos civitatum finiti-
marum coepit, qui deposito imperio restitutaque liber-
tate suis non tutam modo sed etiam honoratam inter
3 civis senectutem egissent. his dictis in vicem audi-
tisque nox prope diremit colloquium. postero die Nabis
4 Argis se cedere ac deducere praesidium, quando ita
Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum
5 dixit; aliud si quid postularent, scriptum ut ederent
petiit, ut deliberare cum amicis posset. ita et tyranno
tempus datum ad consultandum est, et Quinctius so-
6 ciorum etiam principibus adhibitis habuit consilium.
7 maximae partis sententia erat perseverandum in bello
esse et tollendum tyrannum; numquam aliter tutam
8 libertatem Graeciae fore; satius multo fuisse non mo-
9 veri bellum adversus eum quam omitti motum; et
10 ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futu-
rum auctore iniusti imperii adsumpto populo Romano
et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum
11 libertati civium suorum incitaturum. ipsius imperatoris
animus ad pacem inclinatio erat. videbat enim com-
pulsio intra moenia hoste nihil praeter obsidionem
12 restare, eam autem *incipitem* fore et diuturnam; non
enim Gytheum, quod ipsum tamen traditum, non ex-
pugnatum esset, sed Lacedaemonem, validissimam ur-
bem viris armisque, oppugnaturus. unam spem fuisse,
si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac
seditio excitari posset; cum signa portis prope inferri
cernerent, neminem se movisse. adiciebat et cum
Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeun-
tem nuntiare; multo maioribus quam ante terrestribus

navalibusque copiis in Europam eum transisse. si oc- 13
cupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus aliis
copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum
gesturos? haec propalam dicebat; illa tacita suberat 14
cura, ne novus consul Graeciam provinciam sortiretur
et inchoata belli victoria successori tradenda esset.
XXXIV. cum adversus tendendo nihil moveret socios,
simulando se transire in eorum sententiam omnis in ad-
sensum consilii sui traduxit. 'bene vertat' inquit, 'obsi- 2
deamus Lacedaemonem, quando ita placet; illud modo
ne fallat: [ceterum] cum res tam lenta, quam ipsi scitis,
3 oppugnatio urbium sit et obsidentibus prius saepe quam
obsessis taedium adferat, iam nunc hoc ita proponere
vos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonis
moenia esse. quae mora si laborem tantum ac peri- 3
culum haberet, ut et animis et corporibus ad susti-
nenda ea parati essetis, hortarer vos; nunc impensa 4
quoque magna eget in opera, in machinationes et
tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est, in com- 5
meatus vobis nobisque in hiemem expediendos. itaque,
6 ne aut repente trepidetis aut rem inchoatam turpiter
destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo
explorandumque, quid quaeque animi, quid virium
7 habeat. auxiliorum satis superque habeo; sed quo
plures sumus, pluribus rebus egebimus. nihil iam
praeter nudum solam ager hostium habet, ad hoc hiems
accedet, ad comportandum ex longinquo difficilis.'
8 haec oratio primum animos omnium ad respicienda
sua cuiusque domestica mala convertit, segnitiam, in-
vidiam et obrectationem domi manentium adversus
9 militantis, libertatem difficilem ad consensum, inopiam
publicam, malignitatem conferendi ex privato. versis
itaque subito voluntatibus faceret, quod e re publica
populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori
permiserunt. XXXV. inde Quinctius adhibitis legatis
tantum tribumisque militum condiciones, in quas pax 2
cum tyranno fieret, has conscripsit: sex mensium in-

dutiae ut essent Nabidi Romanisque et Eumeni regi
 et Rhodiis; legatos extemplo mitterent Romam T. Quinc-
 tius et Nabis, ut pax [ex] auctoritate senatus confir-
 3 maretur; et qua die scriptae condiciones pacis editae
 Nabidi forent, ea dies ut indutiarum principium esset,
 et ut ex ea die intra decimum diem ab Argis cete-
 risque oppidis, quae in Argivorum agro essent, prae-
 4 sidia omnia deducerentur vacuaque et libera traderentur
 Romanis, et ne quod inde mancipium regium publi-
 cumve aut privatum educeretur, si qua ante educta
 5 forent, dominis recte restituerentur; naves, quas civi-
 tatibus maritimis ademisset, redderet neve ipse navem
 ullam praeter duos lembos, qui non plus quam sedecim
 6 remis agerentur, haberet; perfugas et captivos omnibus
 sociis populi Romani civitatibus redderet et Messeniis
 omnia, quae comparerent quaeque domini cognosset;
 7 exulibus quoque Lacedaemoniis liberos et coniuges
 restitueret, quae earum viros sequi voluissent, invita
 8 ne qua exulis comes esset; mercenariorum militum
 Nabidis, qui aut in civitates suas aut ad Romanos
 9 transissent, iis res suae omnes recte redderentur; in
 Creta insula ne quam urbem haberet; quas habuisset,
 redderet Romanis; ne quam societatem cum ullo Cre-
 tensium aut quoquam alio institueret neu bellum
 10 gereret; civitatibus omnibus, quasque [et] ipse resti-
 tuisset quaeque se suaque in fidem ac dicionem populi
 Romani tradidissent, omnia praesidia deduceret seque
 11 ipse suosque ab iis abstineret; ne quod oppidum neu
 quod castellum in suo alienove agro conderet; obsides,
 ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano
 placuisset, et filium in iis suum, et talenta centum
 argenti in praesenti et quinquaginta talenta in singulos
 annos per annos octo. XXXVI. haec conscripta ca-
 stris propius urbem motis Lacedaemonem mittuntur.
 2 nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno,
 nisi quod praeter spem reducendorum exulum mentio
 nulla facta erat; maxime autem omnium ea res

offendebat, quod et naves et maritimae civitates
 ademptae erant. fuerat autem ei magno fructui mare, 3
 omnem oram a Maleo praedatoris navibus infestam
 habenti; inventum praeterea civitatum earum ad
 supplementum longe optimi generis militum habebat.
 has condiciones quamquam ipse in secreto voluta- 4
 verat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant,
 vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda
 satellitum regionum ingeniis. non tam omnia uni- 5
 versi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, singuli
 carpebant. qui exulum coniuges in matrimonio
 habebant aut ex bonis eorum aliquid possederant,
 tamquam amissuri, non reddituri indignabantur. ser- 6
 vis liberatis a tyranno non irrita modo futura liber-
 tas, sed multo foedior, quam fuisset ante, servitus
 redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante
 oculos obversabatur. mercennarii milites et pretia 7
 militiae casura in pace aegre ferebant et reditum sibi
 nullum in civitates videbant, infensas non tyrannis
 magis quam satellitibus eorum. XXXVII. haec inter
 se primo in circulis serentes fremere; deinde subito
 ad arma discurrerunt. quo tumultu cum per se satis 2
 irritatam multitudinem cerneret tyrannus, contionem
 advocari iussit. ubi cum ea, quae imperarentur ab 3
 Romanis, exposuisset et graviora atque indigniora
 quaedam falso adfinxisset, et ad singula nunc ab uni-
 versis, nunc a partibus contionis acclamaretur, in-
 terrogavit, quid se respondere ad ea aut quid facere
 vellent. prope una voce omnes nihil responderi et 4
 bellum geri iusserunt; et pro se quisque, qualia multi-
 tudo solet, bonum animum habere et bene sperare
 iubentes, fortis fortunam adiuvere aiebant. his vocibus 5
 incitatus tyrannus et Antiochum Aetolosque adiuturos
 pronuntiat, et sibi ad obsidionem sustinendam copia-
 rum adfatim esse. exciderat pacis mentio ex omnium 6
 animis, et in stationes non ultra quieturi discurrunt.
 paucorum excursio lacescentium et emissa iacula ex-

templo et Romanis dubitationem, quin bellandum
 7 esset, exemerunt. levia inde proelia per quadriduum
 primum sine ullo satis certo eventu commissa; quinto
 8 die prope iusta pugna adeo paventes in oppidum
 Lacedaemonii compulsi sunt, ut quidam milites Ro-
 mani terga fugientium caedentes per intermissa, ut
 tunc erant, moenia urbem intrarint. XXXVIII. et tunc
 quidem Quinctius satis eo terrore coercitis excursionibus
 hostium nihil praeter ipsius oppugnationem urbis
 superesse ratus, missis, qui omnis navalis socios a
 Gytheo accerserent, ipse interim cum tribunis militum
 2 ad visendum urbis situm moenia circumvehitur. fuerat
 quondam sine muro Sparta; tyranni nuper locis pa-
 tentibus planisque obiecerant murum; altiora loca et
 difficilia aditu stationibus armatorum pro munimento
 3 obiectis tutabantur. ubi satis omnia inspexit, corona
 oppugnandam ratus omnibus copiis — erant autem
 Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque,
 simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta
 4 milia hominum — urbem cinxit. alii scalas,
 alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modo
 sed etiam terrerent, portabant. iussi sublato clamore
 subire undique omnes, ut, qua primum occurrerent
 quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lace-
 5 daemonii ignorarent. quod roboris in exercitu erat,
 trifariam divisum; parte una a Phoebeo, altera a
 Dictynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias ap-
 pellant — omnia autem haec aperta sine muro loca
 6 sunt — adgredi iubet. cum tantus undique terror
 urbem circumvasisset, primo tyrannus et ad clamores
 repentinos et ad nuntios trepidos motus, ut quisque
 maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat aut alios
 7 quos mittebat; deinde circumfuso undique pavore ita
 obtorpuerunt, ut nec dicere, quod in rem esset, nec audire
 posset nec inops modo consilii sed vix mentis compos
 esset. XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis
 Lacedaemonii, ternaque acies tempore uno locis di-

versis pugnabant; deinde crescente certamine nequa-
 quam erat proelium parum missilibus enim Lacedae-
 2 monii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti
 perfacile Romanus timebatur miles, et quod alii vani,
 alii leves admodum ictus erant, nam propter angustias
 3 loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum
 procursu, quo plurimum concitantur, tela spatium
 habebant, sed ne ut de gradu quidem libero ac sta-
 bili conarentur. itaque ex adverso missa tela nulla
 4 in corporibus, rara in sentis haerebant; ab circum-
 stantibus ex superioribus locis vulnerati quidam sunt;
 5 mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo
 sed tegulae quoque inopinantis pereulerunt. sublatis
 6 deinde supra capita scutis continuatisque ita inter se,
 ut non modo ad caecos ictus sed ne ad inserendum
 quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, tes-
 tudine facta subibant, et primae angustiae paulisper
 7 sua hostiumque refertae turba tenuerunt; postquam
 in patientiorem viam urbis paulatim urgentes hostem
 processere, non ultra vis eorum atque impetus susti-
 8 neri poterant. cum terga vertissent Lacedaemonii et
 fuga effusa superiora peterent loca, Nabis quidem, ut
 capta urbe trepidans, quam ipse evaderet, circum-
 spectabat; Pythagoras cum ad cetera animo officioque
 9 ducis fungebatur, tum vero unas, ne caperetur urbs,
 causa fuit; succendi enim aedificia proxima muro iussit.
 quae cum momento temporis arsissent, ut adiuvantibus
 10 ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent,
 ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo frag-
 11 menta sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire,
 et flamma late fundi, fumus terrorem etiam maiorem
 quam periculum facere. itaque et qui extra urbem erant
 12 Romanorum, tum maxime impetum facientes recessere a
 muro, et qui iam intraverant, ne incendio ab tergo oriente
 intercladerentur ab suis, receperunt sese; et Quinctius,
 13 postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere iussit.
 ita iam capta prope urbe revocati in castra redierunt.

XL. Quinctius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens territavit eos nunc proeliis lacessendo, nunc operibus inter-
 2 saepiendo quaedam, ne exitus ad fugam esset. his comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit; quem Quinctius primo aspernatus excedere castris iussit, dein suppliciter orantem
 3 advolutumque genibus tandem audivit. prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum; dein cum
 4 ea velut vana et sine effectu nihil proficeret, eo deducta est res, ut iis condicionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erant, indutiae fierent, pecuniaque et obsides accepti.

5 Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis [prope] super alios adferentibus tantum non iam captam
 6 Lacedaemonem esse erecti et ipsi, simul eo, quod Pythagoras cum parte validissima praesidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce
 7 Archippo quodam praesidium expulerunt; Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, vivum fide data emiserunt. huic laetitiae Quinctius supervenit pace data tyranno dimissisque ab Lacedaemone Eumene et Rhodiis et L. Quinctio fratre ad classem. XLI. laeta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt praefeceruntque ludis ipsum imperatorem.
 2 multa erant, quae gaudium cumularent: reducti cives ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras quosque
 3 ante Nabis abduxerat; redierant, qui post compertam a Pythagora coniurationem et caede iam coepta effugerant; libertatem ex longo intervallo libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce praeconis libertas est Argivorum.
 4 Achaeis quantum restituti Argi in commune Achaiae concilium laetitiae adferebant, tantum serva Lacedaemon

relicta et lateri adhaerens tyrannus non sincerum gaudium praebebant; Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare: cum Philippo non ante desitum bellari,
 5 quam omnibus excederet Graeciae urbibus; tyranno relictam Lacedaemonem; regem autem legitimum, qui
 6 in Romanis fuerit castris, ceterosque nobilissimos cives in exilio victuros; Nabidis dominationis satellitem factum
 7 populum Romanum. Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit.

Sunt qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana
 8 positis castra dinque cunctatum, quia Aetolorum auxilia expectasset, coactum ad extremum acie configere impetu in pabulatores suos a Romanis facto; eo proelio
 9 victum castrisque exutum pacem petisse, cum cecidissent quattuordecim milia militum, capta plus quattuor milia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis et a M. Porcio consule ex Hispania litterae adlatae. utriusque nomine in dies ternos supplicatio ab senatu decreta est. L. Valerius consul, cum post fusos circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset, comitiorum causa
 2 Romam rediit et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. praetoria inde comitia habita; creati
 3 P. Cornelius Scipio et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus et Sex. Digitius et T. Iuventius Thalna. comitiis perfectis consul in provinciam rediit.

Novum ius eo anno a Ferentinatibus temptatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos Salernumque et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, et cum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus iudicavit non esse eos civis Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, 2 legati Nabidis tyranni Romam venerunt. iis extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax, quae cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt impetraruntque.

3 De provinciis cum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia 4 provincia esset. Scipio satis esse Italiae unum consulem censebat; alteri Macedoniam decernendam esse. bellum grave ab Antiocho imminere. iam ipsum sua sponte in Europam transgressum; quid deinde factu- 5 rum censerent, cum hinc Aetoli, haud dubii hostes, vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus 6 insignis imperator, stimulareret? dum de provinciis consulum disceptatur, praetores sortiti sunt; Cn. Domitio urbana iurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit, 7 P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior, duobus Cn. Corneliis Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. in Macedoniam novum exercitum transportari 8 non placuit, eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio ac dimitti; item eum exercitum dimitti, qui 9 cum M. Porcio Catone in Hispania esset; consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas scribere eos legiones, ut dimissis, quos senatus censu- 10 isset, exercitibus octo omnino Romanae legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, 2 M. Porcio et L. Valerio consulibus. id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitrato pontificum censuerunt, ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, 3 quanta adsoleret, faciendos; ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter kal. Martias et pridie kal. Maias P. Cornelio et Ti. Sempronio consulibus. 4 Censuram inde comitia sunt habita. creati cen-

sores Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. principem senatus P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. tris omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepere- 5 runt, quod ludis Romanis aedilibus curulibus imperant, ut loca senatoria secernerent a populo; nam antea in promiscuo spectabant. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem saevitum. atrium Libertatis et villa publica ab iisdem resecta ampli- ficataque.

Ver sacrum ludique Romani votivi, quos voverat 6 Ser. Sulpicius Galba consul, facti. cum spectaculo eorum occupati animi hominum essent, Q. Pleminius, 7 qui propter multa in deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem coniectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam 8 facta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est necatusque.

XLV. Coloniae civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Volturnum, Liternum, treceni homines in singulas. item Salernum Buxentumque 2 coloniae civium Romanorum deductae sunt. deduxere triumviri Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, 3 qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Iunius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Helvius, deduxerunt. Tempsam item et Crotonem coloniae civium Romanorum deductae. Tempsanus 4 ager de Bruttiiis captus erat; Bruttii Graecos expulerant; Crotonem Graeci habebant. triumviri Cn. Octavius, L. Aemilius Paulus, C. Laetorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula, Q. **, C. Saloni- 5 us deduxerunt.

6 Prodigia quoque alia visa eo anno Romae sunt,
 7 alia nuntiata. in foro et comitio et Capitolio sanguinis
 guttae visae sunt. et terra aliquotiens pluit, et caput
 Vulcani arsit. nuntiatum est Nare amni lac fluxisse;
 pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso, et in
 Piceno agro non pedes, non manus habentem natum.
 8 ea prodigia ex pontificum decreto procurata. et sacri-
 ficium novemdiale factum est, quod Hadriani nuntiave-
 rant in agro suo lapidibus pluvisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul
 circa Mediolanium cum Gallis Insubribus et Bois, qui
 Dorulato duce ad concitandos Insubres Padum trans-
 gressi erant, signis collatis depugnavit. decem milia
 2 hostium sunt caesa. per eos dies collega eius M.
 Porcius Cato ex Hispania triumphavit. tulit in eo
 triumpho argenti infecti viginti quinque milia pondo,
 bigati centum viginti tria milia, Oscensis quingenta
 3 quadraginta, auri pondo mille quadringenta. militibus
 ex praeda divisit in singulos ducenos septuagenos aeris,
 triplex equiti.

4 Ti. Sempronius consul in provinciam profectus
 in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorum
 tum regulus eorum cum duobus fratribus tota gente
 concitata ad rebellandum castra locis apertis posuit,
 ut appareret dimicaturos, si hostis finis intrasset.
 5 consul ubi, quantae copiae, quanta fiducia esset hosti,
 sensit, nuntium ad collegam mittit, ut, si videretur ei,
 maturaret venire: se tergiversando in adventum eius
 6 rem extracturum. quae causa consuli cunctandi, eadem
 Gallis, praeterquam quod cunctatio hostium animos
 faciebat, rei maturandae erat, ut, priusquam coniunge-
 7 rentur consulum copiae, rem transigerent. per biduum
 tamen nihil aliud quam steterunt parati ad pugnan-
 dum, si quis contra egrederetur; tertio subire ad
 vallum castraque simul ab omni parte adgressi sunt.
 8 consul arma extemplo capere milites iussit; armatos
 inde paulisper continuit, ut et stolidam fiduciam hosti

augeret et disponderet copias, quibus quaeque portis
 erumperent. duae legiones duabus principalibus portis 9
 signa efferre iussae. sed in ipso exitu ita conferti 10
 obstitere Galli, ut clauderent viam. diu in angustiis
 pugnatum est; nec dextris magis gladiisque gerebatur
 res, quam scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant,
 Romani, ut signa foras efferrent, Galli, ut aut in castra 11
 ipsi penetrarent aut exire Romanos prohiberent. nec 12
 ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt,
 quam Q. Victorius primi pili centurio et C. Atinius
 tribunus militum, quartae hic, ille secundae legionis,
 rem in asperis proeliis saepe temptatam, signa adempta
 signiferis in hostis iniecerunt. dum repetunt enixe signum, 13
 priores secundani se porta eiecerunt. XLVII. iam hi
 extra vallum pugnantibus quarta legione in porta hae-
 rente, cum alius tumultus ex aversa parte castrorum
 est exortus. in portam quaestoriam irruperant Galli 2
 resistentisque pertinacius occiderant L. Postonium
 quaestorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium
 et P. Sempronium, praefectos socium, et ducentos
 ferme milites. capta ab ea parte castra erant, donec 3
 cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam
 quaestoriam portam, et eos, qui intra vallum erant,
 partim occidit, partim expulit castris et irrumpentibus
 obstetit. eodem fere tempore et quarta legio cum 4
 duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita
 simul tria proelia circa castra locis distantibus erant,
 clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a
 praesenti certamine animos pugnantium avertabant.
 usque ad meridiem aequis viribus ac prope pari spe 5
 pugnatum est. labor et aestus mollia et fluida corpora
 Gallorum et minime patientia sitis cum decedere pugna
 coegisset, in paucos restantis impetum Romani fece-
 runt fusosque compulerunt in castra. signum inde 6
 receptui ab consule datum est; ad quod pars maior
 receperunt sese, pars certaminis studio et spe potiundi
 castris hostium perstitit ad vallum. eorum paucitate 7

contempta Galli universi ex castris eruperunt; fusi inde Romani, quae imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria fuit; Gallorum tamen ad undecim milia, Romanorum quinque milia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese; consul Placentiam legiones duxit. XLVIII. Scipionem alii coniuncto exercitu cum collega per Boiorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvae paludisque passae sint, scribunt, alii nulla memorabili gesta re Romam comitiorum causa redisse.

2 Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiae, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit mutandisque iis, quae aut ipsius Philippi aut praefectorum eius licentia in civitatibus facta erant, cum suae factionis hominum vires augendo ius ac libertatem aliorum deprimerent. veris initio Corinthum conventu edicto venit. ibi omnium civitatum legationes in contionis modum circumfusae est adlocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Graecorum gente et imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. omnia cum approbatione ingenti sunt audita, praeterquam cum ad mentionem Nabidis ventum esset; id minime conveniens liberanti Graeciam videbatur, tyrannum reliquisse non suae solum patriae gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, haerentem visceribus nobilissimae civitatis. XLIX. nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, si sine excidio Lacedaemonis fieri potuisset, fatebatur pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse; nunc, cum aliter quam ruina gravissimae civitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademptis relinqui, quam intermori vehementioribus, quam quae pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram. praeteritorum commemorationi subiecit,

proficisci sibi in Italiam atque omnem exercitum deportare in animo esse; Demetriadis Chalcidisque praesidia intra decimum diem audituros deducta, Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuum Achaëis traditurum, ut omnes scirent, utrum Romanis an Aetolis mentiri mos esset, qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. sed illis nec, quid dicerent, nec, quid facerent, quicquam umquam pensi fuisse; reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis amicos pensent intellegantque, quibus credendum et a quibus cavendum sit. libertate modice utantur; temperatam eam salubrem et singulis et civitatibus esse, nimiam et aliis gravem et ipsis qui habeant praecipitem [et effrenatam] esse. concordiae in civitatibus principes et ordines inter se, et in commune omnes civitates consulerent. adversus consentientis nec regem quemquam satis validum nec tyrannum fore; discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, cum pars, quae domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet quam civi cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque, ut populus Romanus dignis datam libertatem ac munus suum bene positum sciret.

L. Has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lacrimae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. paulisper fremitus approbantium dicta fuit momentumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque demitterent. silentio deinde facto petiit ab iis, ut civis Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam; ne ipsis quidem honestum esse in liberata terra libertores eius servire. omnes acclamarunt gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur. ingens

6 numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, cum ab suis non redimerentur, venum dederat. multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit centum talentis eam rem Achaeis stetisse, cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione 7 Achaia habuit. adice nunc pro portione, quot verisimile sit Graeciam totam habuisse.

8 Nondum conventus dimissus erat, cum respiciunt praesidium ab Acrocorintho descendens protinus duci 9 ad portam atque abire. quorum agmen imperator secutus prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque iis eadem, 10 qua venerat, via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet atque se ibi opperi; inde namque in animo esse exercitum in Italiam 11 traicere. et L. Quinctio fratri, legato et praefecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret. LI. ipse Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum sed etiam ab Oreo atque Eretria praesidiis, conventum ibi Euboicarum habuit 2 civitatum admonitosque, in quo statu rerum accepisset eos et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde 3 proficiscitur; deductoque praesidio prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, perguit ire in Thessaliam, ubi non liberandae modo civitates erant, sed 4 ex omni colluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendae. nec enim temporum modo vitiis 5 ac violentia et licentia regia turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia nec conventum nec concilium ullum non per seditionem ac tumultum iam 6 inde a principio ad nostram usque aetatem traducentis. a censu maxime et senatum et iudices legit potentiorumque eam partem civitatum fecit, cui salva et tranquilla omnia esse magis expediebat. LII. ita cum per- 2 censuisset Thessaliam, per Epirum Oricum, unde erat

traiecturus, venit. ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes non minore agmine rerum captarum quam 3 suo prae se acto venerunt. postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edissequendas datus est triumphusque meritis ab lubentibus decretus. triduum triumphavit. die primo arma, tela 4 signaque aerea et marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quam quae ex civitatibus ceperat; secundo aurum argentumque factum infectumque et signatum. 5 infecti argenti fuit quadraginta tria milia pondo et ducenta septuaginta, facti vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis; et ex aere 6 multa fabrefacta; ad hoc clipea argentea decem. signati argenti octoginta quattuor milia fuere Atticorum; tetrachma vocant; trium fere denariorum in singulis 7 argenti est pondus. auri pondo fuit tria milia septingenta quattuordecim et clipeum unum ex auro totum 8 et Philippei nummi aurei quattuordecim milia quingenti quattuordecim. tertio die coronae aureae, dona 9 civitatum, tralatae centum quattuordecim; et hostiae ductae et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius, regis Philippi filius, fuit 10 et Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. ipse deinde Quinctius in urbem est invecutus. secuti 11 currum milites frequentes ut exercitu omni ex provincia deportato. his duceni quinquageni aeris in 12 pedites divisi, duplex centurioni, triplex equiti. praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant.

LIII. Exitu anni huius Q. Aelius Tubero tribunus plebis ex senatus consulto tulit ad plebem, plebesque scivit, uti duae Latinae coloniae una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur. his deducendis 2 triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Naevius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes, in Thurinum agrum A. Manlius, Q. Aelius,

L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius praetor urbanus in Capitolio habuit.

3 Aedes eo anno aliquot dedicatae sunt: una Iunonis
Matutae in foro olitorio, vota locataque quadriennio
ante a C. Cornelio consule Gallico bello; censor idem
4 dedicavit; altera Fauni; aediles eam biennio ante ex
multaticio argento faciendam locarant C. Scribonius
et Cn. Domitius, qui praetor urbanus eam dedicavit.
5 et aedem Fortunae Primigeniae in colle Quirinali dedi-
cavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus;
6 voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sem-
7 pronius Sophus consul, locaverat idem censor. et in
insula Iovis aedem C. Servilius duumvir dedicavit;
vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio
Purpurione praetore, ab eodem postea consule locata.
haec eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules
subrogandos venit. comitia consulum fuere, quibus
creati sunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Ther-
2 mus. postero die creati sunt praetores L. Cornelius
Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius
3 Messala, L. Porcius Licinus et C. Flaminius. Megalesia
ludos scaenicos A. Atilius Serranus, L. Scribonius
4 Libo aediles curules primi fecerunt. horum aedilium
ludos Romanos primum senatus a populo secretus
spectavit, praebuitque sermones, sicut omnis novitas
solet, aliis tandem, quod multo ante debuerit, tributum
5 existimantibus amplissimo ordini, aliis demptum ex
dignitate populi, quidquid maiestati patrum adiectum
esset, interpretantibus et omnia discrimina talia,
quibus ordines discernentur, et concordiae et liber-
6 tatis aequae minuendae esse. ad quingentesimum
quinquagesimum octavum annum in promiscuo specta-
tum esse; quid repente factum, cur immisceri sibi in
7 cavea patres plebem nollent? cur dives pauperem con-
sessorem fastidiret? novam, superbam libidinem, ab
nullius ante gentis senatu neque desideratam neque

institutam. postremo ipsum quoque Africanum, quod 8
consul auctor eius rei fuisset, paenituisse ferunt. adeo
nihil motum ex antiquo probabile est; veteribus, nisi
quae usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius Q. Minucius
consules faerunt, terrae motus ita crebri nuntiabantur,
ut non rei tantum ipsius sed feriarum quoque ob id
indictarum homines taederet; nam neque senatus haberi 2
neque res publica administrari poterat sacrificando
expiandoque occupatis consulibus. postremo decem- 3
viris adire libros iussis, ex responso eorum supplicatio
per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria suppli- 4
caverunt, edictumque est, ut omnes, qui ex una fa-
milia essent, supplicarent pariter. item ex auctoritate
senatus consules edixerunt, ne quis, quo die terrae
motu nuntiaret. provincias deinde consules prius, 5
tum praetores sortiti. Cornelio Gallia, Minucio Li- 6
gures evenerunt; sortiti praetores C. Scribonius urba-
nam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam,
L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeri-
orem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil eo anno belli expectantibus consulibus
litterae M. Cinci — praefectus is Pisis erat — ad-
latae, Ligurum viginti milia armatorum coniuratione 2
per omnia conciliabula universae gentis facta Lunen-
sem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem
transgressos omnem oram maris peragrasse. itaque 3
Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex
auctoritate senatus in rostra escendit et edixit, ut 4
legiones duae urbanae, quae superiore anno conscriptae
essent, post diem decimum Arretii adessent; in earum
locum se duas legiones urbanas scripturum. item 5
sociis et Latino nomini, magistratibus legatisque eorum,
qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se
adirent. iis quindecim milia peditum et quingentos 6
equites, pro numero cuiusque iuniorum, discripsit et 7

inde ex Capitolio protinus ire ad portam et, ut matura-
 8 retur res, proficisci ad dilectum iussit. Fulvio Fla-
 minioque terna milia Romanorum peditum, centeni
 equites in supplementum et quina milia socium Latini
 nominis et ducenti equites decreti, mandatumque prae-
 9 toribus, ut veteres dimitterent milites, cum in provin-
 ciam venissent. cum milites, qui in legionibus urbanis
 erant, frequentes tribunos plebei adissent, uti causas
 cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia aut
 morbus causae essent, quo minus militarent, eam rem
 10 litterae Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scrip-
 tum erat, Ligurum decem milia in agrum Placentinum
 venisse et eum usque ad ipsa coloniae moenia et Padi
 ripas cum caedibus et incendiis perpopulatos esse;
 11 Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare. ob
 eas res tumultum esse decrevit senatus; tribunos plebei
 non placere causas militaris cognoscere, quo minus ad
 12 edictum conveniretur. adiecerunt etiam, ut socii no-
 minis Latini, qui in exercitu P. Cornelii Ti. Sempronii
 fuissent et dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad
 quam diem L. Cornelius consul edixisset et in quem
 13 locum edixisset Etruriae, convenirent, et uti L. Cor-
 nelius consul in provinciam proficiscens in oppidis
 agrisque, qua iturus esset, si quos ei videretur, mi-
 lites scriberet armaretque et duceret secum dimittendi-
 que ei, quos eorum quandoque vellet, ius esset.

LVII. Postquam consules dilectu habito profecti
 in provincias sunt, tum T. Quinctius postulavit, ut de
 iis, quae cum decem legatis ipse statuisset, senatus
 audiret eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret;
 2 id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex
 universa Graecia et magna parte Asiae quique ab
 3 regibus venissent, audissent. eae legationes a C. Scri-
 bonio praetore urbano in senatum introductae sunt,
 4 benigneque omnibus responsum. cum Antiocho quia
 longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars
 aut in Asia aut Lysimachiae apud regem fuerant, de-

legata est. T. Quinctio mandatum, ut adhibitis iis 5
 legatorum regis verba audiret responderetque iis, quae
 ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi
 possent. Menippus et Hegesianax principes regiae 6
 legationis erant. ex iis Menippus ignorare se dixit.
 quidnam perplexi sua legatio haberet, cum simpliciter
 ad amicitiam petendam iungendamque societatem ve-
 nissent. esse autem tria genera foederum, quibus inter 7
 se paciscerentur amicitias civitates regesque: unum,
 cum bello victis dicerentur leges; ubi enim omnia ei,
 qui armis plus posset, dedita essent, quae ex iis
 habere victos, quibus multari eos velit, ipsius ius
 atque arbitrium esse; alterum, cum pares bello aequo 8
 foedere in pacem atque amicitiam venirent; tunc enim
 repeti reddique per conventionem res et, si quarum
 turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris
 antiqui aut ex partis utriusque commodo componi;
 tertium esse genus, cum, qui numquam hostes fuerint, 9
 ad amicitiam sociali foedere inter se iungendam coeant;
 eos neque dicere nec accipere leges; id enim victoris
 et victi esse. ex eo genere cum Antiochus esset, mi- 10
 rari se, quod Romani aequum censeant leges ei dicere,
 quas Asiae urbium liberas et immunis, quas stipen-
 diarias esse velint, quas intrare praesidia regia regem-
 que vetent. cum Philippo enim hoste pacem, non cum 11
 Antiocho amico societatis foedus ita sancendum esse.

LVIII. Ad ea Quinctius: 'quoniam vobis distincte
 agere libet et genera iungendarum amicitiarum enu-
 merare, ego quoque duas condiciones ponam, extra
 quas nullam esse regi nuntietis amicitiae cum populo
 Romano iungendae, unam, si nos nihil, quod ad urbes 2
 Asiae attinet, curare velit, ut et ipse omni Europa
 abstineat; alteram, si se ille Asiae finibus non conti- 3
 neat et in Europam transcendat, ut et Romanis ius
 sit Asiae civitatum amicitias et tueri, quas habeant,
 et novas complecti.' enimvero id auditu etiam dicere 4
 indignum esse Hegesianax, Thraciae et Chersonesi

5 urbibus arceri Antiochum, cum, quae Seleucus, proavus
 eius, Lysimacho rege bello victo et in acie caeso per
 summum decus parta reliquerit, pari cum laude eadem
 ab Thracibus possessa, partim armis receperit An-
 tiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et
 revocatis cultoribus frequentaverit et, quae strata ruinis
 atque incendiis erant, ingentibus impensis aedificaverit.
 6 quid igitur simile esse ex ea possessione, ita parta,
 ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere
 7 Asia, quae numquam eorum fuerit? amicitiam expetere
 Romanorum Antiochum, sed quae impetrata gloriae
 8 sibi, non pudori sit. ad haec Quinctius 'quando qui-
 dem' inquit 'honestam pensamus, sicut aut sola aut
 prima certe pensari decet principi orbis terrarum
 9 populo et tanto regi, utrum tandem videtur honestius,
 liberas velle omnis, quae ubique sunt, Graeciae urbis,
 10 an servas et vectigalis facere? si sibi Antiochus pul-
 chrum esse censet, quas urbes proavus belli iure
 habuerit, avus paterque numquam usurpaverint pro
 11 suis, eas repetere in servitutem, et populus Romanus
 susceptum patrocinium libertatis Graecorum non de-
 12 serere fidei constantiaeque suae ducit esse. sicut a
 Philippo Graeciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiae
 urbes, quae Graeci nominis sint, liberare in animo
 13 habet. neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae
 in servitutem regiam missae sunt, sed stirpis augendae
 causa gentisque vetustissimae per orbem terrarum
 propagandae.' LIX. cum haesitaret Hegesianax nec
 infitiam posset honestiorem causam libertatis quam
 servitutis praetexti titulo, 'quin mittimus ambages?'
 inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem le-
 2 gatis erat; 'alteram ex duabus condicionibus, quae
 modo diserte a Quinctio latae sunt, legite aut super-
 3 sedete de amicitia agere.' 'nos vero' inquit Menippus
 'nec volumus nec possumus pacisci quicquam, quo
 regnum Antiochi minuatur.'
 4 Postero die Quinctius legationes universas Grae-

ciae Asiaeque cum in senatum introduxisset, ut sci-
 rent, quali animo populus Romanus, quali Antiochus
 erga civitates Graeciae essent, postulata et regis et
 sua exposuit: renuntiarent civitatibus suis populum 5
 Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum
 a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi de-
 cedat Europa, vindicaturum. tum Menippus deprecari 6
 et Quinctium et patres institit, ne festinarent decernere,
 quo decreto turbaturi orbem terrarum essent; tempus 7
 et sibi sumerent et regi ad cogitandum darent; cogi-
 taturum, cum renuntiatae condiciones essent, et im-
 petraturum aliquid aut pacis causa concessurum. ita
 integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem, 8
 qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P. Sul-
 picium, P. Villium, P. Aelium.

LX. Vixdum hi profecti erant, cum a Carthagine
 legati bellum haud dubie parare Antiochum Hannibale
 ministro attulerunt inieceruntque curam, ne simul et
 Punicum excitaretur bellum. Hannibal patria profugus 2
 pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est, et
 erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi
 quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo
 aptior super tali re particeps esse sermonis poterat.
 sententia eius una atque eadem semper erat, ut in 3
 Italia bellum gereretur; Italiam et commeatus et mi-
 litem praebituram externo hosti; si nihil ibi moveatur, 4
 liceatque populo Romano viribus et copiis Italiae extra
 Italiam bellum gerere, neque regem neque gentem
 ullam parem Romanis esse. sibi centum tectas naves 5
 et decem milia peditum, mille equites deposebat; ea
 se classe primum Africam petiturum; magno opere
 confidere et Carthaginienses ad rebellandum ab se
 compelli posse; si illi cunctentur, se aliqua parte Italiae 6
 excitaturum Romanis bellum. regem cum ceteris om-
 nibus transire in Europam debere et in aliqua parte
 Graeciae copias continere neque traicientem et, quod
 in speciem famamque belli satis sit, paratum traicere.

LXI. in hanc sententiam cum adduxisset regem, praeparandos sibi ad id popularium animos ratus literas, ne quo casu interceptae palam facerent conata, scribere non est ausus; Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi expertusque sollertiam levioribus ministeriis, partim donis, partim spe praemiorum oneratum, quibus etiam ipse rex adnuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomina eorum, quibus conventis opus esset; instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. hunc Aristonem Carthagine obversantem non prius amici quam inimici Hannibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. et primo in circulis convivisque celebrata sermonibus res est; deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere exilio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res et sollicitando animos hominum turbare statum civitatis posset; Aristonem quendam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et rege Antiocho venisse; certos homines cotidie cum eo secreta colloquia serere; in occulto coqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset. conclamare omnes vocari Aristonem debere, et quaeri, quid venisset, et, nisi expromeret, cum legatis Romam mitti; satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse; privatos suo periculo peccaturos; rem publicam non extra noxam modo sed etiam extra famam noxae conservandam esse. vocatus Aristo purgare sese et firmissimo propugnaculo uti, quod litterarum nihil ad quemquam attulisset; ceterum nec causam adventus satis expediebat et in eo maxime haesitabat, quod cum Barcinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. orta inde altercatio est aliis pro speculatore comprehendi iam et custodiri iubentibus, aliis negantibus tumultuandi causam esse; mali rem exempli esse de nihilo hospites corripere; idem Carthaginiensibus et Tyri et in aliis emporiis, quo frequenter commentent, eventurum. dilata eo die res est. Aristo Punico

ingenio inter Poenos usus tabellas conscriptas celeberrimo loco super sedem cotidianam magistratum prima vespera suspendit, ipse de tertia vigilia navem conscendit et profugit. postero die cum sufetes ad ius dicendum consedisent, conspectae tabellae demptaeque et lectae. scriptum erat Aristonem privatim ad neminem, publice ad seniores — ita senatum vocabant — mandata habuisse. publicato crimine minus intenta de paucis quaestio erat; mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules et senatum deferrent, placuit, simul qui de iniuriis Masinissae quererentur.

LXII. Masinissa postquam et infames Carthaginiensis et inter se ipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum iniuriae esse ratus agrum maritimum eorum et depopulatus est et quasdam urbes vectigalis Carthaginiensium sibi coegit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem; ora est minoris Syrtis et agri uberis; una civitas eius Leptis; ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. hanc tum regionem et totam infestam Masinissa et ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. et quia simul ad purganda crimina et questum de se Romam eos ituros comperit, qui et illa onerarent suspicionibus et de iure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. auditi de Tyrio advena primum Carthaginienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho simul et Poenis bellandum esset. maxime ea suspicio crimen urgebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec navem eius custodissent. de agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum. Carthaginienses iure finium causam tutabantur, quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium, finisset, et confessione regis, qui, cum Aphthirem, profugum ex regno suo, cum parte Numidarum va-

gantem circa Cyrenas persequeretur, precario ab se
 iter per eum ipsum agrum tamquam haud dubie Car-
 11 thaginiensium iuris petisset. Numidae et de termina-
 tione Scipionis mentiri eos arguebant, et, si quis
 veram originem iuris exigere vellet, quem proprium
 12 agrum Carthaginensium in Africa esse? advenis, quan-
 tum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum
 ad urbem communiendam precario datum; quidquid
 Bursam, sedem suam, excesserint, vi atque iniuria
 13 partum habere. neque eum, de quo agitur, probare
 eos posse, non modo semper, ex quo coeperint, sed
 ne diu quidem possedisset. per opportunitates nunc
 illos, nunc reges Numidarum usurpasse ius, semperque
 penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potu-
 14 isset. cuius condicionis res fuerit, priusquam hostes
 Romanis Carthaginenses, socius atque amicus rex
 Numidarum esset, eius sinerent esse nec se interpo-
 15 nerent, quo minus, qui posset, teneret. responderi
 legatis utriusque partis placuit missuros se in Africam,
 qui inter populum Carthaginensem et regem in re
 16 praesenti disceptarent. missi P. Scipio Africanus et
 C. Cornelius Cethegus et M. Minucius Rufus audita
 inspectaque re omnia suspensa neutro inclinatis sen-
 17 tentiis reliquere. id utrum sua sponte fecerint, an
 quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam
 videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos
 18 relinqui; nam ni ita esset, unus Scipio vel notitia rei
 vel auctoritate, ita de utrisque meritis, finire nutu
 disceptationem potuisset.

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXXV.

PERIOCHA LIBRI XXXV.

P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum missus Ephesi
 cum Hannibale, qui se Antiocho adiunxerat, conlocutus est,
 ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano con-
 ceperat, eximeret. inter alia cum quaereret, quem fuisse maxi-
 mum imperatorem Hannibal crederet, respondit, Alexandrum
 Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus
 fudisset quodque ultimas oras, quas visere supra spem hu-
 manam esset, peragrasset. quaerenti deinde, quem secundum
 poneret, Pyrrhum, inquit; castra metari primum docuisse, ad
 hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse.
 exsequenti, quem tertium diceret, semet ipsum dixit. ridens
 Scipio 'quidnam tu diceres, si me, inquit, vicisses?' 'tunc
 vero me' inquit 'et ante Alexandrum et ante Pyrrhum et ante
 alios posuissem.' inter cetera prodigia, quae plurima fuisse
 traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutam 'Roma cave
 tibi' refertur. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus incitatus ab
 Aetolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum
 populo Romano sollicitabant, cum a populo Romano descivisset,
 bello adversus Philopoemenem Achaeorum praetorem gesto ab
 Aetolis interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi Ro-
 mani defecerunt; cum quibus societate iuncta Antiochus Syriae
 rex, cum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occu-
 pavit, inter quas Chalcidem et totam Euboeam. res praeterea
 in Liguribus gestas et adparatum belli ab Antiocho continet.

I. Principio anni, quo haec gesta sunt, Sex. Di-
 gitius praetor in Hispania citeriore cum civitatibus iis,
 quae post profectionem M. Catonis permulctae rebel-

laverant, crebra magis quam digna dictu proelia fecit,
 2 et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum,
 3 quam quod acceperat, successori tradiderit. nec dubium
 est, quum omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni
 alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum
 4 multa secunda proelia fecisset, quo terrore non minus
 5 quinquaginta oppida ad eum defecerunt. praetor haec
 gesserat Scipio; idem pro praetore Lusitanos, perva-
 stata ulteriore provincia cum ingenti praeda domum
 redeuntis, in ipso itinere adgressus ab hora tertia
 diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero mi-
 6 litum impar, superior aliis; nam et acie frequenti
 armatis adversus longum et impeditum turba pecorum
 agmen et recentis milite adversus fessos longo itinere
 7 concurrerat. tertia namque vigilia exierant hostes; huic
 nocturno itineri tres diurnae horae accesserant, nec
 8 ulla quiete data laborem viae proelium exceperat.
 itaque principio pugnae vigoris aliquid in corporibus
 animisque fuit, et turbaverant primo Romanos; deinde
 aequata paulisper pugna est. in hoc discrimine ludos
 Iovi, si fudisset cecidissetque hostis, propraetor vovit.
 9 tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque
 Lusitanus, deinde prorsus terga dedit; et cum insti-
 tissent fugientibus victores, ad duodecim milia hostium
 10 sunt caesa, capti quingenti quadraginta, omnes ferme
 equites, et signa militaria capta centum triginta quat-
 tuor. de exercitu Romano septuaginta et tres amissi.
 11 pugnatum haud procul Ilipa urbe est; eo victorem opu-
 lentum praeda exercitum P. Cornelius reduxit. ea
 12 omnis ante urbem exposita est, potestasque dominis
 suas res cognoscendi facta est; cetera vendenda quaes-
 tori data; quod inde refectum est militi divisum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius
 2 praetor, cum haec in Hispania gerebantur. itaque
 adversae quam secundae res per ipsum amicosque eius
 3 magis sermonibus celebrabantur; et temptaverat, quo-
 niam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas

reliquias exercitus ab Sex. Digitio atque eas ipsas
 plenas pavoris ac fugae accepturus esset, ut sibi unam
 ex urbanis legionibus decernerent, ad quam cum mi- 4
 litem ab se ipso scriptum ex senatus consulto adie-
 cisset, eligeret ex omni numero sex milia et ducentos
 pedites, equites trecentos: ea se legione — nam in 5
 Sex. Digitio exercitu haud multum spei esse — rem
 gesturum. seniores negare ad rumores a privatis temere 6
 in gratiam magistratum confictos senatus consulta
 facienda esse; nisi quod aut praetores ex provinciis
 scriberent aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi
 debere; si tumultus in Hispania esset, placere tumul- 7
 tuarios milites extra Italiam scribi a praetore. mens
 ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites
 legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigasse 8
 dilectus causa C. Flaminius scribit, et, ex Sicilia Hi-
 spaniam petentem, tempestate in Africam delatum
 vagos milites de exercitu P. Africani sacramento ro-
 gasse; his duarum provinciarum dilectibus tertium in 9
 Hispania adiecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum cresce-
 bat. Pisas iam quadraginta milibus hominum, adfluente
 cotidie multitudine ad famam belli spemque praedae,
 circumsedebant. Minucius consul Arretium die quam
 edixerat ad conveniendum militibus venit. inde qua- 2
 drato agmine ad Pisas duxit, et cum hostes non plus
 mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra,
 consul urbem haud dubie servatam adventu suo est
 ingressus. postero die et ipse trans fluvium quingentos 3
 ferme passus ab hoste posuit castra. inde levibus
 proeliis a populationibus agrum sociorum tutabatur;
 in aciem exire non audebat novo milite et ex multis 4
 generibus hominum collecto necdum noto satis inter
 se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine 5
 freti et in aciem exhibant, parati de summa rerum
 decernere, et abundantes militum numero passim mul-
 tas manus per extrema finium ad praedandum mitte-

6 bant, et, cum coacta vis magna pecorum praedaeque
esset, paratum erat praesidium, per quod in castella
eorum vicosque ageretur.

IV. Cum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset,
consul alter, L. Cornelius Merula, per extremos Li-
gurum finis exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi
2 longe alia belli ratio quam cum Liguribus erat. consul
in aciem exibat, hostes pugnam detractabant; prae-
datumque, ubi nemo obviam exiret, discurrerant Ro-
mani, Boi diripi sua impune quam tuendo ea conserere
3 certamen malebant. postquam omnia ferro ignique satis
evastata erant, consul agro hostium excessit, et ad
Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat.
4 Boi ut egressum suis finibus hostem sensere, seque-
bantur silenti agmine, locum insidiis quaerentes. nocte
praetergressi castra Romana saltum, qua transeundum
5 erat Romanis, insederunt. id cum parum occulte fe-
cissent, consul, qui multa nocte solitus erat movere
castra, ne nox terrorem in tumultuario proelio auget, lucem
expectavit et, cum luce moveret, tamen turmam
6 equitum exploratum misit. postquam relatum est,
quantae copiae et in quo loco essent, totius agminis
sarcinas in medium coici iussit et triarios vallum
circumicere, cetero exercitu instructo ad hostem ac-
7 cessit. idem et Galli fecerunt, postquam apertas esse
insidias et recto ac iusto proelio, ubi vera vinceret
virtus, dimicandum viderunt. V. Hora secunda ferme
concursum est. sinistra sociorum [equitum] ala et
extraordinarii prima in acie pugnabant; praeerant duo
2 consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius,
erat, nunc legiones continebat in subsidiis, ne certa-
minis studio prius procurrerent, quam datum signum
3 esset. equites earum extra aciem in locum patentem
Q. et P. Minucios tribunos militum educere iussit,
unde, cum signum dedisset, impetum ex aperto face-
4 rent. haec agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo

non sustinere extraordinarios impetum Gallorum; et 5
caesos permultos esse et, qui supersint, partim labore
partim metu remisisse ardorem pugnae. legionem al-
teram ex duabus, si videretur, summitteret, priusquam
ignominia acciperetur. secunda missa est legio, et 6
extraordinarii recepti. tum redintegrata est pugna, cum
et recens miles et frequens ordinibus legio successisset.
et sinistra ala ex proelio subducta est, dextra in pri-
mam aciem subiit. sol ingenti ardore torrebat minime 7
patientia aestus Gallorum corpora; densis tamen or-
dinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes
sustinebant impetus Romanorum. quod ubi animad- 8
vertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium
Salinatorem, qui praeerat alariis equitibus, quam con-
citatissimos equos immittere iubet et legionarios equi- 9
tes in subsidiis esse. haec procella equestris primo con-
fudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum,
non tamen ut terga darent. obstabant duces, hasti- 10
libus caedentes terga trepidantium et redire in ordines
cogentes; sed interequitantes alarii non patiebantur.
consul obtestabatur milites, ut paulum adniterentur; 11
victoriam in manibus esse; dum turbatos et trepidantis
viderent, instarent; si restitui ordines siverent, integro
rursus eos proelio et dubio dimicatueros. inferre ve- 12
xillarios iussit signa. omnes conisi tandem averterunt
hostem. postquam terga dabant et in fugam passim
effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii 13
equites immissi. quattuordecim milia Boiorum eo die
sunt caesa; vivi capti mille nonaginta duo, equites
septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa mi-
litaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. nec 14
Romanis incruenta victoria fuit; supra quinque milia
militum, ipsorum aut sociorum, amissa, centuriones
tres et viginti, praefecti socium quattuor et M. Ge-
nucius et Q. et M. Marci tribuni militum secundae
legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum lit-

2 terae allatae sunt, L. Corneli de proelio ad Mutinam
 cum Bois facto et Q. Minuci a Pisis: comitia suae
 sortis esse; ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus
 se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum et
 3 damno rei publicae non posset. si ita videretur pa-
 tribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum
 4 bellum haberet, ad comitia Romam rediret; si id facere
 gravaretur, quod non suae sortis id negotium esset,
 se quidem facturum, quodcumque senatus censuisset;
 sed etiam atque etiam viderent, ne magis e re publica
 esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu re-
 5 linqui provinciam. senatus C. Scribonio negotium
 dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad
 6 L. Cornelium consulem, qui litteras collegae ad senatum
 missas deferrent ad eum et nuntiarent senatum, ni is
 ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius
 quam Q. Minucium a bello integro avocaret, inter-
 7 regnum iniri passurum. missi legati renuntiaverunt L.
 Cornelium ad magistratus subrogandos Romam ven-
 8 turum. de litteris L. Corneli, quas scripserat secundum
 proelium cum Bois factum, disceptatio in senatu fuit,
 9 quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius
 scripserat fortunae populi Romani et militum virtuti
 gratiam habendam, quod res bene gesta esset; consulis
 opera et militum aliquantum amissum et hostium
 10 exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerit, elapsum:
 milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis,
 qui laborantibus opem ferrent, successissent; hostes e
 manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius
 datum signum esset et persequi fugientes non licuisset.

VII. De ea re nihil temere decerni placuit; ad
 2 frequentiores consultatio dilata est; instabat enim cura
 alia, quod civitas faenore laborabat, et quod, cum
 multis faenebribus legibus constricta avaritia esset, via
 fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur
 iis legibus, nomina transcriberent; ita libero faenore
 3 obruebantur debitores. cuius coercendi cum ratio quae-

reretur, diem finiri placuit Feralia, quae proxime
 fuissent, ut, qui post eam diem socii civibus Romanis
 credidissent pecunias, profiterentur, et ex ea die pe-
 cuniae creditae, quibus debitor vellet legibus, ius
 creditori diceretur. deinde postquam professionibus 4
 detecta est magnitudo aeris alieni per hanc fraudem
 contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctori-
 tate patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum 5
 sociis ac nomine Latino creditae pecuniae ius idem
 quod cum civibus Romanis esset. haec in Italia domi
 militiaeque acta. In Hispania nequaquam tantum belli 6
 fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriore 7
 Hispania oppidum Inluciam in Oretanis cepit, deinde
 in hibernacula milites deduxit, et per hiemem proelia
 aliquot nulla memoria digna adversus latronum magis
 quam hostium excursionses vario tamen eventu nec
 sine militum iactura sunt facta. maiores gestae res
 a M. Fulvio. is apud Toletum oppidum cum Vaccaeis 8
 Vettonibusque et Celtiberis signis collatis dimicavit,
 exercitum earum gentium fudit fugavitque, regem Hi-
 lernum vivum cepit.

VIII. Cum haec in Hispania gerebantur, comi-
 tiorum iam appetebat dies. itaque L. Cornelius consul
 relicto ad exercitum M. Claudio Romam venit. is in 2
 senatu cum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque 3
 statu provincia esset, questus est cum patribus con-
 scriptis, quod tanto bello una secunda pugna tam
 feliciter perfecto non esset habitus diis immortalibus
 honos. postulavit deinde, supplicationem simul trium-
 phumque decernerent. prius tamen quam relatio fieret, 4
 Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, litteras
 eodem tempore dixit et consulis L. Corneli ad senatum
 et M. Marcelli ad magnam partem senatorum adlatas
 esse inter se pugnantis, eoque dilatam esse consulta- 5
 tionem, ut praesentibus auctoribus earum litterarum
 disceptaretur. itaque expectasse sese, ut consul, qui
 sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid,

cum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romanam, cum etiam verius esset Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum quam legato: nunc videri esse amotum de industria, qui, si ea, quae scripsisset, praesens diceret, et arguere coram, et, si quid vani adferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. itaque nihil eorum, quae postularet consul, decernendum in praesentia censere. cum pergeret nihilo segnus referre, ut supplicationes decernerentur triumphantique sibi urbem invehi liceret, M. et C. Titinii tribuni plebis se intercessuros, si de ea re fieret senatus consultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lastrum condidit. censa sunt civium capita CXLIII DCCIV. aquae ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit; circa portam Flumentanam etiam collapsa quaedam ruinis sunt. et porta Coelimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de caelo pluvit; et a Ariciae et Lanuvii et in Aventino lapidibus ingens in forum advolasse et in Martis aede condisse; eas collectas cum cura et igni crematas esse. horum prodigiorum causa decemviri libros adire iussi, et novendiale sacrum factum, et supplicatio indicta est atque urbs lustrata. iisdem diebus aediculam Victoriae Virginis prope aedem Victoriae M. Porcius Cato dedicavit biennio post, quam vovit.

Eodem anno coloniam Latinam in castrum Fretinorum triumviri deduxerunt A. Manlius Volso L. Apustius Fullo Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur tria milia peditum iere, trecenti equites, numerus exiguus pro copia agri. dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est, quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent. vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu iam annus erat, et ambitio magis quam unquam alias exarserat consularibus comitiis. multi et potentes petebant patricii plebei que, P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quinctius Flaminius, qui classi in Graecia praefuerat, et Cn. Manlius Volso; hi patricii; plebei autem C. Laelius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M. Acilius. sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque coniecti; nam et in unum locum petebant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. ceterum ante omnia certamen accedebant fratres candidatorum, duo clarissimi aetatis suae imperatores. maior gloria Scipionis, et quo maior, eo propior invidiam; Quincti recentior, ut qui eo anno triumphasset. accedebat, quod alter decimum iam prope annum adsiduus in oculis hominum fuerat, quae res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit, consul iterum post devictum Hannibalem censorque fuerat; in Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant; nihil nec petierat a populo post triumphum nec adeptus erat. pro fratre germano, non patrueli se petere aiebat, pro legato et participante administrandi belli; se terra, fratrem mari rem gessisse. his obtinuit, ut praeretur candidato, quem Africanus frater ducebat, quem Cornelia gens Cornelio consule comitia habente, quem tantum praeiudicium senatus, virum e civitate optimum iudicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti: adeo ne in plebeio quidem consule, cum pro C. Laelio niteretur, Africanus valuit. postero die praetores creati L. Scribonius Libo M. Fulvius Centumalus A. Atilius Serranus M. Baebius Tamphilus L. Valerius Tappo Q. Salonius Sarra. aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Pauli; multos pecuarios damnarunt; ex ea pecunia clipea inaurata in fastigio Iovis aedis posuerunt, porticum

unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto, alteram ab porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat; extremo eius anni bis in magnum periculum res adducta est; nam et castra consulis oppugnata aegre sunt defensa, et non ita multo post per saltum angustum cum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. qua cum exitus non pateret, converso agmine redire institit consul. et ab tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant, Caudinaeque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum praefectus consuli pollicetur se parte utra vellet cum suis erupturum, tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset; in eos se impetum facturum et nihil prius quam flammam tectis iniecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis. collaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae equos conscendunt et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, coeperunt. nihil primo ad spectu contemptius: equi hominesque paululi et graciles, discinctus et inermis eques, praeterquam quod iacula secum portat, equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. hunc contemptum de industria augentes labi ex equis et per ludibrium spectaculo esse. itaque qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, iam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidae ad-equitare, dein refugere, sed propius saltum paulatim evehi, velut quos impotentis regendi equi invitos efferrent. postremo subditis calcaribus per medias stationes hostium erupere, et in agrum latioremevecti omnia propinqua viae tecta incendunt; proximo deinde vico inferunt ignem; ferro flammaque omnia pervastant.

fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. itaque sine consilio, sine imperio pro se quisque currere ad sua tutanda; momentoque temporis castra relicta erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boi neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimice infesti erant Romanis quam Aetolorum gens. ii post deportatos ex Graecia exercitus primo in spe fuerant et Antiochum in vacuum Europae possessionem venturum, nec Philippum aut Nabim quieturos. ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. ibi Thoas praetor eorum conquestus iniurias Romanorum statumque Aetoliae, quod omnium Graeciae gentium civitatumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cuius causa ipsi fuissent, legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum temptarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabim, Nicander ad Philippum, Dicearchus, frater praetoris, ad Antiochum est missus. tyranno Lacedaemonio Damocritus ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem dicere; inde militem, inde naves navalesque socios habuisse; inclusum suis prope muris Achaeos videre dominantis in Peloponneso; numquam habiturum recipiendi sua occasionem, si eam, quae tum esset, praetermisisset; [et] nullum exercitum Romanum in Graecia esse, nec [propter] Gytheum aut maritimos alios Laconas dignam causam existimatuos Romanos, cur legiones rursus in Graeciam transmittant. haec ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, cum Antiochus in Graeciam traiecisset, conscientia violatae per sociorum iniurias Romanae amicitiae coniungeret se cum Antiocho. et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat; erat etiam maior orationis materia, quo ex altiore fastigio rex

quam tyrannus detractus erat, quoque plures adeptae
 11 res. ad hoc vetusta regum Macedoniae fama per-
 gratusque orbis terrarum victoriis eius gentis refere-
 batur. et tutum vel incepto vel eventu se consilium
 12 adferre: nam neque, ut ante se moveat Philippus,
 quam Antiochus cum exercitu transierit in Graeciam,
 13 suadere, et, qui sine Antiocho adversus Romanos
 Aetolosque tam diu sustinuerit bellum, ei adiuncto
 Antiocho, sociis Aetolis, qui tum graviore hostes
 quam Romani fuerint, quibus tandem viribus resistere
 14 Romanos posse? adiciebat de duce Hannibale, nato
 adversus Romanos hoste, qui plures et duces et mi-
 lites eorum occidisset, quam quot superessent. haec
 15 Philippo Nicander; alia Dicaearchus Antiocho; et
 omnium primum praedam de Philippo Romanorum
 esse dicere, victoriam Aetolorum; et aditum in Grae-
 ciam Romanis nullos alios quam Aetolos dedisse, et
 16 ad vincendum vires eosdem praebuisse. deinde quantas
 peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad
 bellum essent, quae loca terrestribus copiis, quos por-
 17 tus maritimis. tum de Philippo et Nabide libero
 mendacio abutebatur: paratum utrumque ad rebellan-
 dum esse, et primam quamque occasionem recipiendi
 18 ea, quae bello amisissent, arrepturos. ita per totum
 simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant
 bellum. XIII. et reges tamen aut non moti aut tardius
 moti sunt; Nabis extemplo circa omnes maritimos
 vicos dimisit ad seditiones in iis miscendas, et alios
 principum donis ad suam causam perduxit, alios per-
 2 tinaciter in societate Romana manentis occidit. Achaeis
 omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio
 cura mandata erat. itaque extemplo et ad tyrannum
 3 legatos miserunt, qui admonerent foederis Romani
 denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset,
 turbaret, et auxilia ad Gytheum, quod iam oppugna-
 batur ab tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent, le-
 gatos miserunt.

Antiochus rex, ea hieme Raphiae in Phoenice 4
 Ptolomaeo regi Aegypti filia in matrimonium data,
 cum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam Tauro
 monte superato extremo iam hiemis Ephesum pervenit;
 inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam 5
 ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid ab-
 sente se ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terre-
 stribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt,
 oppugnandos est profectus. eo tempore legati Romani 6
 P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum, sicut
 ante dictum est, missi erant, iussi prius Eumenem
 adire Elaeam venire; inde Pergamum — ibi regia
 Eumenis fuit — escenderunt. cupidus belli adversus 7
 Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam
 tanto potentior regem credens, eundem, si motum
 bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam
 Philippus fuisset, et aut funditus sublatum iri, aut, 8
 si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura,
 ut facile deinde se ab eo sine ullo auxilio Romano
 tueri posset. etiam si quid adversi casurum foret, satius 9
 esse Romanis sociis quamcumque fortunam subire,
 quam solum aut imperium pati Antiochi aut abnuen-
 tem vi atque armis cogi; ob haec, quantum auctori- 10
 tate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad
 bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit; Villius
 cum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset,
 Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit
 operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, 2
 saepe congregaretur, ut animum eius temptaret et, 3
 si qua posset, metum demeret periculi quicquam ei
 ab Romanis esse. iis colloquiis aliud quidem actum 4
 nihil est, secutum tamen sua sponte est, velut con-
 silio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et
 suspectior ad omnia fieret.

Claudius, secutus Graecos Acilianos libros, P. 5
 Africanum in ea fuisse legatione tradit eumque Ephesi

collocutum cum Hannibale, et sermonem unum etiam
 6 refert: quaerenti Africano, quem fuisse maximum im-
 7 peratorem Hannibal crederet, respondisse, Alexandrum
 Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles
 exercitus fudisset quodque ultimas oras, quas visere
 8 supra spem humanam esset, peragrasset. quaerenti
 deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum dixisse;
 9 castra metari primum docuisse; ad hoc neminem ele-
 gantius loca cepisse, praesidia disposuisse; artem etiam
 conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicae
 gentes regis externi quam populi Romani, tam diu
 10 principis in ea terra, imperium esse mallent. exequenti,
 quem tertium duceret, haud dubie semet ipsum dixisse.
 11 tum risum abortum Scipioni, et subiecisse „quidnam
 tu dices, si me vicisses?“ „tum vero me“ inquit „et
 ante Alexandrum et ante Pyrrhum et ante alios omnes
 12 imperatores esse.“ et perplexum Punico astu respon-
 sum et improvisum adsentationis genus Scipionem
 movisse, quod e grege se imperatorum velut inaestima-
 bilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit. eo
 et Antiochus audito legatorum Romanorum adventu
 2 occurrit. Apameae congressis disceptatio eadem ferme
 fuit, quae Romae inter Quinctium et legatos regis
 fuerat. mors nuntiata Antiochi filii regis, quem missum
 paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia.
 3 magnus luctus in regia fuit magnumque eius iuvenis
 desiderium; id enim iam specimen sui dederat, ut, si
 4 vitam longior contigisset, magni iustique regis in eo
 indolem fuisse appareret. quo carior acceptiorque
 omnibus erat, eo mors eius suspectior fuit, gravem
 successorem eum instare senectuti suae patrem cre-
 dentem per spadones quosdam, talium ministeriis
 5 facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. eam
 quoque causam clandestino facinori adiciebant, quod
 Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam
 similem daret sedem, ut procul ab se honore eum

quoque ablegaret, non habuisset. magni tamen luctus 6
 species per aliquot dies regiam tenuit; legatusque
 Romanus ne alieno tempore incommodus obversaretur,
 Pergamum concessit; rex Ephesum omisso quod inchoa- 7
 verat bello rediit. ibi per luctum regia clausa cum
 Minnionem quodam, qui princeps amicorum eius erat,
 secreta consilia agitavit. Minnio, ignarus omnium 8
 externorum viresque aestimans regis ex rebus in Syria
 aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse
 Antiochum, quod nihil aequi postularent Romani, sed
 bello quoque superaturum credebat. fugienti regi 9
 disceptationem cum legatis, seu iam experto eam
 minus prosperam seu maerore recenti confuso, pro-
 fessus Minnio se quae pro causa essent dicturum
 persuasit, ut a Pergamo accerserentur legati. XVI. Iam
 convaluerat Sulpicius; itaque ambo Ephesum venerunt.
 rex a Minnionem excusatus, et absente eo agi res coepta
 est. ibi praeparata oratione Minnio „specioso titulo“ 2
 inquit „uti vos, Romani, Graecarum civitatum libe-
 randarum video, sed facta vestra orationi non con-
 veniunt, et aliud Antiocho iuris statuitis, alio ipsi
 utimini. qui enim magis Zmyrnaei Lampsaceni- 3
 Graeci sunt quam Neapolitani et Regini et Tarentini,
 a quibus stipendium, a quibus naves ex foedere exi-
 gitis? cur Syracusas atque in alias Siciliae Graecas 4
 urbes praetorem quotannis cum imperio et virgis et
 securibus mittitis? nihil aliud profecto dicatis quam
 armis superatis vos iis has leges imposuisse. eandem 5
 de Zmyrna, Lampsaco civitatibusque, quae Ioniae aut
 Aeolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. bello 6
 superatas a maioribus, stipendiarias ac vectigales factas
 in antiquum ius repetit; itaque ad haec ei responderi
 velim, si ex aequo disceptatur et non belli causa
 quaeritur.“ ad ea Sulpicius „fecit verecunde“ inquit 7
 „Antiochus, qui, si alia pro causa eius non erant, quae
 dicerentur, quemlibet ista quam se dicere maluit. quid 8
 enim simile habet civitatum earum, quas comparasti,

causa? ab Reginis et Neapolitanis et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris, semper usurpato, numquam intermisso, 9 quae ex foedere debent, exigimus. potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quem 10 quam foedus mutaverint, sic Asiae civitates, ut semel venere in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolomaei fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem 11 usurpasse? nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, ius post tot saecula adserendi eos in servitutem faciet, quid abest, quin actum nihil 12 nobis sit, quod a Philippo liberavimus Graeciam, et repetant posteri eius Corinthum Chalcidem Demetria- 13 dem et Thessalorum totam gentem? sed quid ego causam civitatum ago, quam ipsis agentibus et nos et regem ipsum cognoscere aequius est? XVII. Vocari deinde civitatum legationes iussit, praeparatas iam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcum- que virium Antiocho decessisset, suo id accessurum 2 regno ducebat. admissi plures, dum suas quisque nunc querellas, nunc postulationes inserit, et aequa iniquis miscent, ex disceptatione altercationem fecerunt. itaque nec remissa ulla re nec impetrata aequae, ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt.

3 Rex dimissis iis consilium de bello Romano habuit. ibi alius alio ferocius, quia, quo quisque asperius ad- 4 versus Romanos locutus esset, eo spes gratiae maior erat, alius superbiam postulatum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, im- 5 ponentium leges; quamquam Nabidi tamen dominationem in patria sua et patria Lacedaemone remissam, 6 Antiocho si Zmyrna et Lampsacus imperata faciant, 7 indignum videri; alii parvas et vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse; sed initium semper a parvis iniusta imperandi fieri, nisi crederent Persas,

eum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierint, gleba terrae et haustu aquae eguisse. per similem 8 temptationem a Romanis de duabus civitatibus agi; sed alias civitates, simul duas iugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. si non libertas 9 servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat; Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus 2 opulentior regiam Antiochi et tamquam peritus Graeciae nec ignarus Romanorum in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. is, tamquam non, utrum bellandum 3 esset necne, consuleretur, sed, ubi et qua ratione bellum gereretur, victoriam se haud dubiam proponere animo adfirmabat, si in Europam transisset rex et in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. iam primum 4 Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quaeque belli paratos; in duobus velut cornibus Graeciae, Nabim 5 a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates, quibus 6 eum depulsum Romani Lacedaemonis muris inclusissent, a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum: nosse se spiritus eius, nosse animum; scire ferarum modo, quae claustris aut vinculis teneantur, ingentis iam diu iras eum in pec- 7 tore volvere; meminisse etiam se, quotiens in bello precari omnis deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adiutorem; cuius voti si compos nunc fiat, nul- lam moram rebellandi facturum. tantum non cunctan- 8 dum nec cessandum esse: in eo enim victoriam verti, si et loca opportuna et socii praeoccuparentur. Hanni- balem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad dstringendos Romanos.

XIX. Hannibal non adhibitus est in consilium, propter conloquia cum Villio suspectus regi et in

nullo postea honore habitus. primo eam contumeliam
 2 tacitus tulit; deinde melius esse ratus et percunctari
 causam repentinae alienationis et purgare se, tempore
 apto quaesita simpliciter iracundiae causa auditaque
 3 „pater Hamilcar“ inquit, „Antioche, parvum admodum
 me, cum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando
 4 adegit numquam amicum fore populi Romani. sub
 hoc sacramento sex et triginta annos militavi; hoc
 me in pace patria mea expulit; hoc patria extorrem
 in tuam regiam adduxit; hoc duce, si tu spem meam
 destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, in-
 veniam, toto orbe terrarum quaerens, aliquos Romanis
 5 hostis. itaque si quibus tuorum meis criminibus apud
 te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me
 6 quaerant. odi odioque sum Romanis. id me verum
 dicere pater Hamilcar et dii testes sunt. proinde cum
 de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hanni-
 balem habeto; si qua res te ad pacem compellet, in
 7 id consilium alium, cum quo deliberes, quaerito.“ non
 movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit
 Hannibali. ex consilio ita discessum est, ut bellum
 gereretur.

XX. Romae destinabant quidem sermonibus hostem
 Antiochum, sed nihildum ad id bellum praeter animos
 2 parabant. consulibus ambobus Italia provincia de-
 creta est, ita ut inter se compararent sortirenturve,
 3 uter comitiis eius anni praesesset; ad utrum ea non
 pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra
 4 Italiam opus esset ducere legiones. huic consuli per-
 missum, ut duas legiones scriberet novas et socium
 Latini nominis viginti milia et equites octingentos;
 5 alteri consuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius
 consul superioris anni habuisset, et socium ac Latini
 nominis ex eodem exercitu quindecim milia et equites
 6 quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus
 habebat, prorogatum imperium; additum, in supple-
 mentum ut quattuor milia peditum Romanorum scribe-

rentur, centum quinquaginta equites, et sociis eodem
 quinque milia peditum imperarentur, ducenti quin-
 7 quaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo
 senatus censuisset, provincia evenit, L. Quinctio Gallia
 et comitia habenda. praetores deinde provincias sortiti,
 8 M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo
 peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonus
 Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hispaniam
 citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. sed his
 9 duobus primum senatus consulto, deinde plebei etiam
 scito permutatae provinciae sunt: Atilio classis et
 10 Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminius Fulvioque
 in Hispaniis prorogatum imperium. Atilio in Bruttios
 duae legiones decretae, quae priore anno urbanae
 fuissent, et ut sociis eodem milia peditum quindecim
 imperarentur et quingenti equites. Baebius Tamphilus
 12 triginta naves quinqueremes facere iussus et ex na-
 valibus veteres deducere, si quae utiles essent, et
 scribere navalis socios; et consulibus imperatum, ut
 ei duo milia socium ac Latini nominis et mille Ro-
 13 manos darent pedites. hi duo praetores et duo exer-
 citus, terrestris navalisque, adversus Nabim aperte iam
 oppugnantem socios populi Romani dicebantur parari;
 ceterum legati ad Antiochum missi expectabantur, et
 14 priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium con-
 sulem senatus discedere ab urbe. XXI. Praetoribus
 Fulvio et Scribonio, quibus ut ius dicerent Romae
 provincia erat, negotium datum, ut praeter eam classem,
 cui Baebius praefuturus erat, centum quinqueremes
 pararent.

Priusquam consul praetoresque in provincias pro-
 2 feiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causa. capram
 3 sex haedos uno fetu edidisse ex Piceno nuntiatum est
 et Arreti puerum natum unimanum, Amiterni terram
 4 pluvisse, Formiis portam murumque de caelo tacta et,
 quod maxime terrebat, consulis Cn. Domiti bovem
 locutum „Roma, cave tibi.“ ceterorum prodigiorum
 5

causa supplicatum est; bovem cum cura servari aliqui
 haruspices iusserunt. Tiberis infestiore quam priore
 anno impetu illatus urbi duos pontis, aedificia multa,
 6 maxime circa Flumentanam portam, evertit. saxum
 ingens, sive imbribus seu motu terrae leniore, quam
 ut alioqui sentiretur, labefactatum in vicum Iugarium
 ex Capitolio procidit et multos oppressit. in agris
 passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est.

7 Priusquam L. Quinctius consul in provinciam per-
 veniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus
 signis collatis pugnavit; novem milia hostium occidit,
 8 ceteros fusos fugatosque in castra compulit. ea usque
 in noctem magno certamine oppugnata defensivaque
 9 sunt. nocte clam profecti Ligures; prima luce vacua
 castra Romanus invasit; praedae minus inventum est,
 quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant.
 10 Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit; ex
 agro Pisano in Ligures profectus castella vicosque
 11 eorum igni ferroque pervastavit. ibi praeda Etrusca,
 quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles
 Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam
 2 reverterunt; qui cum nihil, quod satis maturam causam
 belli haberet nisi adversus Lacedaemonium tyrannum,
 attulissent, quem et Aethiopi legati nuntiabant contra
 foedus maritimam oram Laconum oppugnare, Atilius
 praetor cum classe missus in Graeciam est ad tuendos
 3 socios. consules, quando nihil ab Antiocho instaret,
 proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab
 Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures
 4 in Boios venit. duo consulum agmina diversa late
 agrum hostium pervastarunt. primo equites eorum
 pauci cum praefectis, deinde universus senatus, postremo
 in quibus aut fortuna aliqua aut dignitas erat, ad mille
 5 quingenti ad consules transfugerunt. — Et in utraque
 Hispania eo anno res prospere gestae; nam et C. Fla-
 minius oppidum Licabrum munitum opulentumque

vineis expugnavit et nobilem regulum Conribilonem
 vivum cepit, et M. Fulvius proconsul cum duobus 6
 exercitibus hostium duo secunda proelia fecit, oppida
 duo Hispanorum, Vesceliam Helonemque, et castella
 multa expugnavit; alia voluntate ad eum defecerunt.
 tum in Oretanos progressus et ibi duobus potitus 7
 oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit.
 Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito. eam 8
 cum oppugnaret, Vettonum magnus exercitus Toletanis
 subsidio venit. cum iis signis collatis prospere pugnavit
 et fuis Vettonibus operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae
 gerebantur, curae patribus erant quam expectatio non-
 dum coepti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos 2
 identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere
 sine ullis auctoribus orti multa falsa veris miscebant.
 inter quae adlatum erat, cum in Aetoliam venisset 3
 Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam mis-
 surum. itaque senatus, etsi praetorem Atilium cum 4
 classe miserat in Graeciam, tamen, quia non copiis 5
 modo sed etiam auctoritate opus erat ad tenendos
 sociorum animos, T. Quinctium et Cn. Octavium et
 Cn. Servilium et P. Villium legatos in Graeciam misit
 et, ut M. Baebius ex Bruttis ad Tarentum et Brun-
 disium promoveret legiones, decrevit, inde, si res pos-
 ceret, in Macedoniam traiceret, et ut M. Fulvius 6
 praetor classem navium viginti mitteret ad tuendam
 Siciliae oram, et ut cum imperio esset, qui classem
 eam duceret — duxit L. Oppius Salinator, qui priore 7
 anno aedilis plebei fuerat —, et ut idem praetor 8
 L. Valerius collegae scriberet periculum esse, ne classis
 regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam traiceret: itaque
 placere senatui ad eum exercitum, quem haberet,
 tumultuariorum militum ad duodecim milia et qua-
 dringentos equites scriberet, quibus oram maritimam
 provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri posset.
 eum dilectum praetor non ex Sicilia ipsa tantum sed 9

ex circumiacentibus insulis habuit, oppidaque omnia
maritima, quae in Graeciam versa erant, praesidiis
10 firmavit. addidit alimenta rumoribus adventus Attali,
Eumenis fratris, qui nuntiavit Antiochum regem Helles-
11 pontum cum exercitu transisse, et Aetolos ita se pa-
rare, ut sub adventum eius in armis essent. et Eumeni
absenti et praesenti Attalo gratiae actae, et aedes
liberae locus lautia decreta, et munera data, equi duo,
bina equestria arma et vasa argentea centum pondo
et aurea viginti pondo.

XXIV. Cum alii atque alii nuntii bellum instare
adferrent, ad rem pertinere visum est consules primo
2 quoque tempore creari. itaque senatus consultum
factum est, ut M. Fulvius praetor litteras extemplo
ad consulem mitteret, quibus certior fieret senatui
placere, provincia exercituque tradito legatis Romam
3 reverti eum et ex itinere praemittere edictum, quo
comitia consulibus creandis ediceret. paruit iis litteris
4 consul et praemisso edicto Romam venit. eo quoque
anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum
locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore
anno repulsam tulerat, et L. Cornelius Scipio et Cn.
5 Manlius Volso. P. Scipioni, ut dilatatum viro tali, non
negatum honorem appareret, consulatus datus est;
6 additur ei de plebe collega M. Acilius Glabrio. postero
die praetores creati L. Aemilius Paulus M. Aemilius
Lepidus M. Iunius Brutus A. Cornelius Mammula
C. Livius et L. Oppius, utrique eorum Salinator
7 cognomen erat; Oppius is erat, qui classem viginti
navium in Siciliam duxerat. interim, dum novi magi-
stratus sortirentur provincias, M. Baebius a Brundisio
cum omnibus copiis transire in Epirum est iussus et
8 circa Apolloniam copias continere, et M. Fulvio prae-
tori urbano negotium datum est, ut quinqueremes
novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad
2 omnis conatus Antiochi praeparabat; Nabis iam non

differebat bellum, sed summa vi Gytheum oppugnabat
et infestus Achaeis, quod miserant obsessis praesidium,
agros eorum vastabat. Achaei non antea ausi capessere 3
bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut, quid 4
senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et
Sicyonem concilium edixerunt et legatos ad T. Quinc- 5
tium miserunt, qui consilium ab eo peterent. in con-
cilio omnium ad bellum extemplo capessendum incli-
natae sententiae erant; litterae T. Quincti cunctationem
iniecerunt, quibus auctor erat praetorem classemque 6
Romanam expectandi. cum principum alii in sententia
permanerent, alii utendum eius, quem ipsi consulissent,
consilio censerent, multitudo Philopoemenis sententiam
expectabat. praetor is tum erat et omnis eo tempore 7
et prudentia et auctoritate anteibat. is praefatus bene
comparatum apud Aetolos esse, ne praetor, cum de
bello consulisset, ipse sententiam diceret, statuere 8
quam primum ipsos, quid vellent, iussit: praetorem
decreta eorum cum fide et cura executurum adnisorum-
que, ut, quantum in consilio humano positum esset,
nec pacis eos paeniteret nec belli. plus ea oratio 9
momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si
aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset.
itaque ingenti consensu bellum decretum est, tempus 10
et ratio administrandi eius libera praetori permissa.
Philopoemen, praeterquam quod ita Quinctio placeret, 11
et ipse existimabat classem Romanam expectandam,
quae a mari Gytheum tueri posset; sed metuens, ne 12
dilationem res non pateretur et non Gytheum solum
sed praesidium quoque missum ad tuendam urbem
amitteretur, naves Achaeorum deduxit. XXVI. Com-
paraverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda,
si qua obsessis mari summitterentur, praesidia, tres
tectas naves et lembos pristisque, tradita vetere classe
ex foedere Romanis. harum novarum navium agili- 2
tatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad
certamen essent, provectos in altum cotidie remigem

militemque simulacris navalis pugnae exercebat, in eo
 ratas verti spem obsidionis, si praesidia maritima
 3 interclusisset. praetor Achaeorum sicut terrestrium
 certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel
 usu vel ingenio aequabat, ita rudis in re navali erat,
 4 Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium,
 nisi quod in Creta praefectus auxiliorum militaverat,
 5 ignarus. navis erat quadriremis vetus, capta annis
 LXXX ante, cum Crateri uxorem Nicaeam a Naupacto
 6 Corinthum veheret. huius fama motus — fuerat enim
 nobile in classe regia quondam navigium — deduci
 ab Aegio putrem iam admodum et vetustate dilaben-
 7 tem iussit. hac tum praetoria nave praecedente classem,
 cum in ea Patrensis Tiso praefectus classis veheretur;
 8 occurrerunt a Gytheo Laconum naves; et primo statim
 incursu ad novam et firmam navem vetus, quae per
 se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa
 9 est, captique omnes, qui in nave erant. cetera classis
 praetoria nave amissa, quantum quaeque remis valuit,
 fugerunt. ipse Philopoemen in levi speculatoria nave
 fugit nec ante fugae finem, quam Patras ventum est,
 10 fecit. nihil ea res animum militaris viri et multos
 experti casus imminuit; quin contra, si in re navali,
 cuius esset ignarus, offendisset, eo plus in ea, quorum
 usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium
 se effecturum adfirmabat.

XXVII. Nabis cum prospera re elatus, tum spem
 1 etiam haud dubiam nactus nihil iam a mari periculi
 fore, et terrestres aditus claudere opportune positus
 2 praesidiis voluit. tertia parte copiarum ab obsidione
 3 Gythei abducta ad Pleias posuit castra; imminet is
 locus et Leucis et Acriis, qua videbantur hostes exer-
 citum admoturi. cum ibi stativa essent et pauci
 tabernacula haberent, multitudo alia casas ex harun-
 dine textas fronde, quae umbram modo praeberet,
 4 texissent, priusquam in conspectum hostis veniret,
 Philopoemen necopinantem eum improviso genere belli

adgredi statuit. navigia parva in stationem occultam 5
 agri Argivi contraxit; in ea expeditos milites, caetratos
 plerosque, cum fundis et iaculis et alio levi genere
 armaturae imposuit. inde littora legens cum ad propin- 6
 quum castris hostium promunturiam venisset, egressus
 callibus notis nocte Pleias pervenit et sopitis vigilibus
 ut in nullo propinquo metu ignem casis ab omni parte 7
 castrorum iniecit. multi prius incendio absumpti sunt,
 quam hostium adventum sentirent, et, qui senserant,
 nullam opem ferre potuerunt. ferro flammaque omnia 8
 absumpta; perpauci ex tam ancepiti peste ad Gytheum
 in maiora castra perfugerunt. ita percussis hostibus 9
 Philopoemen protinus ad depopulandam Tripolim La-
 conici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, 10
 duxit et magna vi pecorum hominumque inde abrepta,
 priusquam a Gytheo tyrannus praesidium agris mitteret,
 discessit. inde Tegeam exercitu contracto concilioque 11
 eodem et Achaeis et sociis indicto, in quo et Epirota-
 rum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam 12
 satis et suorum a pudore maritimae ignominiae resti-
 tuti animi et hostium conterriti essent, ad Lacedae-
 monem ducere, eo modo uno ratus ab obsidione Gythei
 hostem abduci posse. ad Caryas primum in hostium 13
 terra posuit castra. eo ipso die Gytheum expugnatum
 est. cuius rei ignarus Philopoemen castra ad Barno-
 sthenem — mons est decem milia passuum ab Lacedae-
 monem raptim duxisset, Pyrrhi quae vocant castra 14
 occupavit, quem peti locum ab Achaeis non dubitabat.
 inde hostibus occurrit. obtinebant autem longo agmine 15
 propter angustias viae prope quinque milia passuum;
 cogebatur agmen ab equitibus et maxima parte auxilio-
 rum, quod existimabat Philopoemen tyrannum mercen-
 nariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo
 suos adgressurum. duae res simul inopinatae per- 16
 culerunt eum, una praeoccupatus quem petebat locus,

altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat, ubi, cum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturae praesidio signa ferri non videbat posse. XXVIII. Erat autem Philopoemen praecipuae in ducendo agmine locisque capiendis solertiae atque usus, nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace ad id maxime animum exercuerat. ubi iter quopiam faceret et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, cum solus iret, secum ipse agitabat animo, cum comites haberet, ab his quaerebat, si hostis eo loco apparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret; posse instructos recta acie, posse inconditum agmen et tantummodo aptum viae occurrere. quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quaerendo exequebatur, aut quot armatis, aut quo genere armorum — plurimum enim interesse — usurus; quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem reiceret; quanto ea aut quali praesidio custodiret, et utrum pergere, qua coepisset ire, via, an eam, qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset; qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quae forma agminis esset. his curis cogitationibusque ita ab ineunte aetate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. et tum omnium primum agmen constituit; dein Cretensis auxiliares et quos Tarentinos vocabant equites, binos secum trahentis equos, ad prima signa misit et iussis equitibus subsequi super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit; eo impedimenta omnia et calonum turbam collectam armatis circumdedit et pro natura loci castra communivit; tabernacula statuere in aspretis et inaequabili solo difficile erat. hostes quingentos passus aberant. ex eodem rivo utrique cum praesidio levis armaturae aquati

sunt; et priusquam, qualia propinquis castris solent, contraheretur certamen, nox intervenit. postero die 11 apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. nocte in valle a conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus oculere poterat, condidit caetratorum.

XXIX. Luce orta Cretensium levis armatura et Tarentini equites super torrentem proelium commiserunt; Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus praeerat; Cretenses et hostium 2 auxiliares, equitumque idem genus, Tarentini, praesidio aquatoribus erant. aliquamdiu dubium proelium fuit ut eodem ex parte utraque hominum genere et armis paribus; procedente certamine et numero vicere tyranni 3 auxiliares, et quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut modico edito proelio in fugam inclinarent hostemque ad locum insidiarum pertraherent, effuse secuti fugientes per convallem plerique et vulnerati et interfecti sunt, priusquam occultum hostem 4 viderent. caetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi 5 integri, recentes, instructi; in hostes inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos impetum faciunt. nec dubia victoria fuit: extemplo terga dedit tyranni 6 miles et haud paulo concitatiores cursu, quam secutus erat, fugiens in castra est compulsus. multi caesi 7 captique in ea fuga sunt; et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani iussisset loca magis confragosa et, quaecumque temere processisset, iniqua quam hostem metuens.

Inde et ex fortuna pugnae et ex ingenio ducis 8 coniectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliariis specie transfugae mittit ad eum, qui pro 9 comperto adferret Achaeos statuisse postero die ad Eurotan amnem, qui prope ipsis adfluit moenibus, progredi, ut intercluderent iter, ne aut tyrannus, cum

10 vellet, receptum ad urbem haberet, aut commeatus ab
 urbe in castra portarentur, simul et temptaturos, si
 11 quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno
 possent. non tam fidem dictis perfuga fecit, quam
 percusso metu relinquendi castra causam probabilem
 12 praebuit. postero die Pythagoram cum auxiliariis
 et equitatu stationem agere pro vallo iussit; ipse tam-
 quam in aciem cum robore exercitus egressus signa
 occlusi ferri ad urbem iussit. XXX. Philopoemen post-
 quam citatum agmen per angustam et proclivem viam
 duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium
 auxiliares in stationem hostium, quae pro castris erat,
 2 emittit. illi ubi hostis adesse et a suis se desertos
 viderunt, primo in castra recipere se conati sunt;
 3 deinde, postquam instructa acies tota Achaeorum
 admovebatur, metu, ne cum ipsis castris caperentur,
 sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistent.
 4 extemplo caetrati Achaeorum in castra impetum faciunt
 et ea diripiunt; ceteri ad persequendos hostes ire
 pergunt. erat iter tale, per quod vix tranquillum ab
 5 hostili metu agmen expediri posset; ut vero ad po-
 stremos proelium ortum est, clamorque terribilis ab tergo
 paventium ad prima signa est perlatus, pro se quis-
 que armis abiectis in circumiectas itineri silvas diffugi-
 unt, momentoque temporis strage armorum saepta via
 6 est, maxime hastis, quae pleraeque adversae cadentes
 7 velut vallo obiecto iter impediabant. Philopoemen,
 utcumque possent, instare et persequi auxiliariis iussis
 — utique enim equitibus haud facilem futuram fugam
 —, ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotan
 8 amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positus
 levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat
 hostem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt,
 nuntiantes tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse,
 ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari
 9 saltu, corpora curare eos iubet; ipse ex cetera copia
 militum, qui quia priores in castra venerant, refectione

et cibo sumpto et modica quiete erant, delectos nihil
 praeter gladios secum ferentis extemplo educit et
 duarum portarum itineribus, quae Pharas quaeque
 Barnosthenem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga re-
 cepturos sese hostis credebat. nec eum opinio fefellit. 10
 nam Lacedaemonii, quoad lucis superfuit quicquam,
 deviiis callibus medio saltu recipiebant se; primo ve-
 spere, ut lumina in castris hostium conspexere, e
 regione eorum occultis semitis se tenuerunt; ubi ea 11
 sunt praetergressi, iam tutum rati in patentis vias
 descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste passim
 ita multi caesi captique sunt, ut vix quarta pars de
 toto exercitu evaserit. Philopoemen incluso tyranno 12
 in urbem insequentis dies prope triginta vastandis
 agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope
 fractis tyranni viribus domum rediit, aequantibus eum
 gloria rerum Achaeis imperatori Romano et, quod ad 13
 Laconum bellum attineret, praeferebant etiam.

XXXI. Dum inter Achaeos et tyrannum bellum
 erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes sol-
 liciti, ne Aetoli partis alicuius animos ad Antiochum
 avertissent. minimum operae in Achaeis adeundis con-
 2 sumpserunt, quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera
 quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, 3
 inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere, adlocutique
 concilio frequenti Thessalos Demetriadem iter flexere.
 eo Magnetum concilium indictum est. accuratior ibi 4
 habenda oratio fuit, quod pars principum alienati
 Romanis totique Antiochi et Aetolorum erant, quia,
 cum reddi obsidem filium Philippo adlatum esset 5
 stipendiumque inpositum remitti, inter cetera vana
 adlatum erat Demetriadem quoque ei reddituros Ro-
 manos esse. id ne fieret, Eurylochus, princeps Ma- 6
 gnetum, factionisque eius quidam omnia novari Aeto-
 lorum Antiochique adventu malebant. adversus eos 7
 ita disserendum erat, ne timorem vanum iis demendo
 spes incisa Philippum abalienaret, in quo plus ad

8 omnia momenti quam in Magnetibus esset. illa tantum commemorata, cum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse tum eam civitatem praecipue: 9 ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam, ut praesens semper in oculis 10 habendus esset dominus; ceterum nequiquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus 11 rex esset. Magnetarchen summum magistratum vocant; is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quae fama 12 vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret; id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. et inter dicendi contentionem inconsultius evectus proiecit tum quoque specie liberam Demetriadem esse, 13 re vera omnia ad nutum Romanorum fieri. sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit partim ad-sensum partim indignationem, dicere id ausum eum; Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad caelum tendens deos testes ingrati ac perfidi animi 14 Magnetum invocaret. hac voce perterritis omnibus Zeno, ex principibus unus, magnae cum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romano- 15 rum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petit, ne unius amentiam civitati adsignarent; suo quemque periculo furere; Magnetes non libertatem modo, sed omnia, quae hominibus sancta caraque sint, T. Quinctio et populo Romano debere; nihil quemquam ab diis immortalibus precari posse, 16 quod non Magnetes ab illis haberent, et in corpora sua citius per furorem saevituros, quam ut Romanam amicitiam violarent. XXXII. Huius orationem subsequuta multitudinis preces sunt; Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam atque inde protinus 2 in Aetoliam profugit. iam enim, et id magis in dies, Aetoli defectionem nudabant, eoque ipso tempore forte Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum,

redierat inde Menippumque secum adduxerat regis legatum. qui, priusquam concilium iis daretur, im- 3 plexerant omnium aures terrestris navalisque copias commemorando: ingentem vim peditum equitumque 4 venire, ex India elephantos accitos, ante omnia, quo maxime credebant moveri multitudinis animos, tantum 5 advehi auri, ut ipsos emere Romanos posset. apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset; nam et venisse eos et, quae agerent, omnia legatis Romanis deferebantur; et quamquam prope abscisa spes erat, 6 tamen non ab re esse Quinctio visum est sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanae societatis Aetolos, qui vocem liberam mittere 7 adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt et propter civitatis dignitatem et vetustam societatem cum Aetolis. ab iis Quinctius petit, ut legatos ad Panaetolicum concilium 8 mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus post eum intromissus optimum fuisse omnibus, qui Graeciam Asiamque incolerent, ait, integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub 9 nutum dicionemque Romanam perventura. „nunc quo- 10 que“ inquit, „si modo vos quae inchoastis consilia constanter perducitis ad exitum, poterit diis iuvantibus et Aetolis sociis Antiochus quamvis inclinatas Graeciae res restituere in pristinam dignitatem. ea autem in 11 libertate posita est, quae suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.“ Athenienses, quibus primis post re- 12 giam legationem dicendi quae vellent potestas facta est, mentione omni regis praetermissa Romanae societatis Aetolos meritorumque in universam Graeciam T. Quincti admonuerunt: ne temere eam nimia celeritate 13 consiliorum everterent; consilia calida et audacia prima specie laeta, tractatu dura, eventu tristia esse. legatos Romanos, et in iis T. Quinctium, haud procul inde abesse; dum integra omnia essent, verbis potius de 14

iis, quae ambigerentur, disceptarent quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum. XXXIII. Multitudo avida novandi res Antiochi tota erat, et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant; principum maxime auctoritate obtinuerunt, 2 ut daretur iis concilium. hoc decretum Athenienses cum rettulissent, eundum in Aetoliam Quinctio visum 3 est: aut enim moturum aliquid, aut omnis homines testes fore penes Aetolos culpam belli esse, Romanos 4 iusta ac prope necessaria sumpturos arma. postquam ventum est eo, Quinctius in concilio orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, et quotiens ab iis 5 de quibus ambigeretur, disseruit: si quid tamen aequi se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam 6 mittere legatos, seu disceptare seu rogare senatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho Ianistis Aetolis non sine magno motu generis humani et pernicie Graeciae dimicare? nec ullos prius cladem 7 eius belli sensuros, quam qui movissent. haec nequam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis eiusdem cum adsensu omnium auditi 8 pervicerunt, ut ne dilato quidem concilio et absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandam Graeciam disceptandumque inter Aetolos et Romanos. huic tam superbo decreto addidit 9 propriam contumeliam Damocritus praetor eorum: nam cum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus maiestatem viri aliud in praesentia, 10 quod magis instaret, praeventendum sibi esse dixit; decretum responsumque in Italia brevi castris super 11 ripam Tiberis positum daturum: tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantus magistratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. inde, ut quaeque de Antiocho ** nihil per se ipsi moti et sedentes expectare adventum viderentur regis,

concilium quidem universae gentis post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem — ita 2 vocant sanctius consilium; ex delectis constat viris — id agitabant, quonam modo in Graecia res novarentur. inter omnis constabat in civitatibus principes et optimum quemque Romanae societatis esse et praesenti 3 statu gaudere, multitudinem et quorum res non ex sententia ipsorum essent omnia novare velle. Aetoli 4 consilium cum rei, tum spei quoque non audacis modo sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem Chalcidem Lacedaemonem occupandi. singuli in singulas principes 5 missi sunt, Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. hunc exul Eurylochus, de cuius fuga causaque fugae ante dictum est, 6 quia reditus in patriam nulla alia erat spes, adiuvit. litteris Eurylochi admoniti propinqui amicique et qui 7 eiusdem factionis erant liberos et coniugem eius cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, in contionem frequentem acciverunt singulos universosque 8 obtestantes, ne insontem indemnatum consensere in exilio sinerent. et simplices homines misericordia et improbos seditiososque immiscendi res tumultu Aetolico spes movit. ita pro se quisque revocari iuebant. 9 his praeparatis Diocles cum omni equitatu — et erat tum praefectus equitum — specie reducentis exulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cum milia sex ab urbe abesset, prima luce tribus 10 electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi iussa, praecessit. postquam portae appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit et loris ducere equos itineris maxime modo solutis ordinibus, ut comitatus 11 magis praefecti videretur quam praesidium. ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens 12 equitatus posset, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens multis occurrentibus gratulantibusque domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur; tum in domos missi,

qui principes adversae factionis interficerent. ita Demetrius Aetolorum facta est.

XXXV. Lacedaemone non urbi vis adferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat, quem spoliatum maritimis oppidis ab Romanis, tunc intra moenia etiam Lacedaemonis ab Achaëis compulsus qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, cum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. mille pedites Alexameno dati sunt et triginta delecti ex iuventute equites. iis a praetore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatur, ne se ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse; quidquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum temerarium audax, oboedienter exequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum missos ab domo se scient. cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit: Antiochum iam transisse in Europam, mox in Graecia fore, terras maria armis viris completurum; non cum Philippo rem esse credituros Romanos; numerum inireditum equitumque ac navium non posse; elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedaemonem, cum res poscat, sed frequentis armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi [quoque] et ipsi faciendum esse, ut quas haberet copias non sineret sub tectis marcescere otio, sed educeret et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret et corpora exerceret; consuetudine leviozem laborem fore, et comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse. educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotan anem coepere. satellites tyranni in media fere acie consistebant; tyrannus cum tribus

summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Aetoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. fecerat sibi morem Alexamenus nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi monendique eum, quae in rem esse videbantur, nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi, mox inde velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. sed quem diem patrandi facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus cum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum missis „agenda“ inquit „res est, iuvenes, audendaque, quam me duce impigre exequi iussi estis; parate animos dextras, ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset; qui cunctatus fuerit et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse.“ horror cunctos cepit, et meminerant, cum quibus mandatis exissent. tyrannus ab laevo cornu veniebat; ponere hastas equites Alexamenus iubet et se intueri; colligit et ipse animum confusum tantae cogitatione rei. postquam appropinquabat, impetum facit et transfixo equo tyrannum deturbat; iacentem equites confodiunt; multis frustra in loricam ictibus datis tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt, et priusquam a media acie succurreretur, expiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergat. corporis custodes, cum in oculis res gereretur, pavor primo cepit; deinde, postquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus, et spectatorum turba ex custodibus vitae mortisque ultoribus facta est. nec movisset se quisquam, si extemplo positis armis vocata in contionem multitudo fuisset et oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Aetoli sine iniuria cuiusquam; sed, ut oportuit in consilio fraude coepto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. dux regia inclusus

diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni absumpsit; Aetoli velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in praedam versi. simul indignitas rei, simul contemptus animos Lacedaemoniis ad coeundum fecit. alii dicere exturbandos Aetolos et libertatem, cum restitui videretur interceptam, repetendam; alii, ut caput agenda rei esset, regii generis aliquem in speciem adsumendum. Laconicus eius stirpis erat puer admodum, eductus cum liberis tyranni; eum in equum imponunt et armis arreptis Aetolos vagos per urbem caedunt. tum regiam invadunt; ibi Alexamenum cum paucis resistentem obruncant. Aetoli circa Chalciocon — Minervae aereum est templum — congregati caeduntur; pauci armis abiectis pars Tegeam pars Megalensem polin perfugiunt; ibi comprehensi a magistratibus sub corona venierunt. XXXVII. Philopoemen audita caede tyranni profectus Lacedaemonem cum omnia turbata metu invenisset, evocatis principibus et oratione habita, qualis habenda Alexameno fuerat, societati Achaeorum Lacedaemonios adiunxit, eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus A. Atilius cum quattuor et viginti quinquerebus ad Gytheum accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum, qui Romanae societatis erant, post T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum, Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, praeparatis ad proditionem iis, qui Euthymidae factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis — eum domicilio delegerat locum — Thebas primum, hinc Salganea processit, Herodorus ad Thronium. inde haud procul in Maliaco sinu duo milia peditum Thoas et ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum sexcentis peditibus Herodorus traicere in insulam Atalanten iussus, ut inde, cum pedestris copias appropinquare iam Anlidi atque Euripo sensisset, Chalcidem

traiceret; ipse ceteras copias nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat. XXXVIII. Micythio et Xenoclides, penes quos tum summa rerum pulso Euthymida Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati seu indicata re, primo pavidi nihil usquam spei nisi in fuga ponebant; deinde postquam resedit terror et prodi et deserere non patriam modo sed etiam Romanorum societatem cernebant, consilio tali animum adiecerunt. sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriae Amarynthidis Dianae erat, quod non popularium modo sed Carystiorum etiam coetu celebratur. eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti miserentur et Romanam societatem respicerent; ne sinerent Aetolorum Chalcidem fieri; Euboeam habituros, si Chalcidem habuissent; graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabilis futuros Aetolos. Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello et in victoria iustitiam benignitatemque expertas. itaque quod roboris in iuventute erat utraque civitas armavit misitque. iis tuenda moenia Chalcidis oppidani cum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Aetolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent. respondit Thoas, dux Aetolorum, non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis venire sese; splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore vinctos esse, quam cum praesidium Macedonum in aere habuissent. se vero negare Chalcidenses aut servire ulli aut praesidio cuiusquam egere. ita digressi ex colloquio legati ad suos; Thoas et Aetoli, ut qui spem omnem in eo, ut improvise opprimerent, habuissent, ad iustum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares; domum rediere. Euthymidas postquam castra popularium ad Salganea esse profectosque Aetolos audivit,

14 et ipse a Thebis Athenas rediit; et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalante signum nequam expectasset, missa speculatoria nave, ut, quid morae esset, sciret, postquam rem omissam ab sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidico Euripo Eumeni regi 2 occurrit. placuit quingentos milites praesidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipsum Athenas ire. 3 Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem contendit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam, 4 et, ut praesidii aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorum scripsit, ut armaret inventutem, et Villium ad Demetriadem praemisit ad temptandos animos, non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem adgressus. Villius quinquere mi nave ad ostium portus est 5 invectus. eo multitudo omnis Magnetum cum se effudisset, quaesivit Villius, utrum ad amicos an ad 6 hostis venisse se mallent. respondit Magnetarches Eurylochus ad amicos venisse eum; sed abstineret portu et sineret Magnetas in concordia et libertate esse nec per colloqui speciem multitudinem sollicitaret. 7 altercatio inde, non sermo fuit, cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas imminentisque praediceret clades, multitudo obstreperet nunc senatum nunc Quinctium accusando. ita irrito incepto Villius ad 8 Quinctium sese recepit. at Quinctius nuntio ad praetorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulere me velut de spatio Graeciae res immixtae Romanis, non quia ipsas operae pretium esset perscribere, sed quia causae cum Antiocho fuerunt belli. consulibus designatis — inde namque deverteram — L. Quinctius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt, Quinctius in Ligures, Domitius

adversus Boios. Boi quieverunt, atque etiam senatus 3 eorum cum liberis et praefecti cum equitatu — summa omnium mille et quingenti — consuli dederunt se. ab altero consule ager Ligurum late est vastatus ca- 4 stellaque aliquot capta, unde non praeda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. — Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex 5 senatus consulto plebique scito. tria milia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites; triumviri dederunt eos Q. Naevis M. Minucius M. Furius Crassipes; quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti. Bruttiorum proxime fuerat ager; Bruttii ceperant de Graecis. — Romae per idem tempus 7 duo maximi fuerunt terrores, diutinus alter, sed segnior: terra dies duodequadraginta movit; per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere; [in] triduum 8 eius rei causa supplicatio habita est; ille non pavor 8 vanus, sed vera multorum clades fuit: incendio a foro Bovario orto diem noctemque aedificia in Tiberim versa arsere, tabernaeque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Iam fere in exitu annus erat, et in dies magis et fama de bello Antiochi et cura patribus crescebat; itaque de provinciis designatorum magistratum, quo intentiores essent omnes, agitari coeptum 2 est. decrevere, ut consulibus Italia et quo senatus 3 censuisset — eam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant — provinciae essent. cuius ea 4 sors esset, quattuor milia peditum civium Romanorum et trecenti equites, sex milia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum dilectum habere L. Quinctius consul iussus, ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. item de provinciis 6 praetorum decretum est, prima ut sors duae, urbanae et inter civis ac peregrinos iurisdictio esset, secunda

Bruttii, tertia classis, ut navigaret quo senatus censu-
isset, quarta Sicilia, quinta Sardinia, sexta Hispania
7 ulterior. imperatum praeterea L. Quinctio consuli est,
ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet
et socium ac Latini nominis viginti milia peditum et
octingentos equites. eum exercitum praetori, cui Bruttii
provincia evenisset, decreverunt.

8 Aedes duae Iovis eo anno in Capitolio dedicateae
sunt; voverat L. Furius Purpurio praetor Gallico bello
unam, alteram consul; dedicavit Q. Marcius Ralla
9 duumvir. — Iudicia in faeneratores eo anno multa
severe sunt facta accusantibus privatos aedilibus cura-
10 libus M. Tuccio et P. Iunio Bruto. de multa damna-
torum quadrigae inauratae in Capitolio positae, et in
cella Iovis supra fastigium aediculae duodecim elupea
inaurata, et iidem porticum extra portam Trigeminam
inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatus novi belli Romanis
2 ne ab Antiocho quidem cessabatur. tres eum civi-
tates tenebant, Zmyrna et Alexandria Troas et Lamp-
sacus, quas neque vi expugnare ad eam diem poterat
neque condicionibus in amicitiam perlicere, neque ab
3 tergo relinquere traiciens ipse in Europam volebat.
tenuit eum et de Hannibale deliberatio. et primo
4 naves apertae, quas cum eo missurus in Africam fuerat,
moratae sunt; deinde, an omnino mittendus esset, con-
sultatio mota est, maxime a Thoante Aetolo, qui
omnibus in Graecia tumultu completis Demetriadem
5 adferebat in potestate esse et, quibus mendaciis de
rege, multiplicando verbis copias eius, erexerat multo-
rum in Graecia animos, isdem et regis spem inflabat:
omnium votis eum accersi, concursum ad littora futu-
6 rum, unde classem regiam prospexissent. hic idem
ausus de Hannibale est movere sententiam prope iam
certam regis. nam neque dimittendam partem navium
7 a classe regia censebat, neque, si mittendae naves
forent, minus quemquam ei classi quam Hannibalem

praeficiendum: exulem illum et Poenum esse, cui mille 8
in dies nova consilia vel fortuna sua vel ingenium
possit facere, et ipsam eam gloriam belli, qua velut 9
dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio
esse. regem conspici, regem unum ducem, unum
10 imperatorem videri debere. si classem, si exercitum
amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium
ducem amittantur; si quid prospere eveniat, Hanni-
balis eam, non Antiochi gloriam fore; si vero universo 11
bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem
esse sub rege victurum Hannibalem, uni subiectum,
qui patriam prope non tulerit? non ita se a iuventute 12
eum gessisse, spe animoque complexum orbis terra-
rum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur.
nihil opus esse regi duce Hannibale; comite et con- 13
siliario eodem ad bellum uti posse. modicum fructum 14
ex ingenio tali neque gravem neque inutilem fore;
si summa petantur, et dantem et accipientem prae-
gravatura. XLIII. Nulla ingenia tam prona ad in-
vidiam sunt quam eorum, qui genus ac fortunam suam
animis non aequant, quia virtutem et bonum alienum
oderunt. extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod
unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum
est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad 2
Aetolos elatus non ultra differre profectionem in Grae-
ciam constituit. priusquam solveret naves, Ilium a 3
mari escendit, ut Minervae sacrificaret. inde ad classem
regressus proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis
sexaginta, et ducentae onerariae cum omnis generis
commeatu bellicoque alio apparatu sequebantur. Im- 4
brum primo insulam tenuit; inde Sciathum traiecit;
ubi collectis in alto quae dissipatae erant navibus ad
Pteleum primum continentis venit. ibi Eurylochus ei 5
Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade
occurrerunt, quorum frequentia laetus die postero in
portum urbis navibus est invectus; copias haud procul
inde exposuit. decem milia peditum facere et quingenti 6

equites, sex elephanti, vix ad Graeciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum.

7 Aetoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum
adlatum est, concilio indicto decretum, quo accerserent
8 eum, fecerunt. iam profectus ab Demetriade rex, quia
ita decreturos sciebat, Phalara in sinum Maliacum
9 processerat. inde decreto accepto Lamiam venit, ex-
ceptus ingenti favore multitudinis cum plausibus clamoribusque et quibus aliis laetitia effusa vulgi significatur.
XLIV. In concilium ut ventum est, aegre a Phaenea
praetore principibusque aliis introductus facto silentio
2 dicere orsus rex. prima eius oratio fuit excusantis,
quod tanto minoribus spe atque opinione omnium
3 copiis venisset. id suae impensae erga eos voluntatis
maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis
ulla re et tempore ad navigandum immaturo vocantibus
legatis eorum haud gravate obsecutus esset creditisset-
4 posita praesidia existimatos esse. ceterum eorum
quoque se, quorum expectatio destituta in praesentia
5 videatur, spem abunde expleturum: nam simul primum
anni tempus navigabile praeuisset mare, omnem se
Graeciam armis viris equis, omnem oram maritimam
6 classibus completurum, nec impensae nec labori nec
periculo parsurum, donec depulso cervicibus eorum
imperio Romano liberam vere Graeciam atque in ea
7 principes Aetolos fecisset. cum exercitibus commeatus
quoque omnis generis ex Asia venturos; in praesentia
curae esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis et
annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. XLV. In
hanc sententiam rex cum magno omnium adsensu lo-
2 cutus discessit. post discessum regis inter duos prin-
cipes Aetolorum, Phaeneam et Thoantem, contentio
3 fuit. Phaeneas reconciliatore pacis et disceptatore de
iis, quae in controversia cum populo Romano essent,
utendum potius Antiocho censebat quam duce belli;

adventum eius et maiestatem ad verecundiam facien- 4
dam Romanis vim maiorem habituram quam arma;
multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate re-
mittere, quae bello et armis cogi non possint. Thoas 5
negare paci studere Phaeneam, sed discutere appara-
tum belli velle, ut taedio et impetus relanguescat regis
et Romani tempus ad comparandum habeant: nihil 6
enim aequi ab Romanis impetrari posse totiens lega-
tionibus missis Romam, totiens cum ipso Quintio
disceptando satis expertum esse, nec nisi abscisa omni
spe auxilium Antiochi imploratos fuisse. quo celerius 7
spe omnium oblato non esse elanguescendum, sed
orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum
fuerit, ipse vindex Graeciae venerit, copias quoque
terrestris navalisque accersat. armatum regem aliquid 8
impetraturum; inermem non pro Aetolis modo, sed
ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud
Romanos. haec vicit sententia, imperatoremque regem 9
appellandum censuerunt et triginta principes, cum qui-
bus, si qua vellet, consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita dimisso concilio multitudo omnis in
suas civitates dilapsa est; rex postero die cum apo- 2
cletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. opti-
mum visum est Chalcidem, frustra ab Aetolis nuper
temptatam, primum adgredi; et celeritate magis in
eam rem quam magno conatu et apparatu opus esse.
itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade 3
secuti erant, profectus per Phocidem est, et alio iti-
nere principes Aetoli iuniorum paucis evocatis ad
Chaeroniam occurrerunt et decem constratis navibus
secuti sunt. rex ad Salganea castris positus navibus 4
ipse cum principibus Aetolorum Euripum traiecit, et,
cum haud procul portu egressus esset, magistratus
quoque Chalcidensium et principes ante portam pro-
cesserunt. pauci utrimque ad colloquium congressi
sunt. Aetoli magno opere suadere, ut salva Roma- 5
norum amicitia regem quoque adsumerent socium

6 atque amicum: neque enim eum inferendi belli, sed
 liberandae Graeciae causa in Europam traiecisse, et
 liberandae re, non verbis et simulatione, quod fecissent
 7 Romani; nihil autem utilius Graeciae civitatibus esse
 quam utramque complecti amicitiam; ita enim ab
 utriusque iniuria tutas alterius semper praesidio et
 8 fiducia fore. nam si non recepissent regem, viderent,
 quid patiendum iis extemplo foret, cum Romanorum
 procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere suis
 9 viribus non possent, ante portas esset. ad haec Mi-
 cythio, unus ex principibus, mirari se dixit, ad quos
 liberandos Antiochus relicto regno suo in Europam
 10 traiecisset: nullam enim civitatem se in Graecia nosse,
 quae aut praesidium habeat, aut stipendium Romanis
 pendat, aut foedere iniquo adligata quas nolit leges
 11 patiatur: itaque Chalcidenses neque vindice libertatis
 ullo egere, cum liberi sint, neque praesidio, cum pacem
 eiusdem populi Romani beneficio et libertatem habeant.
 12 amicitiam regis non aspernari, nec ipsorum Aetolorum.
 id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant
 13 atque abeant: nam ipsis certum esse non modo non
 recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam
 pacisci nisi ex auctoritate Romanorum. XLVII. Haec
 renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, cum essent,
 in praesentia — neque enim iis venerat copiis, ut vi
 2 agere quicquam posset — reverti Demetriadem pla-
 cuit. ibi, quoniam primum vanum inceptum evasisset,
 consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. placuit
Boeotos Achaeos Amynandrum regem Athamanum
 3 temptare. Boeotorum gentem aversam ab Romanis
 iam inde a Brachyllae morte, et quae secuta eam fue-
 4 rant, censebant; Achaeorum Philopoemenem principem
 aemulatione gloriae in bello Laconum infestum in-
 5 visumque esse Quinctio credebant. Amynander uxorem
 Apamam, filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani,
 habebat, qui se oriundum a magno Alexandro ferens
 filiis duobus Philippum atque Alexandrum et filiae

Apamam nomina imposuerat; quam regiis iunctam 6
 nuptiis maior ex fratribus Philippus secutus in Atha-
 maniam fuerat. hunc forte ingenio vanum Aetoli et 7
 Antiochus impulerant in spem Macedoniae regni, quod
 is vere regum stirpis esset, si Amynandrum Athama-
 nesque Antiocho coniunxisset. et ea vanitas promisso- 8
 rum non apud Philippum modo sed etiam apud Amy-
 nandrum valuit.

XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Aetolorumque
 coram T. Quinctio Aegii datum est concilium. Antiochi 2
 legatus prior quam Aetoli est auditus. is, ut pleri-
 que, quos opes regiae alunt, vaniloquus maria terras-
 que inani sonitu verborum complevit: equitum immu- 3
 merabilem vim traici Hellesponto in Europam, partim
 loricatos, quos cataphractos vocant, partim sagittis ex
 equo utentis et, a quo nihil satis tecti sit, averso 4
 refugientis equo certius figentes. his equestribus copiis
 quamquam vel totius Europae exercitus in unum coacti
 obrui possent, adiciebat multiplicis copias peditum,
 et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat, 5
 Dahas Medos Elymaeosque et Cadusios appellans.
 navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in 6
 Graecia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios,
 sinistrum Aradios et ex Pamphylia Sidetas tenere,
 quas gentes nullae umquam nec arte nec virtute navali
 aequassent. iam pecuniam, iam alios belli apparatus 7
 referre supervacaneum esse: scire ipsos abundasse auro
 semper regna Asiae. itaque non cum Philippo nec
 Hannibale rem futuram Romanis, principe altero unius
 civitatis, altero Macedoniae tantum regni finibus in-
 cluso, sed cum magno Asiae totius partisque Europae
 rege. cum tamen, quamquam ab ultimis orientis ter- 8
 minis ad liberandam Graeciam veniat, nihil postulare
 ab Achaeis, in quo fides eorum adversus Romanos,
 priores socios atque amicos, laedatur: non enim ut 9
 secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti
 sese coniungant petere. pacem utrique parti, quod

medios deceat amicos, optent; bello se non interponant.
 10 idem ferme et Aetolorum legatus Archidamus petit,
 ut, quae facillima et tutissima esset, quietem prae-
 starent, spectatoresque belli fortunarum alienarum
 11 eventum sine ullo discrimine rerum suarum opper-
 rentur. proventus deinde est intemperantia linguae in
 maledicta nunc communiter Romanorum; nunc proprie
 12 ipsius Quinctii, ingratos appellans et exprobrans non
 victoriam modo de Philippo virtute Aetolorum partam
 sed etiam salutem, ipsumque et exercitum sua opera
 13 servatos. quo enim illum umquam imperatoris functum
 officio esse? auspicantem immolantemque et vota
 nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse,
 cum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiceret.
 XLIX. Ad ea Quinctius, coram quibus magis, quam
 2 apud quos verba faceret, dicere Archidamum rationem
 habuisse: Achaeos enim probe scire Aetolorum omnem
 ferociam in verbis, non in factis esse, et in conciliis
 3 magis contionibusque quam in acie apparere: itaque
 parvi Achaeorum existimationem, quibus notos esse
 se scirent, fecisse; legatis regis et per eos absentem regi
 4 eum se iactasse. quod si quis antea ignorasset, quae
 res Antiochum et Aetolos coniunxisset, ex legatorum
 sermone potuisse apparere, mentiendo in vicem iactando-
 5 que vires, quas non haberent, inflasse vana spe atque
 inflatos esse, „dum hi ab se victum Philippum, sua
 virtute protectos Romanos et, quae modo audiebatis,
 narrant vos ceterasque civitates et gentes suam sectam
 esse secuturos, rex contra peditum equitumque nubes
 6 iactat et consternit maria classibus suis. est autem
 res simillima cenae Chalcidensis hospitis mei, et ho-
 minis boni et sciti convivatoris, apud quem solstitiali
 tempore comiter accepti cum miraremur, unde illi eo
 7 tempore anni tam varia et multa venatio, homo non
 quam isti sunt gloriosus renidens condimentis ait
 varietatem illam et speciem ferinae carnis ex mansueto
 suae factam.“ hoc dici apte in copias regis, quae paulo

ante iactatae sint, posse: varia enim genera armorum 8
 et multa nomina gentium inauditarum, Dahas et Medos
 et Cadusios et Elymaeos, Suros omnis esse, haud paulo
 mancipiorum melius propter servilia ingenia quam
 militum genus. „et utinam subicere vestris oculis, 9
 Achaei, possem concursationem regis magni ab Deme-
 triade nunc Lamiam in concilium Aetolorum nunc
 Chalcidem; videretis vix duarum male plenarum legiun-
 10 cularum instar in castris regis; videretis regem nunc
 mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi 11
 admetiatur, nunc mutuas pecunias faenore in stipendium
 quaerentem, nunc ad portas Chalcidis stantem et mox,
 inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo
 spectatis in Aetoliam redeuntem. male crediderunt
 et Antiochus Aetolis et Aetoli regiae vanitati: quo 12
 minus vos decipi debetis, sed expertae potius spectatae-
 que Romanorum fidei credere. nam quod optimum 13
 esse dicunt, non interponi vos bello, nihil immo tam
 alienum rebus vestris est; quippe sine gratia sine
 dignitate praemium victoris eritis.“ L. Nec absurde
 adversus utrosque respondisse visus est, et facile erat
 orationem apud faventis aequis auribus accipi. nulla 2
 enim nec disceptatio nec dubitatio fuit, quin omnes
 eosdem genti Achaeorum hostes et amicos, quos populos
 Romanus censuisset, indicarent, bellumque et Antiocho
 et Aetolis nuntiari iuberent. auxilia etiam, quo censuit 3
 Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingen-
 4 torum Piraeum extemplo miserunt. erat enim haud
 procul seditione Athenis res trahentibus ad Antiochum
 quibusdam spe largitionum venalem pretio multitu-
 dinem, donec ab iis, qui Romanae partis erant, Quinctius
 est accitus, et accusante Leonte quodam Apollodorus
 auctor defectionis damnatus atque in exilium est eiectus.

Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio 5
 ad regem rediit; Boeoti nihil certi responderunt: cum
 Antiochus in Boeotiam venisset, tum, quid sibi faciun-
 dum esset, se deliberaturos esse.

6 Antiochus cum ad Chalcidis praesidium et Achaeos
 et Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus,
 ut et praevenirent sui et venientis, si possent, excipe-
 7 rent, Menippum cum tribus ferme milibus militum et
 omni classe Polyxenidan mittit, ipse paucos post dies
 sex milia suorum militum et ex ea copia, quae Lamiae
 repente colligi potuit, non ita multos Aetolos ducit.
 8 Achaei quingenti et ab Eumene rege modicum auxilium
 missum duce Xenoclide Chalcedensi nondum obsessis
 itineribus tuto transgressi Euripum Chalcedem per-
 9 venerunt; Romani milites, quingenti ferme et ipsi, cum
 iam Menippus castra ante Salganea ad Hermaeum,
 qua transitus ex Boeotia in Euboeam insulam est,
 10 haberet, venerunt. Micythio erat cum iis, legatus ab
 Chalcede ad Quinctium ad id ipsum praesidium peten-
 11 dum missus. qui, postquam ab hostibus obsessas
 fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere Delium con-
 vertit, ut inde in Euboeam transmissurus. LI. Tem-
 plum est Apollinis Delium, imminens mari; quinque
 milia passuum ab Tanagra abest; minus quattuor
 milium inde in proxima Euboeae est mari traiectus.
 2 ubi et in fano lucoque ea religione et eo iure sancto,
 quo sunt templa, quae asyla Graeci appellant, et non-
 dum aut indicto bello aut ita commisso, ut strictos
 3 gladios aut sanguinem usquam factum audissent, cum
 per magnum otium milites alii ad spectaculum templi
 lucique versi, alii in littore inermes vagarentur, magna
 pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset,
 4 repente Menippus palatos passim adgressus † eos cecidit,
 ad quinquaginta vivos cepit; perpauci effugerunt, in
 5 quibus Micythio parva oneraria nave exceptus. ea res
 Quinctio Romanisque sicut iactura militum molesta,
 ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum
 6 videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu,
 cum rursus oratores partim ex suis partim Aetolos
 Chalcedem misisset, qui eadem illa, quae nuper, cum
 minis gravioribus agerent, nequiquam contra Micy-

thione et Xenoclide tendentibus facile tenuit, ut portae
 sibi aperirentur. qui Romanae partis erant sub ad-
 7 ventum regis urbe excesserunt. Achaeorum et Eumenis
 milites Salganea tenebant, et in Euripo castellum Ro-
 mani milites pauci custodiae causa loci communiebant.
 Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppu-
 8 gnare est adortus. priores Achaei et Eumenis milites
 pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesse-
 runt; pertinacius Romani Euripum tuebantur. hi quo-
 9 que tamen, cum terra marique obsiderentur et iam
 machinas tormentaue adportari viderent, non tulere
 obsidionem. cum id, quod caput erat Euboeae, teneret
 10 rex, ne ceterae quidem insulae eius urbes imperium
 abnuerunt; magnoque principio sibi orsus bellum vide-
 batur, quod tanta insula et tot opportuna urbes in
 suam dicionem venissent.